

חדש

של"ח

עלון לרכז
הטיולים

להכרת הארץ, סיורים וטיולים

ככה נעשה שנה טובה!

גליון מס' 5

מרכז נע"ם

גם השנה

מילים: לאה גולדברג

כל שנה ושנה מוריק הדשא
ועולה החמה ויורד המטר
כל שנה ושנה אדמה מתחדשת
מלבין החצב ומזהיב ההדר
כל שנה נולדים אנשים לרוב
לדמעות ולצחוק, לאחווה ושינאה
יש מישהו הרוצה רק טוב
גם השנה...

עורכים: ד"ר שיש אלי, חדווה בן סיני

חברי המערכת: אברג'יל חיליק, ארליך אורי, בדש יהודית, גרינברג טל, ניומן איל, פז חדד אתי, קימלפלד אדווה, ורד סבאג, שניט אורית.

עריכה לשונית: אפרת חבה

הפקה: מרכז נע"ם (נוף, עם, מורשת), משה סיטבון

עיצוב והדפסה: דפוס סביונים

כתובת המערכת: ע.לה. חדש - מרכז נע"ם, רחוב קפלן 42, פתח תקווה

ע.לה. חדש' במרשתת: מינהלת הטיולים, של"ח וידיעת הארץ -

<https://edu.gov.il/noar/tiulim/Pages/homepage.aspx>

6	 סיור במצפה רמון בעקבות יוזמה מקומית והשראה
9	 כורזים: שבילים חדשים מתחילים כאן
12	 חיפה - עיר עם תחתית ארכיאולוגית
15	 בית הספר החקלאי מקווה ישראל: מחלום למציאות
17	 דברים מתחילים בתל אביב
20	 מסלול דרך האבות
23	 סיור בעקבות מוסדות חינוך ותרבות ראשוניים בירושלים
26	 המקור להטמנת פתקים בין אבני הכותל המערבי
30	 לח"י בין סיום להתחדשות - איחולי שנה טובה במחתרת
33	 מבצע שוטר - התחלה מחוכמת
36	 בין איילת למטולה
39	 עץ החרוב נותן פרחיו
42	 קוצים - מחווה לסוף שנה
45	 הדס, כלות וזרי חתונה
48	 על קוצים ועל מסרים
51	 חגי תשרי - חידוש והתחדשות
54	 רגע לפני שמתחילים
57	 איך מסכמים טיול
59	 על חשיבות הפתיחה והסיכום בטיולים מונגשים (ובכלל)
62	 התחדשות - היום שאחרי
64	 אור גדול מאיר הכול
67	 מתודה בשדה
70	 ארוחה בשדה לתחילת שנה
72	 ושוב נצאה אל הדרך חידודים לפתיחת שנה
76	 פתק בכיס

מחנכים, מדריכים, קוראים יקרים,

בעוד ימים מספר תחל שנה חדשה. עוד שנה מאתגרת, מגבילה וסוגרת. אנו כבר יודעים שגם שנה כזאת עוברת, אבל הלב - הוא נפתח אל השנה שבפתח עומדת ומתמלא אהבה אל השביל, אל הדרך, אל המרחב. שנה חדשה מעניקה לנו הזדמנות, הבחירות שלנו יקבעו מה נעשה בה ועד כמה ננצל אותה.

ברוח השנה המתחדשת, בחרנו לגיליון הנוכחי את הנושא "סיום והתחדשות". בחרנו לעסוק בהתחלות ובסיכומים, בדברים חדשים ובדברים מתחדשים. כל אחד מהכותבים עסק בנושא מנקודות מבט ייחודיות לו.

המתקפה של זני קורונה חדשים לא אמורה לעצור אותנו, למרות האיומים הכרוכים בה. לא הכוכבים שבשמיים ולא נגיפי הקורונה קובעים את גורלנו, אלא אנחנו עצמנו. אנו נחליט כיצד נגיב למצב כדי להמשיך להיות אנחנו. כל שעלינו לעשות זה לזכור כי המרחב הפתוח עודנו המקום הכי בטוח.

ואתם, קוראים יקרים, תוכלו לבחור אם בשבילכם ימים אלו הם סיום עונה, שנה, תקופה או ימים של התחלות חדשות ושל התחדשויות. אנו מקווים שתוכלו ליהנות משלל הכתבות, הספורים והסיפורים המוצעים לכם בגיליון מספר 5.

אני מבקש לחתום בשיר מיוחד לשנה החדשה בתפילה שתהיה לכולנו שנה מיוחדת וטובה:

זה החלום / אולב האוגה

זֶה הַחֲלוֹם שֶׁאֲנִי נוֹצְרִים בְּלִבֵּנוּ בְּלִי לוֹמֵר מֶלֶה:

שְׁמִשְׁהוּ מוֹפֵלָא יִקְרָה פִּתְאוּם,

שְׁזָה מוֹכָרָח לִקְרוֹת,

שְׁהֲזֵמֵן יִפְתַּח לְפָנֵינוּ,

שְׁהֵלֵב יִפְתַּח לְפָנֵינוּ,

שְׁהִשְׁעָרִים יִפְתַּחוּ לְפָנֵינוּ,

שְׁהִסְלַע יִפְתַּח לְפָנֵינוּ,

שְׁמַעֲיֵן נִסְתָּר יִפְרֹץ לְעַמִּיתֵנוּ,

שְׁהַחֲלוֹם עֲצָמוּ יִפְתַּח לְפָנֵינוּ

וְשִׁבְקָר אֶחָד נְשִׁיט בְּלִי מִשִּׁים לְתוֹךְ

מִפְּרֹץ קָטָן שֶׁלֹא יִדְעֵנוּ שְׁהִיָּה שֵׁם כָּל הַזֵּמֵן.

בברכת שנה טובה, בריאות איתנה
והצלחה ובברכה שניפגש בשבילים,

ד"ר אלי שיש

מנהל אגף של"ח וידיעת הארץ

סיור במצפה רמון בעקבות יוזמה מקומית והשראה ליאור שמש *

אנא מצפה רמון. צילום: חן ינאי

בשקט בשקט, בשבעים השנים האחרונות, מתרחש על שפת מכתש בלב המדבר ניסוי חברתי ואנושי מרתק. אל אחת מנקודות היישוב המבודדות ביותר בארץ, הגיעו בזה אחר זה פועלים קשי יום, עולים חדשים, אנשי קבע ונשות קבע, אומנים ומשפחות צעירות וקבעו בה את ביתם. הנדבכים האנושיים המגוונים הללו יצרו מרקם אנושי עשיר וייחודי, שמשמש קרקע פורייה ליוזמות מקומיות, ואלה משנות את פני היישוב. בסיור רגלי שאורכו כשעתיים, נגלה איך נראית יוזמה מקומית וכיצד היא משפיעה על החיים במקום, ואיזו מין קהילתיות צומחת בתנאים כה מאתגרים. אם כל סוף הוא התחלה של משהו אחר, הרי שמצפה רמון התחילה מחדש שוב ושוב והיא ממשיכה להתחדש ולהמציא את עצמה גם היום.

**המצפאים הם
תושביו של מרחב
התיישבותי ייחודי
שצמח בתנאים
בלתי רגילים. הם
הגיעו ממוצא מגוון,
בזמנים שונים,
ובהשראת הנוף
המדברי המרהיב
שסביבם, הצמיחו
קהילה מכילה
בעלת צביון ייחודי
ויוזמות מקומיות
שמבטיחות להם
איכות חיים.**

מצפה רמון על שפת המכתש

*מורת דרך, תכניות חינוכיות, אנ"א.

את סיוורנו נתחיל באנ"א מצפה רמון, שחונכת אגף חדש על שפת המכתש ושמיקומה הנהדר בתוך היישוב אל מול הנוף עוצר הנשימה מאפשר יציאה לאין ספור טיולים ופעילויות במצפה ובסביבתה. מצפה רמון מוכרת בעיקר כבסיס לטיולים רכובים במדבר או כנקודת עצירה בדרך לאילת. רק מעטים יודעים כי בעיירה המדברית עצמה מסתתרות פינות חמד קסומות שמספרות את סיפורו המיוחד של היישוב.

"ניווט קצר בלב המדבר" -

תוכנית חינוכית חווייתית שאנ"א מצפה רמון מציעה לאורחיה. בפעילות, שנערכת כתחרות ניווט עצמאי ובקבוצות קטנות, בני הנוער ומשפחות מטיילות מוזמנים להביט פנימה, להכיר מקרוב את העיירה ולהתרשם מאופייה הייחודי ומהתהליכים שעיצבו ושמעצבים את הווי החיים במקום. מצטיידים במפת ניווט ויוצאים להרפתקה מהנה, שמשלבת אתגר, משימות וחידות.

מהאכסניה נצא לתצפית מרהיבה למכתש. זוהי הזדמנות נהדרת להביט אל הסביבה ולהבין את התנאים הגיאוגרפיים שבהם היישוב התפתח. בגובה 900 מ' מעל פני הים ובמרחק 80 ק"מ מהעיר הקרובה ביותר, יש לעיירה המדברית תנאי פתיחה מאתגרים, הכוללים גם אקלים קיצוני ובידוד תיישבותי. מדוע הוקם יישוב דווקא בנקודה כה מבודדת? תחילת ההתיישבות במקום, בראשית שנות החמישים, קשורה בסלילת הכביש לאילת (הנראה מהתצפית), הוא כביש 40 של ימינו. היישוב הוקם כמחנה עבודה לפועלים שעסקו בסלילת הכביש.

מהתצפית נתקדם אל רחוב נחל ציחור שבתוך היישוב. את פנינו יקדמו שיכונים דו קומתיים שנבנו בשנות השישים ושלחם גינות מטופחות. הבתים, שנראים כאילו הזמן בהם עמד מלכת, מעידים על פרק משלבי ההתיישבות באזור. לאחר שהסתיימה סלילת הכביש והפועלים עזבו, צמחה יוזמה לייסד במקום עיר שיתופית. היוזמה לא צלחה והקואופרטיב פורק. אחר כך הגיעו צעירים מוותיקי הארץ שביקשו להתיישב במקום. עקב הביקוש הרב, עברו המבקשים סלקציה קפדנית. במקביל, הגיעו לפה עולים חדשים מצפון אפריקה ומרומניה. אלה התגוררו בשיכונים שמולנו ושנמצאים בשימוש עד היום.

מכאן נצעד לעבר המרכז המסחרי הקטן שברחוב נחל ציחור מספר 10, אל חנות מכולת בשם "העגלה". חנויות מכולת היו בעבר חלק בלתי נפרד מהווי היישוב, ובייחוד יישוב קטן ומבודד כמו מצפה הקנייה במכולת הייתה חוויה אינטימית, והיא הלכה ודעכה עם פתיחת רשתות המזון הגדולות ועם שינוי פניה של תרבות הקנייה. הבידוד הגיאוגרפי של

מורגש מחסור ביחידות דיור, ואגף ה' שיכון בונה עתה 60 יחידות חדשות ומתכננים בניית עוד 60 בקרוב. חברות הפיתוח המפיקות מחצבים במכתש וזעקות ל"כוח אדם נוסף". לא כדאי להן להביא פועלים מאר"ש, מחמת ההוצאות הרבות הכרוכות בכך. מחסור בידים עובדות מונע פיתוח נוסף של המחצבים. 30 משפחות, רובן ותיקות וילידי הארץ, רשומות בתור לשיכון במצפה רמון. לקרות המחסור בכח אדם, מעמידים מכתש שוליים להתיישבות במקום. נלך נא בעקבות העתונאי הסוציאליסטי, ונווכח על כך. (ההדגשות הן שלנו):

אין זה מן הדברים הקלים להתקבל למגורים במצפה רמון. זהו ישוב אכסלוסיבי, שכל תושב בו עובר סלקציה קפדנית לפני שמאשרים לו מגורי קבע בעיירה. שלטונות הבטחון דואגים, שלא כדוגמת כפר ירוחם, דימונה, אפקים או שדרות להר יים למצפה רמון צעירים בריאים, בעלי כושר עבודה, וקצת... חזון. הסייג הבטחוני הוא קפדני ביותר. מצפה רמון מיושבת בעיקר על ידי חברי מפא"י, שגילם הממוצע הוא בין 25 ל-35.

א.שמאי, הדוקטורה האדומה בנגב, חרות, 23 בדצמבר 1959

השיכונים. צילום: חן ינאי

מצפה היה לחסרון משמעותי. לאורך השנים, הביאו עלויות שינוע המזון לעיירה וחוסר התחרות למחירי מזון גבוהים. בזכות יוזמה מקומית של תושבים, היה החיסרון ליתרון. ב-2011, שנת המחאה החברתית, היה מצפה רמון היישוב הראשון שהוקם בו

העגלה. צילום: חן ינאי

מהיצירה נמשך אל כיכר החלוצים, שם נמצא פסל ברונזה, יצירתו של הפסל אסף ליפשיץ. הפסל מציג את פריצת הדרך למצפה רמון על ידי שני פועלים. גם כאן מונצח הקשר הישיר בין העיירה המדברית לכביש המוביל לאילת. לאחר שמחנה הפועלים פורק, התפרנסה העיירה ממתן שירות לנוסעים דרומה, זאת עד לפתיחת כביש הערבה. פתיחת הכביש הנחיתה מהלומה כלכלית קשה על היישוב. תנופת ההתיישבות הבאה הגיעה עם העברת בסיס חיל האוויר למצפה רמון ועם כניסת אנשי קבע ונשות קבע לעיירה.

מכאן נצעד אל המתנ"ס שבשדרות דוד בן גוריון 12 ואל הדשא שלצידו. המדבר וקסם המקום הממגנטים מונצחים על קירות המתנ"ס בשיירים, כמו "אל הגבים" של הפרברים ו"אלי" של לאה גולדברג, אשר מביאים לידי ביטוי את החיבור הייחודי בין טבע, אומנות וקהילה. אם יתמזל מזלנו, סטודנטים מבית הספר לקרקס יפקדו את המקום. בשנים האחרונות, הודות ליוזמות מקומיות, צמחו במצפה רמון בתי ספר עצמאיים בתחומי האומנות ומדעי הרוח, כמו תיאטרון, מוזיקה, קרקס. אלו מושכים אליהם צעירות וצעירים שבאים לחוות את החיים במרחב המדברי וליצור בהשראת הנוף והשקט.

במבנה המתנ"ס, נמצא גם בית קולנוע קטן בשם "סינמכתש". ריחוקה הגיאוגרפי של מצפה מיישובים עירוניים מציב בפניה את אתגר הצורך לספק לתושביה שירותים גם בתחום התרבות. כדי לצפות בסרט, למשל, נאלצו המצפאים לנסוע כמעט שעה וחצי לקולנוע בבאר שבע. גם במקרה זה, הצליחה הקהילה לנצל את החיסרון ליתרון, וכך נפתח הסינמכתש - קולנוע קהילתי.

חמישים מטרים דרומה משם, בשדרות דוד בן גוריון, נמצאת הספרייה המקומית, התחנה האחרונה בסיוורנו בעיירה. הספרייה היא מרכז תרבות רב גילאי, ובשנה האחרונה עמלו כאן פרויקט אומנותי: בניית מיצגים מפתיעים מאלפי ספרים שאין להם דורש. אפשר להתרשם מהפרויקט בשעות פעילות הספרייה. הספרייה היא דוגמה נהדרת לכוחה של קהילה לספק לעצמה את כל צרכיה ואף למשוך אוכלוסיות חדשות בזכות יוזמות מקומיות מקוריות. כאן מסתיים הסיוור, אבל כמו תמיד במצפה רמון, סוף הוא גם הזדמנות נפלאה להתחלה חדשה.

העגלה. צילום: חן ינאי

כדי לצפות בסרט, למשל, נאלצו המצפאים לנסוע כמעט שעה וחצי לקולנוע בבאר שבע. גם במקרה זה, הצליחה הקהילה לנצל את החיסרון ליתרון, וכך נפתח הסינמכתש - קולנוע קהילתי.

כורזים: שבילים חדשים מתחילים כאן

דקל שגב*

צילום: צוות גן לאומי כורזים

על קצה המזלג

באתר שלל מרכיבי הכפר הקדום: ממבני מגורים ותעשייה ועד מתקני דת - בהם בית כנסת מפואר החצוב באבני בזלת. אומנות החציבה והגילוף בבזלת ניכרת בכל צעד בכפר, וחלק מהעיטורים המקוריים מעטרים את חזית מוזיאון ישראל.

כחלק מתנופת פיתוח האתר וחידושו, נחפרו לאחרונה כמה מתחמים ונחקרו מחדש ובית הכנסת עובר תהליכי שימור ושחזור. כן נסללו שבילי הליכה חדשים ומונגשים המתאימים לטווח רחב של גילאים (יפורט בהמשך) והמאפשרים לטייל באתר בבטיחות, בקלות ובנוחות.

בביקורכם, אל תפספסו את שביל בתי הבד, את הגת בעלת רצפת הפסיפס וכמובן את בית הכנסת המרשים. את נוף הכינרת לא תצליחו לפספס גם אם תנסו.

סקרנים כמונו? מוזמנים להמשיך לקרוא.

**גן לאומי כורזים
משמר שרידים
של כפר יהודי בן
אלפיים שנה ויותר.
עיקר השרידים הם
מתקופת המשנה
והתלמוד, וחפירות
חדשות מלמדות
אותנו שהכפר
התקיים ברציפות
מעל אלף שנים.**

* מנהל גן לאומי כורזים

היסטוריה גדולה בקטנה

צילום: צוות גן לאומי כורזים

מרשים, וכן מעוטרים הפתח המרכזי ושני פתחים נוספים משני צדדיו. פנים בית הכנסת נבנה בסגנון ביזליקה ומחולק לאולם מרכזי ולשתי סיטראות הנפרדות בטורי עמודים שתמכו בקומה השנייה. עיטורים מיוחדים מעטרים את האפריז, החוצץ בין שתי הקומות.

מלבד רצפת הבזלת וספסלי האבן שנשתמרו מהמאה החמישית, נתגלה "כיסא משה" - המוכר ממקורות התקופה ככיסא למכובדי הקהילה. על הכיסא כתובת הקדשה בארמית וציון תודה לתורם המבנה או חלקיו. ממצא זה ייחודי ונדיר והוא היחיד המוצג בארץ. באתר נמצא העתק הכיסא, והמקור נשמר במוזיאון ישראל עם כמה עיטורים מרשימים נוספים מבית הכנסת.

בימים אלו, משחזרים באתר את רצפת הבזלת ואת ספסלי הישיבה לאחר חפירה ארכיאולוגית שבוצעה בו בקיץ 2020.

אפשרויות סיור באתר המתחדש

• קצר ולעניין -

בחצי שעה ובטווח של מאתיים מטר, אפשר לסייר ברחובות הכפר, ללכת בשביל מונגש ולבקר במקווה הטהרה, בבתי המגורים ובבית הכנסת, לערוך תצפית נוף לכינרת ולחזור לחניון הפיקניק שבכניסה.

• שביל בתי הבד -

מסלול מעגלי חדש המשלב טבע נפלא ומורשת קדומה. בשנה האחרונה, נסלל שביל הליכה קצר ונוח המקיף את הכפר והמעצים את חווית הביקור בו. לאורך 500 מ' של הליכה קלה, המתאימה גם לילדים ולמבוגרים המתקשים בהליכה ממושכת, נחשפים לעינינו מורדות רמת כורזים, נחל כורזים והכנרת במלוא הדרה. השביל פורח בכל הצבעים: מהחצב הלבן בקיץ ועד החוטמיות הוורודות המנקדות אותו בסוף האביב. רקפות, כלניות, נוריות ופרגים וכן הכרמלית הנאה,

הכפר היהודי כורזים הוקם, כנראה, כבר במאה השנייה לפנה"ס כחלק מהתיישבות יהודית חשמונאית בגליל. כורזים מוזכרת בברית החדשה כאחת הערים שישוע גינה בעת פועלו באזור הכנרת, לצד כפר נחום ובית ציידא. באזור זה, שהיה מאוכלס בצפיפות בימים עברו, החל ישוע את דרכו והטיפ למלכות שמיים.

במקורות חז"ל, כורזים מוזכרת כעיירה הידועה בחיטה איכותית. מציאת אם החיטה באזור על ידי האגרונום אהרון אהרונסון בתחילת המאה הקודמת וכן ריבוי מתקני טחינה שונים הם עדות נוספת לעובדה זו.

באתר כורזים התגלתה גת מרשימה, בעלת משטח דריכה בנוי פסיפס מעוטר- היחידה בכורזים ובאזור הבזלתי כולו. הגת נתגלתה באתר בחורף 2019 אחרי יותר ממאה שנות מחקר במקום (!).

מרכיבי הכפר והביקור בו

כורזים מחולקת לרבעים שונים, שתחומים ברחובות ובבתי מגורים מרשימים, שחלקם שימשו ככל הנראה את עשירי הקהילה. הבנייה בכורזים מתבססת על קירוי באבן במקום בעץ ואף קיבלה את הכינוי הייחודי "חלונות כורזים". בנייה זו, המצויה בדרום רמת הגולן ובחורן, קיבלה גם את השם "בנייה חורנית".

בכפר מתקנים המעידים על תעשייה חקלאית ענפה ואף על מסחר. שלוש תעשיות הראויות לציון הן הפקת שמן הזית, באתר בתי הבד רבים המעידים על כך, גידול חיטי כורזים, המוזכרות כאמור במקורות חז"ל, וגת מרשימה, בעלת משטח דריכה בנוי פסיפס מעוטר - הגת היחידה בכורזים ובאזור הבזלתי כולו. הגת נתגלתה באתר בחורף 2019 אחרי יותר ממאה שנות מחקר במקום (!).

באתר מקווה טהרה, בית מדרש וכמובן בית כנסת - שהוא המבנה המרשים בכפר והחשוב בו. בבית הכנסת, עיטורים מרשימים וכן כמה ממצאים ייחודיים ומיוחדים. חזית המבנה מעוטרת בגמלון

השביל אינו מעגלי, בודדים ומשפחות זקוקים להקפצת כלי רכב לחנייה שבגן הלאומי כפר נחום, סמוך לכנסייה האורתודוקסית. יש להצטייד בכובע, בנעליים נוחות ובמים בכמות מספקת לכל מטייל.

עוד באתר!

בגן הלאומי אפשרות לפעילויות שונות המעשירות את חווית הביקור:

- חפירה ארכיאולוגית אמיתית לקבוצות (בתיאום מראש).
- משחק משימות ורמזים "המרץ לחלון" - משחק חוויתי שאינו מצריך תיאום או ידע מוקדם ושניתן לקבוצות בתיאום ללא תשלום!
- טקסי גיל מצווה, קבלת ספר תורה, קיום חופות וכיו"ב בבית הכנסת הקדום.
- חניון פיקניק מוצל ונעים.

מיקום הכפר המבודד ברמת כורזים הבולטת מזמן מפגש ייחודי עם הטבע המגוון שסביבו. החי והצומח, הנוף הטרשי והתצפיות לכינרת, לגליל ולרמת הגולן מזמנים למבקר חוויה רב תחומית, והכול במרחקים קצרים ובזמן קצר.

הגעה: גן לאומי כורזים ב'וויז'.

נראה בשבילים!

תורמוס ההרים, הקידה השעירה ועוד רבים מקיפים את השביל באביב ומנעימים את ההליכה הנינוחה והקצרה לאורכו. לצד השביל, שרידים של שני בתי בד וחלקים מבתי בד נוספים פזורים בשטח, ואלו מספקים עדות חיה לתעשיית שמן הזית המפוארת שהתקיימה כאן ולתרומתה לכלכלת היישוב.

• שביל כורזים - כפר נחום, שביל ארוך לאוהבי לכת -

שביל מסומן חדש המחבר בין שני אתרי רט"ג הוא דבר הגיוני ומתבקש. במשך שנים הייתה, ועודנה, התעניינות בקרב מבקרים ישראלים ובקרב תיירים כאחד במסלול הליכה בטבע ובחיבור של האתר עם ימת הכנרת. השביל, שסומן לאחרונה בכחול (כבר מופיע במפת סימון שבילים מס' 1, "החרמון, הגולן ואצבע הגליל", מהדורת 2019), מציג ערכי נוף בראשיתו שכמעט אין בו התערבות אדם. לאורך השביל פריחה בשלל צבעים, מהסתיו ועד סוף האביב. תקופה זו היא שעתו היפה של השביל, ממשי כמו של אחיו הקצר ממנו. לאורך השביל, שרידים ארכיאולוגיים מתקופות קדומות המעידים על התיישבות ועל חקלאות ענפה באזור. אורך השביל כארבעה ק"מ והוא סלול במגמת ירידה מתונה, רמת קושי ההליכה בו היא בינונית, והוא מתאים לאוהבי לכת ולמיטיבי לכת. תוואי השביל נבחר בקפידה ועובר בין עצי שיזף, המקנים צל והמאפשרים מנוחה למטיילים. בנוסף, הוקמו לאורכו כמה פינות ישיבה מוצלות המתאימות להדרכה ולמנוחה לקבוצות.

צילום: צוות גן לאומי כורזים

חיפה - עיר עם תחתית ארכיאולוגית כמיל סארי*

חורבת קסטרה. צילום: כמיל סארי.

מיקומה של העיר חיפה הקנה לה חשיבות רבה לאורך אלפי שנים: העיר נמצאת על הדרך הראשית המחברת בין צפון הארץ לדרומה (כביש חיפה-תל אביב כיום), וממנה יוצאות דרכים רבות המחברות בין החוף למזרח הארץ. בנוסף, העיר ממקמת בחלקה על הר הכרמל ובחלקים אחרים על רצועת החוף או במישור, כלומר: מבחינה גיאוגרפית הנוף של העיר מחבר בין הר למישור ולחוף. נתונים אלו מאפיינים את אזור חיפה זה אלפי שנים. יש לזכור כי הגבול הנוכחי (המוניציפאלי) של העיר הוא גבול מודרני, הקובע את תחום אחריות העירייה, אך איננו הגבול שהיה קיים בעבר. אפשר, אפוא, לראות בתחום העיר חיפה מספר רב של אתרים ארכיאולוגיים שהתקיימו באזור זה בגלל המאפיינים שלו ואשר בעת המודרנית נכללים בתחום שיפוטה של חיפה.

מחקר ארכיאולוגי

תחילתו של המחקר הארכיאולוגי בחיפה במאה ה-19. ויקטור גרן, חוקר ארץ ישראל, ביקר בארץ ותיאר את האתרים שמצא בחיפה. אחריו, ערך צוות מטעם הקרן הבריטית לחקירתה של פלסטינה (PEF) סקרים בנוגע לעיר חיפה. הסקרים תיעדו שרידים קדומים, בעיקר חורבות, הבולטים בהר וברצועת החוף. מפעל תיעוד חשוב אחר היה זה של הגרף פון מולינן שנעשה בשנים: 1907-1908. פון מולינן שהה אז בחופשה בכרמל ויצא למסע מחקר בשוליו המערביים של הכרמל ותיעד וסקר אתרים פרהיסטוריים ואתרים היסטוריים.

**אפשר לראות בתחום
העיר חיפה מספר
רב של אתרים
ארכיאולוגיים
שהתקיימו באזור זה
בגלל המאפיינים שלו
ואשר בעת המודרנית
נכללים בתחום
שיפוטה של חיפה.**

* ארכיאולוג מרחב צפון

בשנות החמישים והששים של המאה ה-20, ערך י' עולמי סקר מקיף של אתרים פרהיסטוריים ברכס הכרמל ובסביבתו. לאחר הקמתה של האגודה לסקר ארכיאולוגי של ישראל, בשנת 1964, ערכו א' רונן וי' עולמי סקר שיטתי באזור חיפה מערב. חפירות ארכיאולוגיות התחילו בשנת 1767 באזור סטלה מאריס, לפני תחילת בניית המנזר של הכרמליטים, במקום שבו נמצא כיום המנזר. בשנת 1890, פרסם גוטליב שומכר, מבני המושבה הגרמנית בחיפה, מהנדס וארכאולוג חובב, מידע על קברים שבאזור שכונת אל-עתיקה. חפירות ועבודות שימור ראשונות נעשו במקום בשנת 1955.

חפירות חשובות נעשו בתל שקמונה בשנת 1951, ולאחר מכן החל משנת 1963 והלאה, התקיימו במקום כמה עונות חפירה. בשנים 1955-1956, בוצעו עבודות ניקיון ושימור במערת אליהו. החל משנות השבעים, נחפרו עוד אתרים בחיפה, כדוגמת: אתרים באחוזה, נחל שייח, קאסטרה ועוד. על תוצאות החפירות אביא מידע בנפרד מכתבה זו.

אתרים ארכיאולוגיים בחיפה

אתרים ארכיאולוגיים רבים משתרעים בתחומי העיר חיפה, ובהם שרידים של יישוב, של ערי נמל, של מצודות ושל מתקנים חקלאיים. כן, הם כוללים ממצא תת ימי עשיר בעל חשיבות מדעית רבה. עושר זה רק מוסיף מידע על חשיבותה של העיר לאורך אלפי שנים. להלן סקירה תמציתית של האתרים המרכזיים שבתחומי העיר:

חורבת קסטרה

חורבה המשתרעת על שטח הקרוב ל-250 דונם, על מדרון מתון המשתפל למערב, מהר הכרמל אל חוף הים, באזור מוצאו של נחל אזוב. באתר נערכו סקרים, אך החפירות הגדולות באתר בוצעו לצורך סלילת מנהרות הכרמל. החפירות והסקרים העלו ממצא המראה שרידי יישוב - המתוארך לתקופה הרומית ואשר הגיע לשיא פריחתו בתקופות הביזנטית והערבית הקדומה. בין הממצאים כנסיות אשר רצפותיהן עוטרו בפסיפסים צבעוניים, בתי מגורים, קברים, גיתות, כבשני קרמיקה, בתי בד. בית הקברות של היישוב שנחשף כלל כשבעים קברים, ביניהם קבר המתוארך לתקופה הכלקולית וקברים אחדים מתקופת הברונזה התיכונה א' (תקופת הברונזה הביניימית).

ראש מים

אחד האתרים החשובים בחיפה. נמצא בלב שכונת רוממה ושטחו הכולל כ-20 דונם. האתר נמצא על גבעה שעלטה בעבר על צירי התנועה מהגליל התחתון וממפרץ חיפה (עכו) אל חוף הכרמל דרך נחל רוממה נחל ורדיה ועוד. מכאן חשיבותה של הגבעה כאתר מבוצר. רוב המחקר הארכיאולוגי בגבעה נערך במחצית הראשונה של שנות השבעים. במהלך המחקר, נחשפו שמונה שכבות יישוב: החל מהתקופה ההלניסטית (מאה שנייה לפנה"ס) ועד לתקופה העות'מאנית. בשנת 1975, בוצעו באתר עבודות שימור מטעם אגף העתיקות. לפני שנתיים בערך, בוצעו במקום עבודות אחזקה וניקוי בלבד.

תל שקמונה

נמצא בקרבת חוף הים. בתל התקיימו 13 עונות חפירה (1963-1979) ובמהלכן נחשפו שרידי התיישבות מתקופת הברונזה המאוחרת ועד לשלהי המאה השביעית לסה"נ. בתקופה הפרסית, ההלניסטית והרומית, נבנו בתל ביצורים. בתקופה הביזנטית, התרחב היישוב למזרח ולדרום, מעבר לשולי התל. לשיא פריחתו, הגיע היישוב בתקופה הביזנטית: עד לרחוב יציאת אירופה של ימינו, דהיינו שטח של יותר מ-170 דונם. מחקר חדש מהשנים האחרונות של אוניברסיטת חיפה מציע כי האתר הוא העיר אשר נזכרה במקורות מהתקופה הצלבנית בשם "פורפיריון", ואילו את העיר שקמונה יש לחפש במקום אחר. בחפירות רשות העתיקות בניהולם של חגית טורגה ועוזי עד, שנערכו בשנות התשעים של המאה ה-20, נחשפו שרידי מנזר מהתקופה הביזנטית. באחד הקירות, אפשר לראות עדות לרעידת אדמה אשר התרחשה במאה השביעית לספירה הנוצרית.

ממצאים מהחפירות בשקמונה. מתוך: שקמונה וצפונותיה, בהוצאת המוזיאון הימי, 2008. עורך: אבשלום זמר

מערת גאולה

מערה טבעית הנמצאת בשכונת גאולה בהדר, דרומית לשכונת ורדיה. המערה נחקרה בשנות החמישים והששים של המאה ה-20, ובשנת 2016 בוצעו בה חפירות הצלה מטעם רשות העתיקות לקראת עבודות בנייה.

במערה נתגלו ממצאים מהתקופה הפלאוליתית התיכונה (התרבות המוסטרית), 45-250 אלף שנה לפני זמננו: כלים מסותתים עשויים צור, עצמות בעלי חיים ועצמות אדם. סך הכול נחשפו שלוש שכבות יישוב, שלושתן מתוארכות לתקופה זו. בין יתר הממצאים עצמות בעלי חיים המעידות על סוגי המזון של האדם הקדמון, בהן גם עצמות בעלי חיים שנכחדו מהאזור.

תל אבו הואם

האתר נמצא דרומית לנחל הקישון ובמרחק של קילומטר וחצי בערך מהים. נראה שהאתר ישב בעבר ממש בקרבת הים, זאת על פי עדות מהממצא הארכיאולוגי. חשיבות המקום בעת העתיקה נבעה מהמיקום שלו, באזור שבו נשפך נחל קישון לים, אזור שהתאים להיות נמל טבעי.

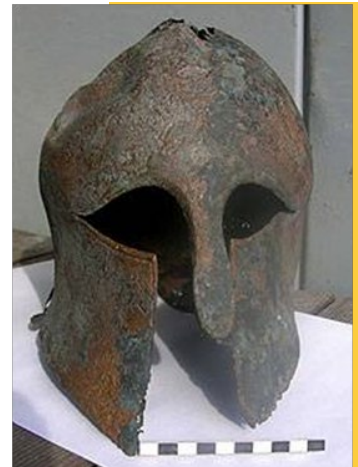
החפירות הראשונות במקום נערכו בשנת 1922. אז נתגלו באתר 22 קברים, רובם שייכים לתקופת הברזל (בערך 1200 לפנה"ס). על פי הממצא הארכיאולוגי, נראה כי תחילת היישוב במקום הייתה של כפר דייגים. עם השנים, התפתח הכפר לכדי עיר מבוצרת. עיר נבנתה כאן לראשונה בידי פרעה מצרים סתי הראשון כעיר נמל של הצבא המצרי. העיר נחרבה במאה ה-13 לפנה"ס, ורק בתקופת הברזל נבנה יישוב קטן במקומה. במאה העשירית, התקיימה במקום עיר מבוצרת מוקפת חומה. העיר נהרסה במאה התשיעית לפנה"ס. הממצא הארכיאולוגי מעיד כי בתקופה הפרסית היה במקום יישוב קטן. המקום ננטש סופית במהלך התקופה הביזנטית.

ממצא תת ימי

האדם גילה את יתרונות הים עוד בעת העתיקה, וליתר דיוק: בתקופות האבן. אולם הקשר של האדם לים לא היה רק בבניית אוניות לשייט לצורכי מסחר או מלחמה, אלא גם בבניית יישובים לאורך רצועת החוף. עם שינוי האקלים בקוטב הצפוני ועם עליית מפלס הים בעקבות המסת הקרחונים, הוצפו חלק מהיישובים שהיו לאורך החוף. הממצא הימי בחיפה מכיל הן שרידי יישובים הנמצאים כיום מתחת לפני המים הן ממצאים של מטענים מאוניות שטבעו בים.

כך, למשל, נמצא כפר ניאוליתי מתחת למים באזור כפר סמיר (בחלק הדרומי של חוף חיפה). הכפר נתגלה במהלך סקר בשנים 1990-1991. הממצא הארכיאולוגי ביישוב הקדום כולל באר מים בנויה, הנחשבת לבאר המים הקדומה בעולם, אשר תוארכה ל-7800 שנה לפני זמננו בקירוב, קערה עשויה עץ חרוב, שאריות זיתים המעידים על תעשיית שמן זית במקום ומחצלות קש אשר שימשו בתעשיית השמן. על פי בדיקות פחמן 14, נראה כי תאריך הממצא משתייך לשנים 4730-5000 לפני הספירה.

בנוסף, נמצאו לאורך החוף שרידים המשויכים למטעני אוניות: מטבעות עשויים כסף, כלי יומיום עשויים ברונזה (מחטים, מפתח ועוד), גושי זכוכית שמשקלם כשבועים ק"ג. בנוסף, נמצאו בחלק הדרומי שרידי אונייה טבועה המתוארכת למאה הרביעית לספירה. הממצא מעיד על קשרים בין חיפה ובין העולם בעת העתיקה.

קסדה שנתגלתה בחפירות בנמל חיפה. צילום: כמיל סארי.

סיכום

במסגרת שורות אלו הוצגו רק חלק מהממצאים המעידים על עושרה התרבותי של העיר חיפה. האתרים שהוזכרו בכתבה זו הם אתרים שנחפרו בעבר או שנערכו בתחומם חפירות הצלה, עם זאת הם לא הוכשרו לקליטת מבקרים.

בית הספר החקלאי מקווה ישראל: מחלום למציאות

חנוך ליבנה*

בית הספר החקלאי מקווה
ישראל, צילום: חיים שפיר

בד בבד הוא התאמץ לשכנע את שולחיו, ארגון אליאנס (כל ישראל חברים), לתת את הסכום הראשוני להקמת בית הספר. ועכשיו, כשהכול בידיו - הפירמן (אישור) מהמושל הטורקי וחמישים אלף פרנק צרפתי מאליאנס - התברר שאיש מיהודי ירושלים, צפת וחברון אינו מסכים לשלוח את בנו לפנימייה ולבית ספר חקלאי.

באווירת ייאוש זו, הגיע נטר לירושלים, אחרי רכיבה מפרכת על סוס, לניסיון גיוס אחרון של תלמידים. ושם, על שפת מדרכה, ליד עגלה לממכר אבטיחים, ישב ילד צעיר, כחוש ושחור שיער. קרל נטר פנה אליו:

- "ילד, מה תרצה לעשות כשתהיה גדול?"

- "לגדל אבטיחים."

- "אני אלמד אותך! איפה אבא ואימא?"

הסתבר שהאב טבע בים ושהאם עגונה ומתמודדת עם קשיי פרנסה. קרל נטר שוחח עימה, ולאחר מאמצי השכנוע שלו, היא הסכימה להפקיד את בנה בידיו.

באותו קיץ של שנת 1870, הגיעו לשממה שסמוך ליפו קרל נטר והתלמיד הראשון והיחיד שלו: ניסים בכור אלחדף. כך הוקם בית הספר החקלאי העברי הראשון בארץ ישראל - מקווה ישראל.

בחום הכבד של חודש
יולי 1870, בעיר
העתיקה של ירושלים,
הרגיש קרל נטר, שליח
חברת כל ישראל
חברים, שהמסע שלו
עומד להסתיים ללא
הצלחה. שלוש שנים
הקדיש לשכנוע את
הטורקים לאפשר
לו להקים את החזון
שלו: בית ספר חקלאי
ראשון לילדים יהודים
ליד יפו.

*מתנדב במרכז המבקרים מקווה ישראל במסגרת "מתנדבים למורשת" של המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל.

**במקווה ישראל נקלטו הביל"ויים
מאנשי העלייה הראשונה, ובו מצאו
פרנסה לאחר שירדו מהאונייה בִּיפו.
בשערי מקווה ישראל התרחש
מאורע היסטורי: באוקטובר 1898,
פגש כאן בנימין זאב הרצל את
הקיסר הגרמני וילהלם השני שהיה
בדרכו לירושלים וביקש את סיועו
במתן זכות ליהודים להגיע לארץ
ישראל ולבנות בה בית.**

בשנה הראשונה, גרו שניהם במערה קטנה חצובה בסלע כורכר. בהמשך, הוקמו במקום המבנים הראשונים. בשנים הבאות, נרשמו לבית הספר תלמידים רבים, והוא גדל והתפתח. התלמידים קיבלו הכשרה חקלאית למען בניין הארץ. מקווה ישראל הוא בית הספר החקלאי הראשון בארץ והוא פותח תקופה של עשייה חלוצית בארץ. בית הספר חידש והוביל בתחומים רבים.

במקווה ישראל נקלטו הביל"ויים מאנשי העלייה הראשונה, ובו מצאו פרנסה לאחר שירדו מהאונייה בִּיפו. בשערי מקווה ישראל התרחש מאורע היסטורי: באוקטובר 1898, פגש כאן בנימין זאב הרצל את הקיסר הגרמני וילהלם השני שהיה בדרכו לירושלים וביקש את סיועו להגעת יהודים לארץ ישראל ולבנות בה בית. המועצה לשימור אתרים הציבה במקום פסל המנציח את המפגש, מעשה ידיו של הפסל מוטי מזרחי ותרומתו. הפסל משמש מוקד ביקור ולצידו מספרים על חזונו של הרצל ועל מסעו היחיד לארץ ישראל.

במלחמת השחרור, עברה בתוך מקווה ישראל "דרך הביטחון" לירושלים. מכאן אף יצאו תלמידי כיתות י"א וי"ב להתגייס לגדוד הראשון בפלמ"ח. הם לחמו בצפון, במרכז ובנגב, ורבים מהם נפלו. הנופלים מונצחים באנדרטה הניצבת בגן הבוטני. למקווה ישראל זכות ראשונים על הרבה חידושים בארץ. כאן התקיים טקס הנטיעות הפומבי הראשון בארץ בט"ו בשבט, ממש סמוך לחורשת האקליפטוס הראשונה שניטעה בארץ ישראל. למקווה ישראל זכות ראשונים גם על כובע הטמבל, וכאן ניטע הגן הבוטני הראשון בארץ ישראל.

היום, המקום עדיין משמש למטרה שייעד לו קרל נטר: בית ספר ופנימייה חקלאית. מאז אותו תלמיד בודד, ניסים בכור אלחדיף (שהיה לגנן המתמחה בגידול פרחים), גדל המקום והתפתח והיום לומדים בשטח של מקווה ישראל, בשלושה בתי ספר תיכוניים, ומתגוררים בשתי פנימיות למעלה מאלפיים תלמידים. במקווה ישראל, שבלב גוש דן, יש עדיין שדות חקלאיים ובהם מגדלים חיטה ואספסת, אבטיחים וענבים (כמו בימים הראשונים). מתוצרת הכרם התלמידים מייצרים יין, ויש במקום גם רפת, לול תרנגולות, חממות לירקות, מטעי אבוקדו, פרדסי הדסים ומכוורות. בגן הבוטני, תלמידות ותלמידים לומדים לאקלם עצים וצמחים מכל העולם לתנאי ארץ ישראל.

במקווה ישראל מרכז מבקרים שמקיים סיורים מגוונים, הדרכות והפעלות בנושאי חלוציות, חקלאות וחינוך. הסיורים כוללים ביקור במבנים ובאתרים השונים והכרת הסיפור של בית הספר החקלאי העברי הראשון בארץ ישראל. אפשר לבקר במרכז ההיסטורי של מקווה ישראל. המבנה ניצב כשהיה: בנוי כולו אבן כורכר שנחצבה מסלע מקומי. המבנים ההיסטוריים עברו שימור, ובכמה מהם שוכנים משרדי המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל, שפועלת למניעת הרס ולשימורם של מבנים בעלי חשיבות היסטורית ואדריכלית בכל רחבי הארץ, לצד פעילות חינוכית.

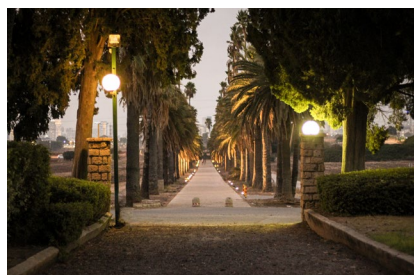
אתרים במרכז ההיסטורי של מקווה ישראל

• בית הכנסת היפהפה של מקווה ישראל נחנך ב-1898 ומאז מתפללים בו בכל יום. בבית הכנסת התנהל מאבק על שפת הלימוד והדיבור במקווה ישראל, ובסופו של דבר ניצחה העברית את הצרפתית ששימשה כשפת המקום מראשיתו.

• המכניקה היא מסגרייה שבמלחמת השחרור הייתה לבית חרושת לייצור כלי נשק. כאן אפשר לראות את ה"דווידקה" - מרגמה מתוצרת מקווה ישראל שבנה דוד ליבוביץ, המורה למכניקה, עם תלמידיו.

• עץ פיקוס בנגלי הראשון והגדול ביותר בארץ - עץ בודד שבעזרת שורשי האוויר שלו היה לחורשת פלא.

וממש כמו אז, בימים ההם, אפשר גם היום להגיע למערה שבה ישנו קרל נטר וניסים בכור אלחדיף ולנסות להבין עד כמה התקדמנו מאז ועד כמה עוד ארוכה הדרך שלפנינו.

בית הכנסת במקווה ישראל,
צילום: מרכז המבקרים

לפרטים: מרכז המבקרים מקווה
ישראל שבתוך בית הספר
החקלאי מקווה ישראל, חולון,
טל': 03-5030489.

חפשו אותנו בפייסבוק:

מרכז מבקרים מקווה ישראל

דברים מתחילים בתל אביב

חדווה בן סיני*

סיפורי תל אביב

מתוך ויקיפדיה

גן הילדים הראשון בתל אביב

בין הרחובות השחר, אחד העם ויהושע התלמי, פעל "הגן הדוגמאי" בימיה הראשונים של אחוזת בית. היה זה גן ילדים העירוני הניסויי הראשון בתל אביב. הגן הוקם על מגרש שתרם אליהו ספיר (1869-1911). ספיר נמנה על ראשוני המורים העבריים בארץ ישראל. בעבודתו כמורה בפתח תקווה, לימד עברית בעברית ויצא עם תלמידיו לסיורים לימודיים לחיזוק הרגש הלאומי והקשר לארץ ישראל. את המגרש בתל אביב, שעלה לו אלפי פרנקים, תרם כדי להקים עליו את הגן הדוגמאי הראשון.

הגן, שפעל בעברית, פעל כשלוחה של מכללת לוינסקי לחינוך. בגן ילדים, יכלו הסטודנטים להתנסות בשיטות הוראה חדשניות. תחילה תוכנן הגן העברי בארץ ישראל לשמש מכינה לעברית טרם עליית הילדים לכיתה א' אך עד מהרה שונה המודל. המודל החינוכי החדש היה של מוסד נפרד מבית הספר המשמש בית חם ותומך לילדי הגן. המחנכים העבריים עמלו על תרגום ועל חיבור רפרטואר של ספרות עברית לילדים בארץ ובתפוצות במטרה להעמיד את המשחק ואת השירה במרכז התוכנית החינוכית. עוד ועוד ילדים התחנכו בגני הארץ, ומודל גן זה היה למודל החינוכי השליט בארץ ישראל המתחדשת עד שדחק הצידה את שיטת הلمידה המסורתית מה"חדר". עם השנים, הצליח גן הילדים לקנות אחיזה גם בקרב חלקים בציבור היהודי דתי בארץ, ונוצרו שילובים מעניינים בין החדר לגן.

**תל אביב - העיר
העברית הראשונה!
אם בהתחלות
עסקינן...
בסיפורה של העיר
תל אביב שזורים
סיפורים רבים
המנציחים התחלות:
הבית הראשון,
הקיוסק הראשון,
השדרה הראשונה
ועוד. בגיליון זה,
נפנה זרקור אל מעט
מסיפורים אלו.**

* מורה ומנחה לשל"ח וידיעת הארץ, מרכזת תכניות זיכרון והנצחה באגף של"ח

הגן לדוגמה פועל עד היום במיקומו המקורי, ונקרא "גן טל השחר". בגן פועלות שתי מסגרות חינוכיות לגילאים שונים: "כוכב השחר" ו"השחר העולה".

ילדי הגן והסטודנטים לחינוך. צילום: מכללת לוינסקי לחינוך בתל אביב. מתוך: אתר פיקיוויקי

רחוב אלנבי 15 פינת רחוב בן יהודה

שתיית קפה הייתה חלק בלתי נפרד משגרת החיים של מי שהתגורר בארץ ישראל, אך את תרבות בתי הקפה האירופאים הביאו לארץ הטמפלרים, העולים מאירופה והבריטים. העלייה היהודית של ראשית שנות השלושים של המאה הקודמת הפיחה בתל אביב רוח חדשה והביאה לתקופת פריחה גדולה של בתי קפה. בשנת 1934 מספר בתי הקפה בתל אביב גדל באורח ניכר והגיע לכמאתיים. בניגוד לבתי הקפה היפואיים, שהמבקרים בהם שתו קפה, עישנו נרגילה ושיחקו שעש בש בעודם ישובים על שרפרפים, בתי הקפה של תל אביב הצטיינו בעיצוב אירופי.

אז מי היו המבקרים בבתי הקפה? משוררים, פזמונאים, סופרים, מתרגמים, כאלו שרצו להתחכך בחבורה הבוהמיינית הזו, אנשים שנמנו על החברה הבורגנית של תל אביב. היו גם בתי קפה לפועלים, לחיילים בריטיים ועוד. בית הקפה היה המקום שבו משכילי העיר כתבו, קראו מיצירותיהם, רבו עם עמיתיהם, ניהלו מערכות יחסים (חלקן סוערות במיוחד). דבר אחד בהתנהלות יוצרים אלו ביחס לבעלי בתי הקפה היה ברור: התשלום נעשה בהקפה!

מטחנת קפה ישנה, צילום: ישראל פיקר, מתוך: אתר פיקיוויקי

"אז מי היו המבקרים בבתי הקפה? משוררים, פזמונאים, סופרים, מתרגמים, כאלו שרצו להתחכך בחבורה הבוהמיינית הזו, אנשים שנמנו על החברה הבורגנית של תל אביב."

מובא לפניכם סיפורו של קפה "שלג הלבנון", בית הקפה הספרותי הראשון אשר שימש את הבוהמה הספרותית של תל אביב. בית הקפה הוקם בשנות העשרים במורד רחוב אלנבי. בעלי המקום הצהירו שברצונם להקים קפה האמנים בו ייפגשו זמרים, ציירים, במאים, ומנגנים כל מי שאומנות היא משלח ידו. בית הקפה היה למקום המפגש המועדף על החבורה הספרותית שבה היו חברים אברהם שלונסקי, נתן אלתרמן, אברהם חלפי, אלכסנדר פן, לאה גולדברג ואחרים, אשר קראו תיגר על ביאליק ועל בני דורו.

אלתרמן תיאר בטור "רגעים" את יושבי בתי הקפה התל אביביים, העוסקים בכתיבה בעוד דעתם של אחרים נתונה לבניית בתים למגורים:

"כך הללו מתחבאים/ שאין חלום מארס עצור כס/ אשר כנו 'בתים' רבים/ לסיר אותם ולא לזר כס"
("שלג הלבנון", הארץ, 28.12.1934).

בשנת 1931, חתמו מאות מאורחי בית הקפה, אשר רבים מהם אומנים ועובדים במוסדות אומנות שונים, על עצומה לעירייה ובה ביקשו לאפשר ל"שלג הלבנון" לפעול עד שעה מאוחרת:

"אנו חקקים לקחת בחשבון כולם עסוקים גם כיום בעבודה ובאחרות שונות, ובפילאנו עצות הלילה הן
עצות העונג היחידות שבלעדן אין לנו האפשרות לחיות חיי חברה ואם לא לסדר את עניינינו האומנותיים"
(14.6.1931, ארכיון עיריית תל אביב, 4-3023).

הרוצה לנסות לשחזר, ולו במעט, מאווירת בית הקפה יכול לצפות במחזה פרי עטה של עדנה מזי"א. העוקב אחר סיפור אהבתם הסוערת של השחקנית חנה רובינא ושל המשורר אלכסנדר פן בתל אביב של שנות השלושים. קפה "שלג הלבנון" משמש תפאורה לעלילת המחזה. כן אפשר ללמוד על בית הקפה ששימש בית מדבריו של ד"ר אמיל פוירשטיין: "קפה להאיז מה היה בית קפה זה בפילי... אולי יספיק אם אאיז, שהיה הקפה העצמי היחיד בתל אביב. למאות אנשים שימש בית: בו נחו, עיינו בעיתון, ניהלו שיחות פרטיות ופואכויות גם יחד, סידרו עסקים, ביררו סאלות ספרותיות, שמו כוס תה שראוי היה לשמו, אכלו, פטפו, שיחקו שחמט...

סם, ב'שלג לבנון' בבית הייתי"

(פוירשטיין 1939, עמ' 7).

גן החיות הראשון בארץ / גן העיר

בשנת 1935, מרדכי שורנשטיין - רב העיר קופנהאגן, ד"ר לפילוסופיה וגם חובב חיות נלהב, שהתאלמן בגיל 66 - עלה לארץ ישראל והתיישב בתל אביב. הוא פתח בעיר את "גן חיות" - חנות שבה מכר את אוסף בעלי החיים שלו: תוכים, קופים, אריות, נמרים, נחשים... היו שהוקסמו מהמראה של שורנשטיין מתהלך לצד נמר אחוז ברצועה והיו מי שנלחצו ודרשו מהעירייה

שתפנה את האיש ואת החיות. בסיוע של אגודת ידידים, הקצתה עיריית תל אביב שני דונם להקמת גן חיות. שורנשטיין מונה למנהל הגן, ובתמורה תרם לו את כל בעלי החיים שברשותו.

הגן נפתח ב-1938 ובמהרה היה לאטרקציה אדירה. ילדי תל אביב והכפרים הערביים הסמוכים נהרו בהמוניהם לגן. בעקבות חילוקי דעות בין שורנשטיין ונציגי העירייה, הופסקה עבודתו בגן, הוא עזב לנתניה ואחר כך עבר לירושלים, שם הלך לעולמו בודד כשרק החיות סביבו. כיום, בפינה צדדית במקום שבו היה גן החיות בעבר, מטרים מהמרכז המסחרי וממגדל היוקרה שבראש הגבעה, עומד פסל ברונזה קטן בדמותו של מרדכי שורנשטיין. ב-1980, הועברו החיות של שורנשטיין לספארי ברמת גן, ובמקום שבו עמדו הכלובים נבנה מתחם המסחר "גן העיר". תושבי העיר שהתגוררו בסמוך זוכרים עד היום את הריחות ואת הקולות שבקעו מגן החיות בימים ובלילות. הגן נוכח מאוד בזיכרון הקולקטיבי של תל אביב.

כאמור, בתל אביב החלו דברים רבים, וגם לא מעט דברים הגיעו בה לסיומם. בכתבה זו, הופנה הזרקור רק לשלוש התחלות, אך אלו מהם המעוניינים לשמוע על התחלות נוספות מזמנים לצאת ולחקור: מי היה האדריכל הראשון של העיר? מי היה הילד הראשון שנולד בתל אביב? מי המשפחה הראשונה שבנתה ביתה באחוזת בית?

מסלול דרך האבות

נדב פרנקל*

הוראות הגעה: משער היישוב נווה דניאל נתקדם בנסיעה לתוך היישוב. בכיכר הראשונה והשנייה נמשיך ישר, ולאחר הכיכר השנייה נפנה שמאלה לרחוב נוף הרודיון. נתקדם בנסיעה עד לפנייה ימינה המשולטת בשלט למצפור האלף. משם נעלה ברגל אל המצפור. העצלנים שבינינו יוכלו לטפס ברכב עד למצפור עצמו (לא מתאים לאוטובוסים).

ברוכים הבאים לפסגת גוש עציון!

אנו עומדים בפסגת ראס שרייפה (ראש הנשקף, הצופה), בשיאו של רכס נווה דניאל, בגובה של 997 מטר מעל פני הים. זוהי הנקודה הגבוהה ביותר בכל גוש עציון, וזוהי נקודה נהדרת להתחיל להכיר בה את ייחודו של האזור.

עקב התנאים הטובים השוררים באזור (כמות משקעים רבה ואדמת טרה), התפתחה במקום התיישבות אנושית לאורך אלפי שנות היסטוריה. ההתיישבות במקום, בעבר והיום, הסתמכה על חקלאות מרובה. במבט חטוף, אפשר לראות שעל אף התנאים הטובים וכמות המשקעים הרבה כמעט שאין במרחב גוש עציון חורש טבעי! הסיבה לכך היא שכל פיסת קרקע באזור נוצלה לטובת האדם: להתיישבות או לחקלאות. הגידול המוביל כאן הוא הגפן, שהוזכרה כבר בברכתו של

מסלול הטיול בדרך האבות הוא דוגמה למסע שהתחיל לפני אלפי שנים ושהסיום שלו עוד לפנינו בעתיד, זהו המסע של עם ישראל. לרגל סיום שנת הלימודים והתחלת החופשה, בחרנו להציג מסלול טיול מומלץ לכל הגילאים, המשלב נופים, טבע היסטוריה ומורשת קרב.

*מדריך בכיר בבית ספר שדה כפר עציון, דוקטורנט וחוקר.

יעקב לשבט יהודה: "אֶסְרִי לְגִפֶּן עֵירָה וְלִשְׂרָקָה בְּנִי

אֲתָנוּ כֶּבֶס בֵּינִי לְבָשׁוּ וּבְדָם עֲנָבִים סוּתָה. חֲכָלִילִי עֵינַיִם

כִּי־וּלְבָן שְׁנַיִם מִחֶלֶב" (בראשית מט, יא-יב). הגפן נהנית כאן מתנאי אקלים משובחים: גובה של מעל 900 מטר מעל פני הים ומשקעים רבים בכל חורף.

נביט ימינה ושמאלה: אפשר להבחין בבירור כי אנחנו נמצאים בנקודה על קו פרשת המים הארצי. קו פרשת המים הארצי הוא הגבול שבין אגן הניקוז של ים המלח והבקע ממזרח, ובין אגן הניקוז של הים התיכון במערב. הקו עובר לאורכה של שדרת ההר המרכזית של ארץ ישראל, וממזרמי הר חברון הוא נראה בבירור. הכביש התמים, לכאורה, שאנו עומדים עליו נמצא ממש על הקו: ממערב, הנוף נופל בתלילות מערבה אל שפלת יהודה. אפשר להבחין ביובלים ובגאיות הנשפכים אל ואדי סאלם הנמצא מתחתינו, המתנקז לנחל האלה שנשפך לים התיכון באזור אשדוד. אפשר לראות שהנוף משתפל במתינות למזרח. הגשם שירד שם יתנקז

עומד אתה על קו פרשת המים של הרי חברון וצופה לכאן ולכאן ורואה את הניגודים הפרוישים לפניך, כמו כתובים בארץ, חרותים על האדמה: מזרחה, ארץ מוכת שמש, ארץ מדבר יבשה, קשה, לא מרחמת. ארץ שאליה בורחים נביאים, שבה מחפשים מחסה לוחמים ומורדים, שבמערותיה יושבים אנשים הבורחים מפני תענוגות החיים, והם מתענים ומתייסרים כדי לגלות סימנים של אלוקים קנאי ותורת אמת. מערבה - ארץ שפלה רחבת ידיים, ירוקה מרגיעה יושבת לחוף הים. ארץ נינוחה, אנשים המבקשים פשרה ונחת, סובלניים, תלמידי חכמים הנהנים מפלפול של תורה ומחיים בעולם הרוח, ערי חוף משתעשעות. שתי פנים של מולדת אחת, שתי פנים של עם אחד. הבלתי-נפגשים החיים יחד, מפרים יחד ונותנים כוח יחד(מתוך: "יונים וניצים" דבר השבוע טבת תשל"ד, שלמה שבא).

לאורך קו פרשת המים, התפתחה הדרך הקדומה - דרך האבות או דרך גב ההר. שריד אחד מהדרך נמצא כשלושים מטר ממנו, ממזרח לכביש לשדה בועז ומעט מדרום למצפה. בעבר נמצאו במקום חמש אבני מיל ללא כתובת. ב-1895, מצא החוקר הצרפתי ז'רמר דורן במקום שתי אבני מיל עם כתובות מתקופת הקיסר מרקוס אורליוס (מאה שנייה לספירה) ומתקופת הקיסר ארקדיוס (סוף המאה הרביעית-תחילת המאה החמישית לספירה). מקומם של אבני מיל אלו אינו ידוע כיום. באזור זה, השתמרו כמה קטעים מהדרך הרומית.

המהדרין ימשיכו לזהות את כל הנקודות הנפלאות הנשקפות מהתצפית, אך אנו נמשיך אל דרך האבות. נרד ברכב לכיוון שער הכניסה ליישוב (מובן שאפשר לרדת רגלית), שם נחנה ונתחיל בצעידה לאורך שביל המסומן באדום היוצא ממש משער היישוב. לאחר כ-400 מטר, נבחין בנקודת תצפית מימין לדרך ובסמוך אליה באבן מיל. נמשיך בדרך עד שנגיע לפרגולה ולנקודת תצפית על שם סא"ל עמנואל מורנו, שנפל בסיומה של מלחמת לבנון השנייה, ועל שם סגן עזרא, אשר נפל בלבנון. הפרגולה מסמלת את הקצה המערבי של שכונת נתיב האבות. שכונה זו הוקמה בשנת 2000. לאחר שנראה משמאל לדרך כבשן סיד קדום, נגיע אל מבנה מקורה אשר לשמאלו נמצאים שרידים של מקווה טהרה.

צילום: עמיחי נעם בית ספר שדה כפר עציון

בשנת 1986, גילה במקרה חנן ערמוני, מדריך בבית ספר שדה כפר עציון, מקווה טהרה גדול סמוך ליישוב אלון שבות, בתוך כרם גפנים, ולידו מאגר מים. חמש שנים מאוחר יותר, נערכה במקום חפירה ארכיאולוגית מסודרת בניהולו של ד"ר דוד עמית ז"ל. זהו מקווה טהרה מימי בית שני, וכמוהו מצויים במרחב צפון הר חברון עשרות מקוואות המעידים על חיים יהודיים עשירים שהתקיימו כאן.

אל נחל הפירים, אחד מיובלי נחל תקוע שנשפך לים המלח ליד מצוקי דרגות.

שאלו טשרניחובסקי כתב כבר כי "האדם אינו אלא תבנית נוף מולדתו". שלמה שבא כתב על המפגש בין נופי מערב למזרח המתרחש בקו פרשת המים:

במקווה זה אפשר לראות דבר מה מעניין. נוכל להבחין במחיצה רצופה המחלקת את המדרגות היורדות לאגן הטבילה לשניים ובשני פתחים נפרדים. מה פשר שינוי זה המצוי רק במעטים מבין מקוואות הטהרה הידועים לנו כיום? החוקרים מציעים כי מטרת שינוי זה הייתה להבדיל בין היורדים למקווה, והם עדיין בטומאתם, ובין אלו העולים לאחר טהרתם כדי למנוע מגע והיטמאות מחודשת. כלל הלכתי העוסק בהפרדה בין דרך העלייה לדרך הירידה נמצא במשניות מסכת שקלים: "כל הכלים הנמצאים בירושלים - דרך ירידה לבית הטבילה, טמאים; ודרך עלייה, טהורים" (שקלים ח, ב).

צילום: עמיחי נעם, בית ספר שדה כפר עציון

לאחר הביקור במקווה, נמשיך בדרך. נפנה בצומת השבילים ימינה (מערבה) לפי הסימון האדום, ומייד לאחר מכן נגיע אל תיאטרון קטן שבתוכו נמצאת אבן מיל נוספת. האבן הגלילית שלפנינו מכונה 'אבן מיל', והיא העדות הטובה ביותר להימצאותה של דרך ההר במקום שבו אנו צועדים. הרומאים, שפיתחו את הארץ ובנו בה מערכת דרכים מורכבת, הציבו גם אבני מיל שנועדו בעיקר לצורכי תעמולה. על החלק התחתון של האבן היה רשום המרחק לעיר הקרובה, ועל החלק העליון היו רשומים תאריכי הרבים של הקיסר שבזמנו הדרך נסללה.

מאבן המיל נמשיך עוד כ-400 מטר עד למפגש עם כביש אלון שבות-ראש צורים. מעט לפני הכביש, מימין, נבחין בכפר חורבת זכריה ובשלט הסבר על קרב בית זכריה. אפשר לחצות את הכביש אל מצפור המוקדש לזכרם של שלושת הנערים החטופים. כאן נסיים את סיורינו בדרך האבות הקדומה.

במקווה זה אפשר לראות דבר מה מעניין. נוכל להבחין במחיצה רצופה המחלקת את המדרגות היורדות לאגן הטבילה לשניים ובשני פתחים נפרדים. מה פשר שינוי זה המצוי רק במעטים מבין מקוואות הטהרה הידועים לנו כיום? החוקרים מציעים כי מטרת שינוי זה הייתה להבדיל בין היורדים למקווה, והם עדיין בטומאתם, ובין אלו העולים לאחר טהרתם כדי למנוע מגע והיטמאות מחודשת.

המעוניינים להרחיב וללמוד עוד - על קרבות החשמונאים שהתרחשו כאן, על קרבות הגבורה בתש"ח ובכלל לקבל מידע על גוש עציון ועל ארץ יהודה - מוזמנים לפנות אלינו, לבית ספר שדה כפר עציון. מורים לשל"ח יכולים לפנות ישירות לעמיחי נעם, סמנכ"ל בבית ספר השדה, בהודעת ווטסאפ בכל שאלה ועניין: 052-2355416.

צילום: עמיחי נעם, בית ספר שדה כפר עציון

סיור בעקבות מוסדות חינוך ותרבות ראשוניים בירושלים

שמוליק מייזליש*

מורי הגימנסיה העברית ערב מלחמת העולם הראשונה מתוך: ויקיפדיה

חשוב לציין שירושלים היהודית של אותה תקופה היתה מאוכלסת ברובה ע"י אנשי ה"ישוב הישן", מושג שהוטבע במהלך המאה ה-19 והוא מתייחס ליהודים מהחברה החרדית המאופיינת במינהגיה השמרניים, בלבושה המסורתי, ובהתנגדות תקיפה לכל שינוי באורחות חייה שגם בא לידי ביטוי בחינוך החרדי הנוקשה בשפת הדיבור שהיה בעיקר אידיש, בהפרדה המוחלטת בין בנים ובנות, ובתכני הלימוד שהיו בעיקר לימודי דת וקודש.

בתקופה הנ"ל החלו לקום מוסדות חינוך מודרניים. תכני הלימוד כללו גם מקצועות כלליים ולא רק דתיים וכל זה למורת רוחם הרבה של רבני ירושלים, אנשי הישוב הישן שהיו כפופים לקהילות החרדיות בעיר והתנגדו לכל חידוש באופן נמרץ. ההתחלה היתה קשה ומלווה באיסורים ובחרמות, אך לקראת תחילת המאה ה-20 מוסדות חינוך ותרבות כלליים הפכו לחלק בלתי נפרד מהעיר ירושלים ואחדים מהם נציין בסירינו הקרוב.

הסיור איננו לפי סדר כרונולוגי וכרוך במאמץ הליכה קל ברחובות ירושלים.

**החל מהמחצית
השנייה של המאה
ה-19 החל שינוי
אמנם איטי אך עקבי
בפתיחת מוסדות
חינוך ותרבות
בירושלים .**

בי"ס אולינה דה רוטשילד. צילום: שמוליק מייזליש

*מפקח של"ח וידעת הארץ לשעבר

אולינה דה-רוטשילד

אנו נתחיל את סיורינו באחד מבתי הספר הכלליים בירושלים הנמצא ברחוב שבטי ישראל. הבניין המקורי נקרא "מחניים" וכיום משמש את משרד החינוך ולשכת השר והמנכ"ל. נעבור את עמדת הבידוק הבטחוני ונגיע לגן נאה ביותר שבמרכז מבנה מפואר בסגנון נאו קלאסי.

בית "מחניים" נבנה ב-1885 ע"י הבנקאי יוהנס פרוטיגר ושימש כמעון הפרטי. לאחר שפרוטיגר פשט את הרגל בסוף המאה ה-19 רכשה "אגודת אחים" את המבנה ושיכנה שם את ביה"ס לבנות אולינה דה-רוטשילד. אולם תחילתו של ביה"ס זה הוא ב-1854 בעיר העתיקה. לקראת סוף המאה ה-19 הגיעה מלונדון חנה יהודית לנדאו הידועה בכינויה "מיס לנדאו" וניהלה את ביה"ס ביד רמה. למרות ששיטות החינוך של לנדאו היו שיטות מודרניות בו למדו הבנות בעיקר בשפה האנגלית ולמדו גם מקצועות כלליים בנוסף ללימודי הקודש, מיס לנדאו היתה מקורבת מאד לחוגי החרדים והישוב הישן בירושלים. היא היתה מתנגדת חריפה לציונות והדגל הבריטי היה מונף בגאון על בית הספר. לאחר מלחמת העולם הראשונה שפת הלימוד הפכה לעברית ובתקופת מלחמת העצמאות עבר מעשן ביה"ס לרחוב אוסישקין שבשכונת רחביה שם נמצא עד היום הזה בשם אחר, ממש בשכונת למוסד היסטורי אחר שנגיע אליו בהמשך הגמנסיה העברית.

הספריה הלאומית (בני ברית)

נצא ממתחם בית מחניים נחצה את הרחוב ונעלה ברחוב הנביאים לכיוון רח' אתיופיה. רחוב ציורי בו ישנם הכנסיה האתיופית, בית אליעזר בן יהודה, ומשכנו הראשון של ביה"ס תחכמוני שהיה ביה"ס לבנים ברוח ההשכלה. נמשיך לרחוב חזנוביץ ובקצה הרחוב נמצא מבנה עתיק ויפה שכיום ממקמת בו ישיבה. מבנה זה שימש כבית הראשון של הספריה הלאומית שהיום שוכנת בקרית האוניברסיטה בגבעת רם.

יוזם הרעיון היה יוסף חזנוביץ שחלם לבנות "בית נאמן" לספר העברי, לאחר שאסף מספיק כסף החל לבנות את הבניין באפריל 1900.

בשיא פעילותה היו בבניין כ-60.000 ספרים, עם הקמת האוניברסיטה העברית בהר הצופים עברה הספריה למבנה החדש והמבנה ברחוב חזנוביץ עבר לארגון בני ברית ששיכן שם את הספריה שלו שיועדה לתושבי ירושלים. הספריה שימשה גם מעין מרכז קהילתי ומקום להרצאות ואספות.

בי"ס למל וקולנוע אדיסון

בי"ס למל (כיום ישיבה). צילום: שמוליק מייזליש

נחצה את רחוב שטראוס לכיוון רחוב ישעיהו ונגיע לבנין גדול ומפואר המוקף בגדר גבוהה שהיום נמצאת שם ישיבה בשם "עץ חיים". אולם מתחילת המאה ה-20 ועד שנות ה-60 שימש הבניין כבית ספר לבנות ע"ש שמעון למל.

תחילתו של בית הספר ברובע היהודי וב-1904 הוקם המבנה המפואר בלב שכונת זכרון משה שהיום נמצאת בליבה של האזור החרדי בירושלים אולם עם הקמת השכונה היא נחשבה לירושלים המתחדשת למרות קרבתה

הספרייה הלאומית (בני ברית). צילום: שמוליק מייזליש

הגמנסיה הוקמה ב-1909 דהיינו בתקופת העליה השנייה ע"י מספר עסקני ציבור ידועים בהם אליעזר בן יהודה, ויצחק בן צבי ורעייתו רחל ינאית. מטרת הגמנסיה היתה להחיות את לימודי התרבות העברית, השפה ההיסטורית וידיעת העם והארץ. כמוכן שהישוב הישן בירושלים התנגד נחרצות להקמת הגמנסיה שתכנית הלימודים שלה היתה רגילה לא דתית כמו כן למדו בה ביחד בנים ובנות דבר שהיה לצנינים בקרב הישוב הישן בירושלים.

הגמנסיה נדדה מספר פעמים ממקום למקום וב-1929 עברה למשכנה הקבוע עד היום בשכונת רחביה סמוך מאד לבית הספר אולינה דה רוטשילד שבו התחלנו את סיורינו.

הכניסה המקורית לבי"ס אליאנס. צילום: שמוליק מייזליש

סיכום:

היציאה מהחומות באמצע המאה ה-19 הביא איתה גם רוח חדשה של השכלה ותרבות, אמנם ההתפתחות היתה איטית והדרגתית וזאת עקב היחודיות הדתית והשמרנית של ירושלים. הרבה מאבקים ידעה העיר על צביונו של החינוך והתרבות. מלחמת שפות בין לשון הקודש ואידיש, ובין עברית לשפות לעז אחרות, חינוך חילוני מול חינוך דתי ותורני, הקמת מוסדות תרבות וספריות. כל שינוי היה כרוך במאבקים עד שבסופו של דבר יכל למצוא כל מגזר את מקומו בלי לפגוע באחרים.

לשכונות החרדיות של העיר. ממש מול בית ספר למל נוכל לראות את השחזור של חזית קולנוע אדיסון המפואר שהוקם ב-1932 בלב השכונה. הקולנוע תפקד עד תחילת שנות ה-90 ואז נהרס לצורך בניית מבנה מגורים לאוכלוסיה החרדית אך התנאי לבניית המבנה החדש היתה שימור ושחזור קיר הכניסה המפואר של בית הקולנוע.

בי"ס אליאנס (כי"ח)

נרד ברחוב ישעיהו ונפנה ימינה לרחוב הנביאים, נגיע לכרך ה"דוידקה" נחצה את רחוב יפו ובין רחוב יפו לרחוב אגריפס קרוב לכניסה לשוק מחנה יהודה בתוך מגרש חניה נגיע למבנה גדול ומפואר, הבניין שימש את בית הספר אליאנס שהיה קשור לחברה היהודית צרפתית כי"ח (כל ישראל חברים). החברה הקימה מספר גדול של מוסדות חינוך בארץ ובחו"ל, שפות ההוראה היו עברית וצרפתית. המוסד נפתח ב-1882 והתקיים עד שנות ה-40 של המאה ה-20. בית הספר חונך בעיקר ללימודי תורה ומלאכה והיה פתוח לכלל האוכלוסיה בירושלים. כיום המבנה משמש את אגודת "רוח חדשה" כבית

היציאה מהחומות באמצע המאה ה-19 הביאה איתה גם רוח חדשה של השכלה ותרבות, אמנם ההתפתחות היתה איטית והדרגתית וזאת עקב היחודיות הדתית והשמרנית של ירושלים.

לקהילות יוצרות בירושלים. בעתיד הבניין ישופץ וישמש כמלון. מזרחית למבנה נמצא מרכז מסחרי בשם "מרכז כלל" שעומד על חורבותיו של מבנה נוסף שהיה שייך לכי"ח, השריד היחיד שלו הוא שער הכניסה לביה"ס ששוחזר ועומד בכניסה למרכז כלל.

הגמנסיה העברית

נחזור חזרה לשכונת זכרון משה שנמצאת צפונית לבניין אליאנס, בלב השכונה בבניין חד קומתי ברחוב חגיז 5 נמצא המבנה הראשון בו שכנה הגמנסיה העברית או בשמה הנכחי גמנסיה רחביה ע"ש יצחק בן צבי.

המקור להטמנת פתקים בין אבני הכותל המערבי

יחיאל פומרנץ*

צילום: יחיאל פומרנץ

מתי נהיה המנהג לנפוץ כל כך? מדוע אנו נוטים לשטוח בקשות אישיות באמצעות כתיבתן על פתק ותחיבתו בין אבני הכותל? האם מנהג הטמנת הפתקים, שרווח כל כך, מסמל את סיום תור הזהב של התפילות הממוסדות ופותח התחלה חדשה של מעבר לתפילה אישית או שמא הוא נדבך נוסף על הקיים, בבחינת התחדשות והתרעננות?

במאמר קצר זה אסקור מגוון דעות ואציג מקורות שונים בניסיון להתחקות אחר שורשי המנהג, ועל הדרך אציג כמה עובדות מעניינות ופחות מוכרות.

הדעה הרווחת - תקופת החילון וההשכלה

כמו רבים, סברתי במשך שנים רבות כי מקורו של המנהג בשלהי תקופת החילון וההשכלה, שהחלה להתפשט ברחבי העולם היהודי במהלך המאות האחרונות. ציבור גדול החל להתרחק מהמסורת הקלאסית ולא תמיד הכיר על בוריו את נוסח התפילה העובר מדור לדור. על פי הנחה זו, בני הדור הצעיר הרגישו לא בנוח לשטוח בקשתם בתפילה לעין כול - ייתכן שגם אם הייתה התפילה שגורה בפיהם. כך נולדה לה הבקשה הכתובה, שמבטאת את רחשי הלב בלא צורך בעמידה מביכה מול הבורא.

**נדמה כי אין מי
שאינו נוהג להטמין
בקשות בין אבני
הכותל בעת ביקורו
באתר הקדוש,
המושך אליו מיליוני
איש בכל שנה.
המנהג כה נפוץ
עד שפעמים רבות
הבקשה הראשונה
שנשמעת מפי
קבוצות הפוקדות את
הכותל היא לקבל זמן
להטמנת פתק.**

* יחיאל פומרנץ עוסק בכתיבה מקצועית, יועץ תוכן לפרויקטים בתחום החינוך והתיירות ומנהל מחלקת לקוחות אסטרטגיים ומכירות בקרן למורשת הכותל המערבי.

בראשית מחקרי, פניתי אל הרב זלמן קורן¹, הנחשב לאחד המומחים הגדולים בכל הקשור להר הבית. לדבריו, **לא קיים מקור יהודי קלאסי מפורש המציין את מנהג הטמנת הפתקים בכותל המערבי**. הוא הדגיש בפניי שרבים מהיהודים הדתיים אינם נוהגים להטמין בקשותיהם בין אבני הכותל מסיבות אלו ואחרות². אלה מקפידים לשטוח תפילתם בעל פה אל מול קונם.

לדבריו, ייתכן ואף סביר שמנהג הטמנת הפתקים החל בראשית ימיה של החסידות. ימים שבהם נהגו החסידים למסור לאדמו"רים פתקאות (קוויטלעך) עם שמות של קרוביהם כדי שאלה יברכום בעת התפילה. עם פטירת

צילום: יחיאל פומרנץ

האדמו"רים, נוצר חלל גדול בקרב החסידים ואז החלו חלקם להניח את ה"קוויטלעך" על קברו של האדמו"ר. מנהג זה התפשט בקרב רבות מקהילות החסידים ואף הגיע לכדי כך שעל קברו של מייסד ישיבת חכמי לובלין³, שהיה מגדולי המתנגדים לחסידות, נבנה תא ובו פתח להכנסת "קוויטלעך". על פי סברה זו, החל המנהג להתפשט בירושלים העתיקה עם עלייתם של ראשוני החסידים לעיר.

בעמדם לפני הכותל המערבי, שריד בית המקדש, חשו החסידים כי חרכיו עומדים הכן ל"קוויטלעך". כך נולד המנהג להטמין פתק בכותל. המנהג החל להתפשט, ואלו שמסורת אבותיהם כבר לא הייתה בידם בתקופת החילון ושהעדיפו את התפילה הכתובה והבלתי רשמית אימצו את המנהג. כך התפשט המנהג בכל רחבי העולם היהודי.

בהמשך עבודת המחקר, פניתי אל פרופסור אביגדור שנאן מהאוניברסיטה העברית ואל דורון הרצוג ז"ל, איש ירושלים וחוקר תולדותיה. פרופסור שנאן חיפש מקורות והעיד בפניי כי לא מצא תשובה מובהקת לשאלת מקור המנהג במקורות הקלאסיים. דורון הרצוג הציג בפניי מקור מעניין ופחות מוכר. הודות לו, בידי קטע שנכתב בראשית ימי המאה ה-20 בספר "אוצר ישראל"⁴:

כעין זכר לחורבן נשאר לנו כותל המערבי אשר אליו ינהרו בני ישראל מכל אפסי הארץ לשפוך שיחם לה' ולקונן על חורבן הבית ולבקש על בנין העתיד. יושבי ירושלים יתפללו שם

כמו רבים, סברתי במשך שנים רבות כי מקורו של המנהג בשלהי תקופת החילון וההשכלה, שהחלה להתפשט ברחבי העולם היהודי במהלך המאות האחרונות. ציבור גדול החל להתרחק מהמסורת הקלאסית ולא תמיד הכיר על בוריו את נוסח התפילה העובר מדור לדור. על פי הנחה זו, בני הדור הצעיר הרגישו לא בנוח לשטוח בקשתם בתפילה לעין כול - ייתכן שגם אם הייתה התפילה שגורה בפיהם. כך נולדה לה הבקשה הכתובה, שמבטאת את רחשי הלב בלא צורך בעמידה מביכה מול הבורא.

¹ מחבר הספר "ועשו לי מקדש", הוצאת הקרן למורשת הכותל המערבי.

² הסיבות יפורטו בהמשך המאמר.

³ רבי מאיר שפירא, ראש ישיבת חכמי לובלין.

⁴ "אוצר ישראל אנציקלופדיא" מאת הרב יהודה דוד אייזענשטיין וצבי הירש בערנשטיין, ניו יורק.

בקבלת שבת ויאמרו קינות לתשעה באב. ויש שכותבין שמותיהם על האבנים ותוחבין שם יתדות כאמור: "ולתת לנו יתד במקום קדשו" (עזרא ט', ח'). ויש טועים לחשוב כי הכותל הזה הוא אחד מכותלי בית המקדש ואינו כן.

לענייננו, חשוב הפסוק המובא לעיל מספר עזרא, שעד"רים שהגיעו לארץ ישראל נתנו לו פרשנות מעניינת⁵. מסתבר כי תקיעת יתד בינות לאבני כותל נודעה כסגולה לשלום השד"רים היוצאים לשליחותם. ייתכן ומנהג תקיעת היתדות בין אבני הכותל⁶, החדש יחסית, הוא המקור להטמנת הפתקים על ידי הציבור הרחב.

צילום: יחיאל פומרנץ

רבים אינם יודעים, אך עשרות שמות חקוקים באבן בנדבך האבנים שמעל לראשי המתפללים ברחבת הכותל המערבי - עדות למנהג המתואר לעיל. קיים דמיון רב בין מנהג חריתת השם באבני הכותל במאות האחרונות ובין המנהג להטמין פתקים בין אבניו. חריתת השם מבטאת תפילה לא מפורשת או סגולה להצלחה, והפתק אף הוא כולל בקשה שאיננה נאמרת במפורש. היתד, בדומה לחריתת השם, מבטא תפילה, כאמור בפסוקים: "ולתת לנו יתד במקום קדשו" (עזרא ט, ח), "ותקעתי יתד במקום נאמן" (ישעיה כב, כג). ייתכן שהמקור לחריתת שמות בנדבכי הכותל הוא הפסוק: "ונתתי להם בביתי ובחומתי יד ושם טוב מבנים ומבנות שם עולם אתן לו אשר לא יכרת" (ישעיה נו, ה) - אותו פסוק שסיפק את ההשראה להנצחת זיכרון השואה ביד ושם בירושלים.

כהערת אגב, אעיר שכלל לא ברור שקיים היתר הלכתי לחרוץ כתובות באבני הכותל המערבי שכן, לפי חלק מן הדעות של חוקרים ושל פוסקים, הכותל המערבי עצמו הוא חלק מהאזור המקודש של הר הבית ופגימה באבניו היא בבחינת מעילה בקודשים, שאסורה מכול וכול. מסיבה זו, הקפידו רבים להימנע מהטמנת פתקים בין אבני הכותל ואף לא לגעת בידיהם באבנים המקודשות.

סיפור המעשה בשם אור החיים הקדוש

בהמשך חיפושיי אחר מקור המנהג, פניתי לספר הזיכרון לרב גץ זצ"ל, שכיהן כרב הכותל המערבי עד לפטירתו בשנת תשס"ה⁷. מובא בספרו מעשה ביהודי שבא לפני אור החיים הקדוש ושטח בפניו בדמעות את מר גורלו⁸:

אשתי שוכבת על ערש דווי. על פי המתואר, נתן אור החיים פתק בידו ואמר: "צא מיד לכותל המערבי, הנח את הפתק בין האבנים ותזכה לרפואה שלמה". אירע מה שאירע (הפתק אבד), והפתק לא הוכנס בין האבנים כמצוות אור החיים⁹. אמר אור החיים הקדוש: "הייתה בידך סגולה נפלאה ואיבדת אותה במו ידיך". בהנחה שיש סימוכין

⁵ שד"רים - שלוחים דרבנן שנהגו לגייס כספים למען קהילותיהם.

⁶ מעניין כי מנהג תקיעת היתדות הינו מנהג פגאני מוכר מהעת העתיקה, אפשר ללמוד רבות על אודותיו מממצאים המוצגים במוזיאון ארצות המקרא, השוכן למרגלות קריית הלאום בירושלים.

⁷ אור החיים נולד בט' בתמוז תשכ"ח ונפטר בכ"ג באלול תשס"ה.

⁸ ספר הזכרון לרב גץ זצ"ל, מחקרים בהלכה ובמשפט העברי, עמ' 147.

⁹ אור החיים היה מגדולי חכמי מרוקו בארץ ישראל, מקובל, פוסק ומפרש התורה, מוכר בכינויו בעל אור החיים הקדוש. נולד בסאלי שבמרוקו בשנת 1696, נפטר בירושלים בשנת 1743.

למקור הנ"ל, הרי שכבר לפני כ-260 שנה, נהגו להטמין פתקים בכותל המערבי¹⁰. בספר מובאים דברי הרב גץ

על המנהג: "מקור הטמנת פתקאות בין נדבכי וסדקי הכותל המערבי קדום הוא, אבל שרשו נעוץ במנהג חסידי". עם זאת, ציין הרב גץ כי הבסיס למנהג החסידי קדום מאוד ומובא כבר בדברי הרמב"ן, אחד מן הראשונים, בפרשנותו

למפקד בני ישראל שנערך לאחר יציאת מצרים:¹¹ "ועוד כי הבא לפני אבי כל הנביאים ואחיו - קדוש ה', והוא נודע

אליהם בשמו - יהיה לו בדבר הזה זכות וחיים כי בא בסוד העם ובכתב בני ישראל וזכות הרבים במספרם וכן לכולם זכות

במספר שיימנו לפני משה ואהרן כי ישימו עליהם עינם לטובה, יבקשו עליהם רחמים - ה' אלוקי אבותיכם יוסף עליכם

ככם אלף פעמים ולא ימעיט מספרכם והשקלים כופר על נפשותיכם". על פי פירוש זה, בני ישראל נמנו במדבר באמצעות פתקים שעליהם נרשם שמם ושם אבותיהם ובדרך זו זכו לברכה שכן משה ואהרן העתירו בעדם לפני האלוקים.

פתקים בעידן המודרני

מנהג הטמנת הפתקים מסקרן רבים מבאי הכותל המערבי. השאלה הנפוצה ביותר היא כיצד ייתכן שנותר מקום להטמנת מאות אלפי פתקים חדשים למרות שהכותל כבר "מלא". התשובה לכך היא שמתקיים פינוי יזום של הפתקים בערב פסח ובמועדים נוספים. בנוסף, קיימת נשירה טבעית של פתקים מרוח. אלו נאספים במכלים מיוחדים ומובאים לקבורה באתר ייעודי כדי לכבד את הכתוב בהם.

עניין מסקרן לא פחות הוא שליחת פתק מקוון באמצעות אתר הבית של הכותל המערבי. הפתקים מודפסים בכל בוקר במרכזו ומוטמנים בכותל. כדי לשמור על צנעת הפרט, התדפיס מתקבל בפונט זעיר ובלתי קריא וכך מוטמן בין אבני הכותל.

"ומה קורה אם בבקשות המודפסות יש שגיאות כתיב", שאל אותי פעם אחד הילדים, ועניתי לו: "אלוקים יודע

להבין את הבקשה גם כשיש טעויות וגם לקרוא פונט בגודל ארבע..."

אחרית דבר

מנהג הטמנת הפתקים בכותל אינו מעיד בהכרח על סיום של תקופה ועל היותה פסה מן העולם. אפשר לראות בו דווקא חידוש של מנהג התפילה העתיק והנגשתו גם לאלו שאין התפילה שגורה בפייהם.

צילום: שלומי קקון מתוך: אתר פיקיוויקי

צילום: אלה פאוסט מתוך: אתר פיקיוויקי

¹⁰ מעשה דומה מאוד מובא בשם אור החיים בספר שו"ת ציץ אליעזר, ח"י סימן ה', ד"ה "כן ראיתי".

¹¹ לבמדבר א, מה.

לח"י בין סיום להתחדשות - איחולי שנה טובה במחתרת

קרן רווה*

נתחיל במייסד המחתרת, אברהם "יאיר" שטרן. יאיר עלה לארץ ישראל כשהיה בן 17, נרשם לגימנסיה העברית בירושלים והמשיך ללימודים בפקולטה למדעי הרוח באוניברסיטה העברית. עם פרוץ מאורעות תרפ"ט, התגייס יאיר לשורות ה"הגנה" ולאחר מכן הצטרף לקבוצה שהתפלגה מה"הגנה" ושהייתה לארגון הגנה ב' ולימים נקראה "אצ"ל". בפתחה של שנת תרצ"ד, 1934, שלח יאיר לאחיו דוד בפולין כרטיס ברכה מירושלים ועליו איור של מגדל דוד לצד מגן דוד שזור פרחים. בברכה איחל יאיר:

"אחי!

אני תקווה כי פנינו, חייילים כצבא אלוהה הלווחס את
חלחחת הפחרור של עם ישראל - נתראה כחפית - בארץ
ישראל.

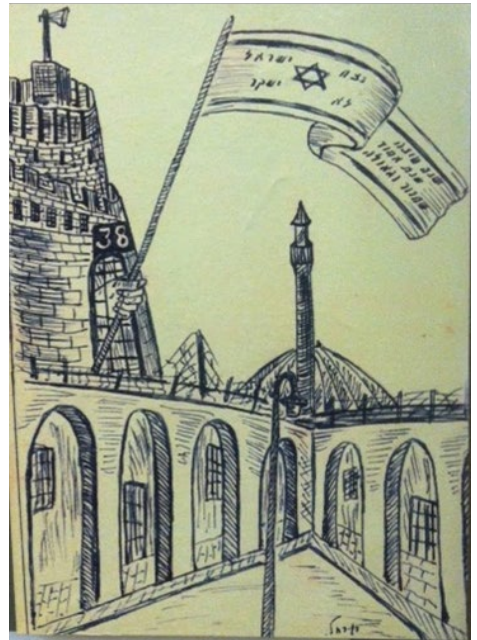
אברהם"

שנה חדשה באה
לפתחנו ועימה
ההזדמנות לאחל
לכולנו שינוי
והתחדשות. בזמן
שאתם שולחים לבני
המשפחה ולחברים
סרטוני ברכה ומסרים
רוויי אימוג'ים,
המאחלים התגשמות
של כל משאלות הלב,
עלה בדעתנו, צוות
מוזיאון לח"י, לבדוק
למה ייחלו חברי
מחתרת לח"י בכרטיסי
השנה טובה ששלחו
בשנים שלפני קום
המדינה.

* רכזת הדרכה מוזיאון לח"י משה"בט

שנים ספורות לאחר מכן, מונה שטרן למפקד בכיר באצ"ל. בשנת 1939, קיים הארגון קורס סגנים במשמר הירדן. לקראת סיומו של הקורס, עצרו הבריטים 38 משתתפי הקורס

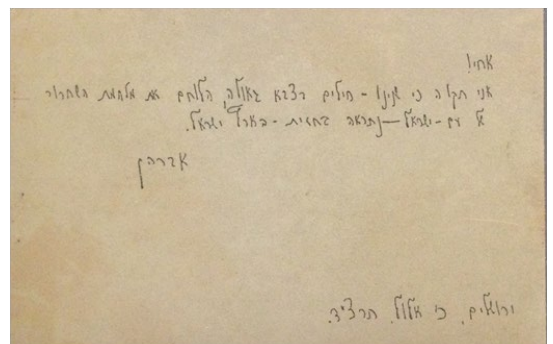

ודנו אותם למאסר. ב-1940, שלחו ל"ח (38) האסירים כרטיס שנה טובה מכלא עכו למפקדם יאיר. על הכרטיס מופיע איור של מבצר עכו ושל יד היוצאת ממנו האוחזת בדגל ישראל שעליו נכתב:

"שנה טובה, שנת אחוה, שחרור ואוֹלה."

נצח ישראל לא יסקר."

באותה שנה, חל פילוג באצ"ל. עם פרוץ מלחמת העולם השנייה, הצהירה הנהגת הארגון על תמיכה בבריטים והורתה על הפסקת הפעולות ההתקפיות נגדם. יאיר חשב אחרת.

"השנה המסתיימת כיום היתה שנת אסון וחורבן... גלות אירופה נהרסה כליל. יהודיה נושלו ונכלאו בגטו...

בטוחים אנו שמחורבן הגולה תצמח ההכרה שאין מזור למכות אלא הקמת המדינה.

תהא שנה זו שנת מחתרת ומלחמה, שנת כיבוש וניצחון" (יאיר שטרן).

המ. הר. של הע. בישראל

מס. 1 — תש"א

מיום ערב ראש השנה התשי"א

השנה המסתיימת כיום היתה שנת אסון וחורבן: ליהדות בעולם — גלות אירופה נהרסה כליל. יהודיה נושלו או כניסו. ליישוב בארץ — שנת אכזב עשתונות, מצוקה ואכזבה, יז נפת כספ המונים ומיוס לנגנון ניוס עברים שכירי-יום ליה

הוא ראה בשלטון הבריטי כובש זר, האחראי למניעת עלייה והתיישבות יהודית, וסבר כי כדי להקים מדינה יהודית יש לגרש את הבריטים מארץ ישראל. יאיר פרש מהאצ"ל עם חלק מטובי מפקדיו והקים ארגון מחתרת חדש: האצ"ל בישראל (לימים לח"י). ארגון זה הכריז מלחמת חורמה בבריטים. בערב ראש השנה תש"א, התפרסמה פקודה מס. 1 של הארגון החדש שהקים יאיר ובה נכתב:

"השנה המסתיימת כיום היתה שנת אסון וחורבן...

גלות אירופה נהרסה כליל. יהודיה נושלו ונכלאו

בגטו...

בטוחים אנו שמחורבן האוֹלה תצמח ההכרה שאין

חזור למכות אלא הקמת המדינה.

תהא שנה זו שנת מחתרת ואֵלֶּיךָ, שנת כיבוש

ניצחון"

(יאיר שטרן).

מחתרת לח"י המשיכה להילחם בבריטים בפעולות נועזות - על אף הרדיפות, המאסרים וההגליות - עד לעזיבתם של הבריטים את ארץ ישראל. בערב ראש השנה תש"ח, טרם עזיבת הבריטים, נכתב בעיתון המחתרת "המעש":

יאיר הוביל את חברי מחתרת לח"י לביצוע פעולות נגד שלטון המנדט, ועד מהרה הוגדר כמבוקש. הבולשת הבריטית הציעה פרס כספי גבוה על ראשו, והוא אף נרדף על ידי אנשי היישוב. יאיר נדד בין מקומות מסתור עד שהגיע אל רחוב מזרחי ב', לדירת גג שערכה המחתרת בשביל זוג לוחמים, טובה ומשה סבוראי.

בכ"ה בשבט תש"ב, 12 בפברואר 1942, הגיעו שוטרים בריטים אל הדירה ולאחר חיפוש קצר מצאו את יאיר מסתתר בארון והזעיקו את מפקד הבולשת ג'פרי מורטון. מורטון ירה ביאיר למוות כשידיו של זה כבולות.

לאחר רצח יאיר, נאסרו רוב חברי המחתרת. נראה היה כי מחתרת לח"י חדלה להתקיים, אולם סיום חייו של יאיר לא מנע את התחדשות המחתרת. חברי לח"י לא אמרו נואש ומצאו דרכי בריחה מבתי הכלא אל החזית. הבורח הראשון, יצחק שמיר, שיקם את המחתרת וארגן מחדש את הכוחות עם שני חברי מפקדה אחרים - נתן ילין מור וישראל אלדד. המחתרת המשיכה ביתר שאת במאבקה בבריטים.

בערב ראש השנה תש"ה, פרסמה המחתרת בעיתון לח"י, "החזית", ברכה לרגל השנה החדשה:

"החזית" שולחת מעמקי האחתרת העברית כזיון ברכת "שנה טובה" לכל היהודים בעולם, לכל היהודים כחות שהם ובאשר הם. ברוכים יהיו לנו כולם, לשנה הבאה עלינו.

לכל היהודים, הרחוקים והקרובים - הרחוקים כאקום והרחוקים כדעה, הקרובים כאקום והקרובים כדעה - אנו אומרים: שתהיה לכם שנה טובה. שנת שכל טוב ושנת לב טוב.

עם עזיבתם של הבריטים, הסתיים סיפורה של לח"י. הדירה שבה נרצח אברהם "יאיר" שטרן, מחולל המחתרת ומפקדה הראשון, שוחזרה כפי שהייתה, על רהיטיה ועל חפציה המקוריים, והבניין היה למוזיאון לח"י השוכן בלב שכונת פלורנטין הצבעונית בתל אביב. סיפורה המרתק של המחתרת, מהקמתה ועד לגיוס לוחמיה לצה"ל, נפרש על פני שתי קומות של תצוגה באמצעות סרטים, דגמים, מפות, כלי נשק, תצלומים ומסמכים מקוריים. בין המוצגים, נמצאים גם את כרטיסי השנה טובה.

בשנת תשפ"ב, נציין שמונים שנה לרצח יאיר. אתם מוזמנים לבקר עם התלמידים במרחב הפעילות הייחודי שבמוזיאון ולשלב סיור בסביבה העירונית הסמוכה: פלורנטין, נווה צדק ותל אביב הקטנה.

שתהיה תשפ"ב פורייה ומוצלחת לכולנו!

"מבצע שוטר" - ספור הקרב

ההפוגה השנייה במלחמת העצמאות שנכנסה לתוקפה ביום 20.7.48 מצאה את הגזרה הצפונית של החטיבה משובשת על ידי קניי התנגדות של האויב. האויב שכלל לוחמים כפריים מקומיים בהדרכת בריטים ממערך משטרת המנדט, עלה בידו לבסס מערך הג ברכסים המערביים של הכרמל. כשהוא נשען על שלושה כפרים שחלשו על כביש הח בקטע שבין זכרון יעקב לחיפה: עין ע'זאל, איג'זים, וג'בע. האויב הטריד וחסם את התחבורה בכביש חיוני זה. היה הכרח דחוף לפתוח את כביש החוף לתנועה שוטפת. דבר זה ניתן היה לעשות אך ורק על ידי כיבוש שלושת הכפרים הללו. המבצע נקבע ליום 24.7.48 והמשימה הוטלה על גדוד 33 של חטיבת אלכסנדרוני, אליו סופחו 2 מחלקות מפלוגה ד' של גדוד 35 ומחלקה מקורס מכ"ים וכן פלוגה מחטיבת כרמלי, פלוגה מחטיבת גולני וסיוע חיל האוויר. אנשי פלוגה ד' פרט למפקדים היו עולים חדשים שהספיקו להיות תקופה קצרה בארץ. לאנשי הפלוגה לא היו קרובי משפחה בישראל. פלוגה ג' של גדוד 33 - הפלוגה הדתית, שהיתה בחופשת שבת הוזעקה באמצעות חילוקי אש. אנשיה התיצבו למבצע. סיור ממונע נשלח עם שחר לגלות את מקורות האש. האויב ולפצח את המחסומים. הסיור נתקל באש חזקה מן הכפרים. לא יוכל היה להמשיך צפונה. באותה עת הפגזו תותחנים מאחת המרגמות שלנו פגע במגדל. סמוך לצהריים ארע אסון: פגז שנורה פלוגה ג' נכנסה לכפר ג'בע ומצאה אף אותו נטוש. באותו זמן נכבשה איג'זים. בשעות אחר הצהריים עם סיום המבצע המה כביש חיפה תל אביב ממכוניות והתחבורה שבה לקדמותה.

מבצע שוטר - התחלה מחוכמת אריאל וייס*

אנדרטה לנופלים במבצע במושב עין איילה, צילום באדיבות ד"ר אבישי טייכר
CC BY 2.5, <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=15450203>

רקע

לצד כביש 4, מתל אביב לחיפה, יישובים משגשגים וטבע פורח. אולם, בימי קום המדינה, הייתה הנסיעה בכביש לא פשוטה ואף מסוכנת. קרבות עשרת הימים התרחשו בין סוף ההפוגה הראשונה במלחמת העצמאות, בתשעה ביולי 1948, לתחילת ההפוגה השנייה, ב-19 ביולי 1948. במהלך הקרבות, השיג צה"ל הישגים משמעותיים. בחזית ירושלים, הורחבה השליטה היהודית מערבה וצפונה. בחזית הצפון, הורחבה השליטה בגליל התחתון והמערבי. בחזית המזרחית, נכבשו רמלה ולוד והוסר האיום על תל אביב.

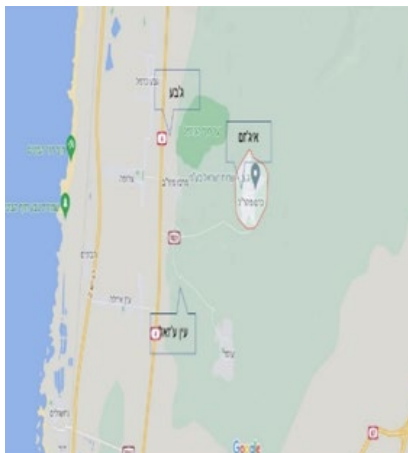
מישור החוף נכבש כמעט בשלמותו, כולל חיפה, טירה (היום טירת הכרמל), עין חוד (היום עין הוד) וכפרים נוספים. גם הכפר טנטורה, שהנמל הקטן שבו שימש נתיב אספקה של ציוד ושל נשק מלבנון לכפרי חוף הכרמל, נכבש. עם תחילת ההפוגה השנייה, נשאר גוש של שלושה כפרים שלא נכבשו: עין ע'זאל, ג'בע ואיג'זים. הכפרים יצרו מעין משולש, שנקרא 'המשולש הקטן' (בניגוד למשולש הגדול - טולכרם, ג'נין ושכם).

לצד כביש 4, מתל אביב לחיפה, יישובים משגשגים וטבע פורח. אולם, בימי קום המדינה, הייתה הנסיעה בכביש לא פשוטה ואף מסוכנת. קרבות עשרת הימים התרחשו בין סוף ההפוגה הראשונה במלחמת העצמאות, בתשעה ביולי 1948, לתחילת ההפוגה השנייה, ב-19 ביולי 1948.

* מורה לשל"ח מחוז מרכז

שלושת הכפרים האלו יצרו חסימה על כביש תל אביב-חיפה וגרמו לביצוע עיקוף גדול בנסיעה לחיפה דרך ואדי מילק(כביש 70). כביש 2 טרם נסלל.

בשטחה הריבוני של המדינה הצעירה, נותרו שלושה כפרים שהמשיכו בלחיה, סירבו להיכנע ובעיקר סירבו לברוח כמו רבים משכניהם. להילחם בהם היה אסור שכן האו"ם איים בסנקציות על מי שיפר את ההפוגה.

האויב

במשולש הקטן, התבססו כוחות האויב על המקומיים. בניגוד לכוחות אויב במקומות אחרים, יצרו במקום כ-800 לוחמים מתושבי האיזור, בפיקוד בריטי, מערך מבוצר ונחוש שגילה גמישות בהזזת כוחות ובעיבוי המערך ושהיה בקשר אלחוטי עם מפקדת הצבא העיראקי שישבה בוואדי ערה¹.

מתוך עיתון המשקיף, 21 ביולי 1948

סירבו לאולטימטום משום שהאמינו שיחזיקו מעמד עד כניסתה של ההפוגה השנייה לתוקף. בתגובה, תקפו כוחות צה"ל את הכפרים. ההתקפות נכשלו ונהדפו. הכפרים אכן החזיקו מעמד עד תחילת ההפוגה השנייה.

צה"ל החליט לפתור את בעיית המשולש הקטן גם בימי ההפוגה. אומנם, משום שמדובר בשטח ריבוני, אסור להפעיל בו צבא, אולם מותר להפעיל בו משטרה.

בליל ה-24 ביולי, יצא צה"ל למבצע שוטר. לצורך המבצע, הובא כוח בן שתי מחלקות של טירוני המשטרה הצבאית. המטרה הייתה להסוות את הפעולה כפעולת שיטור. ההסוואה עבדה היטב, אך השוטרים נקלעו לאש ונסוגו לאחר כמה אבדות. זמן רב לאחר הפעולה, עוד ספגו השוטרים הצבאיים קריאות בוז מחיילי צה"ל: "לכו לג'בע".

מפקד גדוד 33 בחטיבת אלכסנדרוני, בנצי פרידן, התמנה לפקד על המבצע. לרשותו עמדו שתי פלוגות מהגדוד שלו, פלוגה מגדוד 35 בחטיבת אלכסנדרוני, פלוגה מחטיבת כרמלי, פלוגה מחטיבת גולני וכוחות ארטילריה וחיל אוויר כסיוע.

¹ בעבודת דוקטורט שכתבה ד"ר אפרת בן זאב על הנושא נטען כי שום חייל עיראקי סדיר לא השתתף בהגנה על המשולש הקטן. יותר מכך, עשרות לוחמים פלסטינים בלתי סדירים שבאו לסייע נשלחו מהמשולש ולא הורשו להישאר בכפרים: <https://www.haaretz.co.il/misc/1.1133339>.

² להעשרה על מהנדס העיר חיפה פרץ אטקס: <https://www.davar1.co.il/247607/>, <https://www.colbonews.co.il/opinion/81724>.

³ קרבות המשולש הקטן.

צה"ל החליט לפתור את בעיית המשולש הקטן גם בימי ההפוגה. אומנם, משום שמדובר בשטח ריבוני, אסור להפעיל בו צבא, אולם מותר להפעיל בו משטרה.

בספטמבר 1948, קבעה הוועדה המרכזית לפיקוח על ההפוגה בישראל כי המבצע היה הפרה של ההפוגה משום שישראל הכריחה את התושבים לעזוב והרסה את בתיהם ומשום שלא הוכח כי תושבי הכפרים הם אלו שתקפו את הרכבים וחסמו את הכבישים לאחר תחילתה של ההפוגה השנייה. הרוזן פולקה ברנדוט, המתווך מטעם האו"ם, גינה את "ההרס השיטתי של עין ר'זאל וג'בע" ותבע מישראל לשפץ את הבתים שנפגעו ושנהרסו בהתקפה.

סיכום

מבצע שוטר בוצע במהלך ימי ההפוגה השנייה במטרה למנוע התקפות ופגיעה בנוסעים ובכלי רכב בכביש תל אביב-חיפה ובמטרה לשמור על ריבונות המדינה הצעירה. המבצע הוסווה כמבצע משטירי אזרחי כדי להתגבר על איסור האו"ם לקיים מבצעים צבאיים במהלך ימי ההפוגה. הלוחמים הערבים במשולש הקטן התנהלו בצורה מקצועית, נלחמו בצורה מאורגנת וסדורה, על פי עקרונות וכללים צבאיים. בנוסף, גילו הלוחמים הערביים רוח לחימה, יוזמה, ודבקות במשימה. התנהלות זו הקשתה מאוד על כוחות צה"ל. ההכרעה בקרב הושגה בעיקר בשל יחסי הכוחות, שנטו בצורה ברורה לטובת צה"ל.

"רק במקומות מועטים מוצאים אנו יוצאים מן הכלל: כפרים וישובים המחזיקים מעמד בים זה של פאניקה. כך יש לציין את עמידתם מבחינה צבאית של הכפרים טירה, עין ר'זאל, איג'זים וג'בע באזור הכרמל דרומית לחיפה. כפרים אלה החזיקו מעמד זמן רב לאחר שחיפה נפלה ולא זו בלבד, אלא שאנשיהם המשיכו להטריד את התחבורה היהודית לחיפה ואילצוה לעבור דרך ואדי מילח.⁴"

ניסיון ראשון לכיבוש הכפרים נעשה בליל 24 ביולי. הפלוגה מגולני הייתה אמורה לכבוש את הכפר ג'בע מצפון. פלוגה מכרמלי הייתה אמורה לכבוש את הכפר עין ר'זאל מדרום, וכוחות גדוד 33 היו אמורים לחסום הגעת תגבורת מהכפר איג'זים בשלב ראשון ולכבוש את הכפר בשלב שני. הפלוגה מגולני הותקפה בדרך, ספגה אבדות ונסוגה. הפלוגה מכרמלי התברברה בניווט ולא הגיעה ליעדה. כלל הכוחות נסוגו חזרה לבסיסים. ב-25 ביולי, בשעות הבוקר, התבצע ניסיון כיבוש שני. הכוחות נעו במשוריינים בכביש, אולם חסימתו הפיזית של הכביש ואש חזקה מכיוון הכפרים מנעו את התקדמות הלוחמים. גם ניסיון זה נכשל.

במהלך כל היום, הפגיוזו תותחי צה"ל ומטוסי חיל האוויר את הכפרים בהרעשה כבדה. בשעות הצהריים, פגע פגז מרגמה צה"לי בלוחמים מחטיבת אלכסנדרוני והרג תשעה לוחמים. אלו היו ההרוגים היחידים בקרב. למחרת התחדשה המתקפה, הכוחות התקדמו ללא על התנגדות וכאשר הגיעו לכפרים גילו כי אלו ננטשו במהלך הלילה. הלוחמים הערבים הבינו כי יפסידו בקרב, ובעיקר הבינו כי לא יקבלו תגבורת מהעורף הצבאי שלהם בוואדי ערה. משום כך החליטו לסגת. בעקבות הלוחמים, ברחו גם האזרחים והכפרים ננטשו כליל. 800 לוחמים ערבים על ציודם - רובים, מקלעים, מרגמות ועוד - הגיעו למפקדה העיראקית בוואדי ערה, ומשם פוזרו לכפרים שונים.

לאחר הכיבוש, הרסה ישראל כליל את הכפרים ג'בע ועין ר'זאל. בתי הכפר איג'זים נשארו עומדים על תילם. בתחילה חזרו 15 משפחות לכפר והתרכזו בעיקר בחוות אל מאדי במאקורה שבפאתי הכפר. בהמשך גורשו משפחות אלו מהמקום. בסוף ינואר 1949, הקימו עולים חדשים מציסלובקיה במקום את המושב כרם מהר"ל - שבשמו הנציחו את הרב הנערץ של פראג במאה ה-16, רבי יהודה לייב.

⁴ מתוך: ספר תולדות ההגנה. מופיע באתר <https://www.youtube.com/watch?v=DvwVNS0NFTY>.

בין איילת למטולה

אביה כהן ותמר בראון*

המבנה הראשון באיילת השחר. צילום: אביה כהן ורועי צברי

סיפור מפורסם מספר על שני חכמים גליליים, רבי שמעון בן חלפתא ורבי חייא הגדול, שהיו מהלכים בבקעת ארבל וראו איילת השחר שבקע אורה אחרי חשכת הלילה וקיבלו מכך השראה לתיאור הגאולה: "כך היא גאולתן של ישראל" (ירושלמי ברכות פ"ד ה"ב ועוד). אכן, הקיבוץ היה בית חדש לפליטי מאורעות תל חי וכפר גלעדי בשנות העשרים של המאה ה-20, תחנה למעפילים שנקלטו בארץ בגליל בשנות השלושים, בסיס להכשרות הפלמ"ח וההגנה בשנות הארבעים, מקור פרנסה לעולים שהתיישבו בחצור בשנות החמישים, ומרכז קליטה לעליה הגדולה מאתיופה בשנות התשעים.

איילת השחר ממוקמת בצומת משמעותי: בין עמק החולה בצפון לרמת כורזים בדרום, בין רמת הגולן במזרח והרי הגליל במערב, על הדרך שעולה מזרחה אל דמשק ובכביש 90 - הכביש הארוך בארץ המחבר בין מטולה ואילת. עמק החולה, שקיבוץ איילת השחר נמצא בשוליו, הוא תחנת מעבר ליותר מחצי מיליון מיני ציפורים שעושות את דרכן בכל סתיו מארצות הקור של אירופה ושל אסיה דרומה לארצות החום של אפריקה. כמו לציפורים הנודדות, כך זהו מקום מעבר גם לאנשים, לעמים ולתרבויות. שבטי ישראל עברו דרך בקע זה, דרך העמק שבין איילת ומטולה, בכניסתם לארץ. לאחר חציית הירדן וכיבוש עיר התמרים יריחו, הם הגיעו אל עיר כנענית גדולה. בצל שרידי חומותיה הגבוהות, יושב היום הקיבוץ איילת השחר.

**איילת השחר,
הקיבוץ הראשון
בגליל העליון, הוקם
בסתיו 1915 והיה
מקום להתחלות
חדשות בעשורים
שלפני קום המדינה
ובעשורים הראשונים
להקמתה. מקור
השם "איילת השחר"
בתהלים, והוא שמו
של כוכב הבוקר
המאיר לפני זריחת
השמש.**

* צוות הדרכה אורות הגליל אשכולות

העיר הקדומה חצור, שבשל מיקומה הייתה לאחת הערים החשובות בברית שנכרתה בין מלכי הצפון בהובלתו של יבין מלך חצור, שכנה סמוך מאוד למקום שבו שוכן היום הקיבוץ. בספר יהושע (יא, י) מתואר: "יושב יהושע בעת ההיא וילכוד את חצור ואת מלכה הכה בחרב כי חצור לפניו היא ראש כל הממלכות האלה". גבולה הצפוני-מזרחי של נחלת שבט נפתלי עבר בעמק איילת, בין מצר, חמת, רקת וכנרת, עלה הגבול צפונה אל חצור ומשם פנה מערבה לקדש ויראון. בימי דוד ושלמה, מלכי ישראל, הייתה העיר לשער הצפוני של ממלכת ישראל המאוחדת: "לבנות... את חומת ירושלים ואת חצור ואת מגידו ואת גזר" (מלכים א, ט, טו). שלמה המלך התאמץ לנצל את הקושי ואת האתגר שבהיות ארץ ישראל ארץ מעבר, ואכן הוא הצליח לגרום לה להיות מארץ רוויית מלחמות לארץ מפגש בין ממלכות, לארץ שבה מתחזקים הקשרים עם תושבי המדינות השכנות - מחירם מלך צור בצפון עד מלכת שבא בדרום. שלמה בנה את המקדש בירושלים ולמרגלותיו את בית יער הלבנון כמרכז חוכמה עולמי.

ממצא נר הרודייני שנתגלה בחפירות באיילת השחר.
צילום: אביה כהן ורועי צברי

גם בימי בית שני, עבר גבול היישוב היהודי בגליל בעמק שבו יושב קיבוץ איילת השחר. עדות לכך היא המצודה החשמונאית היושבת בקרן נפתלי, שמתנשאת מעל העמק. המצודה נחפרה בקיץ האחרון בהובלתו של הארכיאולוג רועי צברי. בין הממצאים המרגשים שהתגלו בה, חומות ומטבעות מהתקופה החשמונאית ונרות הרודיאניים מהמאה הראשונה לספירה - התקופה שבה התרחש מרד החורבן. משלחת החופרים של יגאל ידין ואחריו של פרופ' אמנון בן-תור עם אנשי איילת השחר וחצור הגלילית חפרו גם הם במקום וחשפו ארמונות כנעניים, את שער שלמה ואת חומת הסוגרים ומצודה מימיהם של מלכי ישראל. חלק מהממצאים המרתקים שנחשפו בתל מוצגים במוזיאון קטן בקיבוץ איילת השחר.

כמו בימי קדם, כך גם בימי מושבות העלייה הראשונה, היה האזור שבין איילת למטולה אזור ספר המנותק ממרכז ההתיישבות היהודית, שמוקמה בין גדרה לזיכרון יעקב (מושבות יהודה והשומרון). היה זה אזור מעבר בין סוריה במזרח וללבנון בצפון, והסתובבו בו שבטים בדואים. לא היה באזור עיר שיכלה לספק משענת כלכלית וביטחונית.

ביאליק, בשירו "הציפור", תיאר את היהודי הנודד: "שלום רב שובך ציפורה נחמדת, מארצות החום אל חלוני". אותה ציפור שנחתה על אדן חלונו של המשורר סיפרה לו על ציון ועל ארץ ישראל המתחדשת שמחדשת את פירותיה, השקד והתמר, לאורך בקעת הירדן, בהרי השומרון, הגליל והגולן, על גדות מימיו הבהירים של הירדן, בהרים ובגבעות. איילת השחר היה הקיבוץ הראשון שהצטרף למציאות המורכבת שידעו מושבות הגליל העליון.

קיבוץ איילת השחר הוקם בנובמבר 1915 על אדמות שקנה הברון רוטשילד לטובת איכרי המושבות ראש פינה ובנותיה. איכרי ראש פינה לא יכלו לעבד בעצמם את האדמות והם החכירו אותן לאריסים מהשבטים שסביב. לפי ההסכם, ארבע חמישיות מהיבול ניתנו לאיכר וחמישית ממנו קיבל האריס שעבד את האדמה. אחד מאיכרי ראש פינה שהעסיק אריסים באדמות שסביב תל

חודשיים לאחר הכרזת המדינה, ב-16.7.1948, הפגיוזו מטוסי הסורים ותותחיהם את איילת השחר כדי לאפשר לטנקים סורים להיכנס למדינת ישראל הצעירה דרך הצומת החשוב שעליו יושב הקיבוץ. מטוס סורי צלל מעל בית הילדים, והמגינים שהיו במרכז הקיבוץ ירו עליו בנשק הקל שהיה בידיהם. המטוס הסורי נפל, הטנקים הסורים נעצרו כ-500 מטר מחצר המשק, ואיילת השחר נשארה כמבצר המגן על השער של יישובי הגליל העליון.

חצור, בדרום ימת החולה, היה מורגנשטרן. הפועלים הערבים התקשו בהגיית שם מעסיקם, וכדי להקל עליהם, תרגם מורגנשטרן את משמעות שם משפחתו: בעברית כוכב הבוקר, בערבית נג'מת א-סבאח. בסתיו 1915, התיישבו חראתים (חורשים, אריסים) יהודים על אדמות נג'מת א-סובח, ובהמשך הקימו במקום עשרה בתים ראשונים במבנה ייחודי של צורת פרסה. המבנים שימשו למגורים, למזכירות, למועדון ולחדר אוכל. המתיישבים קראו למקום כשמו העברי של מורגנשטרן: איילת השחר. שם זה מוזכר בתהלים (כב, א): "למנצח על איילת השחר מזמור לדוד". הרגע שבו נראית איילת השחר הוא אותו רגע מיוחד ביממה של התחדשות, רגע שבין הלילה האפל לבין בוקרו של יום חדש.

המיקום המיוחד של הקיבוץ, בין ראש פינה למטולה, במרכז מושבות הגליל העליון, גרם להיותו מעורב ופעיל בהתיישבות בגליל העליון. שנה לאחר הקמתו, קמו לא רחוק גם קיבוץ כפר גלעדי וחצר תל חי. לאחר מלחמת העולם הראשונה, נעשו ניסיונות לחלוקת השטח בין הבריטים לצרפתים. ההסכם עבר גלגולים ושינויים רבים, לפי אחד מהם, עבר קו הגבול בעמק סמוך לאיילת השחר. לאחר אירועי תל חי ב"א באדר תר"ף, מצאו שלושים חברים מתל חי ומכפר גלעדי מקלט באיילת השחר.

בפסגת קיבוץ איילת השחר, הוקם בשנות השלושים מגדל מים, והוא שאב את מימיו מהמעייין שבנחל חצור. בימי המנדט, שימש ראש המגדל כנקודת תקשורת בין מושבות הגליל העליון לבין בירייה וצפת, ובאיילת השחר ישבו מפקדת ההגנה ובסיס להכשרות הפלמ"ח. מדצמבר 1943, שימשה איילת השחר בסיס של ההגנה להעפלה דרך היבשה. החוליה שהקים הפלמ"ח כדי לסייע למוסד לעלייה ב' בהעלאת יהודים מסוריה ומלבנון פעלה מאילת השחר. נחום דוד, חבר הקיבוץ, סיפר לנו על העלאת המעפילים מסוריה דרך ים סומכי - ימת החולה - בסירות, כשהם נזהרים שתושבי הכפרים שסביב לא יגלו אותם, ועל הבאתם לאיילת השחר שעל הגדה הדרומית של האגם. את המעפילים הסתירו בקומה העליונה של המתבן, במבנה הרפת - המבנה הראשון שנבנה בקיבוץ.

צילום: אביה כהן ורועי צבר

מאיילת השחר, יצאו ברגל למסע לילי ב"א באדר מאות חברי תנועות הנוער כדי להקים את בירייה על הר כנען כחלק מנקודות מצפים בגליל. המבצע זכה לשם "הגידים" על שם יוסף טרומפלדור. חודשיים לאחר הכרזת המדינה, ב-16.7.1948, הפגינו מטוסי הסורים ותותחיהם את איילת השחר כדי לאפשר לטנקים סורים להיכנס למדינת ישראל הצעירה דרך הצומת החשוב שעליו יושב הקיבוץ. ילדים עד גיל תשע פונו מהקיבוץ, ילדים גדולים יותר סייעו בחפירת ביצורים. מטוס סורי צלל מעל בית הילדים, והמגינים שהיו במרכז הקיבוץ ירו עליו בנשק הקל שהיה בידיהם. המטוס הסורי נפל, הטנקים הסורים נעצרו כ-500 מטר מחצר המשק, ואיילת השחר נשארה כמבצר המגן על השער של יישובי הגליל העליון.

בעשור הראשון להקמתה, שילשה מדינת ישראל את אוכלוסייתה והקימה סמוך לקיבוץ את העיירה חצור. בשנות השמונים של המאה ה-20, קלטה איילת השחר את העולים מאתיופה בשנים הראשונות לקליטתם בארץ. באביב 1991, הגיעו למרכז קליטה באיילת השחר 500 עולים מאתיופה. בכך המשיכה איילת השחר להיות נקודה של התחלה חדשה בהתיישבות של יהודים בארץ ישראל.

עץ החרוב נותן פרחיו

יעקב שקולניק*

חרוב בפארק עדולם, צילום: יעקב שקולניק

טיול בארץ בתקופת ראשית הסתיו, כאשר השרב עדיין מסרב להישבר, מפגיש אותנו עם עצי החרוב - הסופרים בקוצר רוח את הימים שנותרו עד לגשם הראשון והמחכים לאביב כדי לשוב לפרוח. לא כך הוא החרוב. כבר בספטמבר החם, פרחיו מציצים ברחבי הארץ, ופריחתם נמשכת בדרך כלל עד נובמבר. אין עוד עץ בר כזה בישראל. אפשר היה לסלוח לו על זה, לולא ניחן העץ בעוד שלל מוזרויות. הסתכלו בפרחים. פרחי החרוב מגיחים היישר מן הענפים הראשיים ואף מן הגזע הראשי (קאוליפלורה), מופע שגם הוא יוצא דופן בארצנו.

תופעה נוספת שמאפיינת את החרוב היא דו ביתיות, כלומר, יש עצי זכר ועצי נקבה. בשני המקרים, הפרחים חסרי כותרת, עוד עניין מוזר במשפחת הקטניות, שהחרוב הוא אחד מבניה. ייתכן שבעבר הרחוק זה היה מקובל יותר במשפחה. אם כך, החרוב הוא מעין "מאובן חי" שאבותיו נכחדו זה מכבר.

**בראשית הסתיו,
בזמן שעצי החרוב
שלנו נושאים על
עליהם את אבק
הקיץ, נאנקים בחום
שלהי דקייטא, וזמן
פריחתם עוד רחוק,
עץ אחד שובר את כל
הכללים: החרוב. עץ
דו ביתי זה, שפורח
דווקא בסתיו, הוא
חלק בלתי נפרד
מהנוף הארץ ישראלי
והוא טומן בין ענפיו
היסטוריה מרתקת.**

* עוסק בדיעת הארץ וכותב עבור קרן קימת לישראל, החטיבה לחינוך ולקהילה.

הפרח הזכרי נושא חמישה אבקנים בצבע כתום-אדום. הפרח הנקבי נראה כמו פרי בוגר, אבל הוא ירוק וזעיר וסביבו חמש בליטות קטנות. הפרחים הזכריים מפיצים ריח שבדרך כלל אינו אהוב על בני האדם, אבל דבורי דבש וחרקים מאביקים אחרים נהנים ממנו מאוד. נראה שהחרוב אינו בוטח לגמרי בחרקים והוא מסתמך גם על האבקת רוח. זו הסיבה שהוא ויתר על עלי הכותרת, שהיו עלולים לחסום את דרכם של האבקנים באוויר.

החרוב המצוי נפוץ בחבל הים תיכוני של ישראל. העץ שולט במדרונות הנמוכים של גבעות השפלה, הכרמל והגליל, עד רום של 300 מ' בערך, אך נציגיו צומחים גם במקומות רמים יותר. הוא נראה בן בית בארצנו, אבל הסימנים הרבים שתיארנו מעידים שהעץ המוזר הוא במידה רבה זר. קרובי המשפחה שלו צומחים באזור טרופי או באסיה, במקומות שבהם יורדים גשמי סתיו. ייתכן שהפריחה הסתוית של החרוב המצוי היא תכונה שרידית שהייתה מותאמת לאקלים לח יותר, וייתכן גם שאפשרות ההאבקה ברוח היא שגרמה להסתת עונת הפריחה לסתיו, עונה שהעץ מצפה בה למאביקים מעטים בלבד.

מולדת החרוב

במשך שנים רבות, נחשב החרוב לסוג מונוטיפי, סוג שבו מין אחד בלבד - חרוב מצוי (Ceratinia siliqua). העץ נפוץ כיום באזורי החוף של הים התיכון כולו. בשנת 1980, תואר מין חרוב נוסף: C. oreothauma, שצומח ברמות של תימן ושל עומן ובצפון סומליה. למרבה המבוכה, עצי חרוב אלה פורחים בחודשים מרס-אפריל. עובדה מבלבלת.

החרוב המצוי נפוץ בחבל הים תיכוני של ישראל. העץ שולט במדרונות הנמוכים של גבעות השפלה, הכרמל והגליל, עד רום של 300 מ' בערך, אך נציגיו צומחים גם במקומות רמים יותר. הוא נראה בן בית בארצנו, אבל הסימנים הרבים שתיארנו מעידים שהעץ המוזר הוא במידה רבה זר.

איננו יודעים בוודאות מהי מכורתו של החרוב המצוי. בקצה אחד של קשת הדעות, נמצאים האומרים שמוצאו הוא מרחב אגן הים התיכון. בקצה הנגדי, נמצאים הגורסים שמולדת החרוב היא הרמות שבדרום ערב ושבקרן אפריקה. קשה מאוד לקבוע נחרצות את המוצא של עצי פרי בשל הכלאות רבות של זני התרבות עם עצי בר, בערב ובים התיכון גם יחד.

ברור שהחרוב המצוי עמיד יחסית לטמפרטורות גבוהות וליובש. הימצאותם של עצי חרוב במרכז הנגב ובאדום מרמזת, אולי, על קשר לערב. עצי חרוב סובלים מאוד בחורפים קרים, גם כאשר הם צומחים קרוב לים. לאוכלוסיות חרובים בוולנסיה נגרם נזק רב בשל כפור קשה שהתחולל בשנת 1789. בשנת 1956, הושמדו עצי חרוב רבים בקטלוניה בשל כפור יוצא דופן.

בחפירות ארכיאולוגיות באתרים בארץ מהתקופה הניאוליתית (8000 לפנה"ס) ועד ימי המקרא, נמצאו רק כמויות זעירות של שרידי עץ וזרעים מפוחמים של זרעי חרוב. ממצא זה רומז שהחרוב צמח בארץ במספרים קטנים

מאוד שכן היינו מצפים מעץ כה עמיד ומזרעיו הקשים לשרוד היטב באתרים ארכיאולוגיים. שרידים של מיני עצים אחרים, פחות עמידים לכאורה, נמצאו בכמויות רבות יותר.

החרוב אינו נזכר בתנ"ך כלל. עדויות כתובות על הימצאותו בארץ נמצאות לראשונה במשנה ובתלמוד (התקופה הרומית). נראה כי טיפוח העץ החל באותה תקופה. כחמישים שברים של תרמילי חרובים נמצאו בהרקולנאום, ליד הר זוזב בדרום איטליה, שהתפרץ בשנת 79 לספירה. במקורותינו, מעיד הסיפור על חוני המעגל, שחי במאה הראשונה לספירה ושראה אדם נוטע חרוב, על נטיעת חרובים בימיו. ייתכן שהפצת הטכנולוגיה של הרכבת עצים, שהתפתחה באותם ימים, הביאה לנטיעת חרובים.

נראה כי הערבים, בד בבד עם כיבושיהם בצפון אפריקה ובחצי האי האיברי, הם שהפיצו את רוב זני החרובים שצומחים כיום במרחב הים התיכון. פירות החרוב שימשו אז למספוא ולהכנת דברי מתיקה. בכתבים מהמאות ה-11-12 מסביליה, המיוחסים לאדם בשם אבו-ח'יר, מוזכר העץ בשם חארוּב או חארוּב שאמי. אבו-ח'יר תיאר שהעץ גדל באנדלוסיה ובסוריה ושעם מייצרים מפריו דבש שופע. השפה הערבית הנחילה את שם העץ לשפות אירופיות: אלפרובא בפורטוגזית, אלגרוּבא בספרדית וקרוב באנגלית.

זכר ונקבה ברא אותם?

החרוב בישראל הוא עץ דו ביתי, כלומר, הפרחים הזכריים צומחים על עץ נפרד מעצים המצמיחים פרחי נקבה. סיפורים מיתולוגיים מדברים על כך שחרובים יכולים לשנות את מינם במשך הזמן. איננו יודעים אם כך הדבר, אך במערב הים התיכון מוצאים עצי חרוב שנושאים פרחים דו-מיניים, כלומר, פרחים בעלי אבקנים ובעלי עמוד עלי גם יחד. הפרחים מציגים ספקטרום רחב של פוריות. יש פרחים נקביים שאבקניהם בעלי אבקה פורייה ויש שאבקניהם מנוונים במגוון דרגות של ניוון.

לאחרונה, בישר לנו "כלנית" - כתב עת לצמחי ישראל על מציאת עץ חרוב בישראל שנושא פרחים דו מיניים. יצחק תור גילה עץ חרוב שכל פרחיו דו מיניים בשנת 2014 ליד מבדד נטופה. הוא אף הצליח להנביט כמה זרעים מהעץ. עד כה, זהו החרוב הדו מיני היחידי שנמצא בישראל. הינה אתגר לקוראי הכתבה: למצוא עצי חרוב דו מיניים נוספים ולהוסיפם לאוצר הצמחים של ישראל.

קק"ל והחרובים

לאחר קום המדינה, בשנות החמישים והשישים, נטעה קק"ל אלפי דונמים של מטעי חרובים, בעיקר באזור השפלה. המטרה הייתה ליצור ענף חקלאי שינצל את הפרי, בעיקר להאבסת עדרי צאן ובקר. לשם כך, הרכיבו ענפים של עצי נקבה בעלי פרי עשיר בסוכר על כנות של עצי חרוב מקומיים.

מאז עברו שנים רבות והמטעים נזנחו. אך גם ללא טיפול, הכנות מצמיחות לעיתים נצרים, ואלה עשויים להיות נצרים של עצים זכריים. כך מקבלים עץ שבו ענפים זכריים וענפים נקביים גם יחד. זהו כמובן איננו עץ דו מיני אמיתי. בעשורים האחרונים, בשיתוף עם מועצת הדבש, קק"ל נוטעת עצי חרוב כחלק מהייעור הצופני, המעשיר את מרעה הדבורים בעונות הדלות בפריחה. במקרה של החרוב, העצים מספקים, כמובן, אבקת פרחים עשירה בחלבון.

מהפרי הטחון מייצרים שוקולד חרובים, שנאכל כחטיף, ומוצרים אחרים. מאורי אליאב ז"ל, איש טירת צבי, למדנו שבמסורת הערבית בגלבע ובוואדי ערה מוסיפים לחלב עז מיץ מפרי חרוב טרי, הגורם לגיבון מהיר של החלב. ברפואה העממית, מְשַׁרְת חרובים משמשת להרגעת כאבי בטן ונגד שלשול.

מטעים יפים של חרובים, שנמצאים באחריות קק"ל, נמצאים ליד תל חדיד ובפארק בריטניה. מותר לקטוף את הפרי וליהנות ממנו ללא כל נקיפות מצפון.

פריחה זכרית של חרוב, צילום: יעקב שקולניק

לימן חרובים, צילום: יעקב שקולניק

אנשי חינוך ומדריכים יקרים,
לפניכם הצעות לפעילויות חווייתיות ומעשירות לקיום עם התלמידים ועם החניכים:

מצגת הפצת זרעים -
לקחת לשטח ולהציג בכיתה:

הידעת יער - על
חרובים ו"חרובות":

קוצים - מחווה לסוף שנה חיליק אברג'ל*

עינת ליצי, מתוך אתר פיקיויקי

במשך כמה חודשים, התנגן השיר "קוצים" של אביב גפן ועידן רייכל ברשתות הרדיו, ביישומונים ובאתרי המרשתת. הצלחה מסחררת במושגים מוזיקליים ודיגיטליים. שורת הפתיחה הכתה גלים: "קוצים, זה כל מה שנשאר בי, הפרחים שאת נתת לי קמלו בינתיים".

סוף השנה וסוף הקיץ מתחברים למראות בשטחים הפתוחים ולכמיהת המטיילים לצל, למים ולקצת ירוק בעיניים. הטבע מקבל את פנינו בהרבה צהוב, בהרבה חום, במעט ירוק, ואם נחدد את המבט - בהרבה כחול.

בשדות המצהיבים של הקיץ, בולט הקיפודן בצבעו הכחול והמייוחד. קוץ זה נראה רענן ומיוחד בלב השדות הקמלים שנכנעו לחום הקיץ ושמייחלים לסתיו הבושש לבוא, ממש כמאמר השיר: "הפרחים שאת נתת לי - קמלו בינתיים".

צילום: יקיר דשן

סוף השנה וסוף הקיץ מתחברים למראות בשטחים הפתוחים ולכמיהת המטיילים לצל, למים ולקצת ירוק בעיניים. הטבע מקבל את פנינו בהרבה צהוב, בהרבה חום, במעט ירוק, ואם נחدد את המבט - בהרבה כחול. בשדות המצהיבים של הקיץ, בולט הקיפודן בצבעו הכחול והמייוחד. קוץ זה נראה רענן ומיוחד בלב השדות הקמלים שנכנעו לחום הקיץ ושמייחלים לסתיו הבושש לבוא, ממש כמאמר השיר: "הפרחים שאת נתת לי - קמלו בינתיים".

* חיליק אברג'ל-מנהל אגף חינוך וקהילה, החברה להגנת הטבע

למעשה, כל קוץ של הקיפודן הוא יחידת ההאבקה כדורית, בדומה לצמחים ממשפחת המורכביים. מי שמבחין בכדורים הכחולים בשטח שם לב שלא רק הכדור הכחול והסגוני בולט בנוף, אלא גם חיפושיות, דבורים, זבובים ועוד מרחפים מזדמנים הרוחשים עליו. חגיגה גדולה של מאביקים שמוצאים את מבוקשם בשדות אחרי שהפרחים כבר פינו את מקומם ליובש. בקיץ, האבקה היא פעילות חשובה, והקיפודן מנצל את המציאות של מיעוט פרחים בעלי האבקה לעומת ריבוי מאביקים לפרסומת כחולה וייחודית ובכך להאבקה יעילה ומוצלחת.

לפני כמה חודשים, בשמחה משפחית, הבחנתי בסידור פרחים נהדר ובו כמה קיפודנים. "אויש, כמה זה יפה" אמרה לי הדודה, "אויש, כמה שזה קוץ..." ענית.

בתוך הקוץ טמון הזרע של העונה הבאה. לפעמים הוא נישא ברוח כמו סבא טוב ולעיתים הוא קודח את עצמו את האדמה, כמו מקור חסידה, אבל לעולם הוא לא מאבד את תקוותו.

בימי החורף, כמעט אין רואים את הקיפודן. בימי האביב, הוא פורח ונשאר איתנו בעומק הקיץ היבש. בבסיס הצמח, ניצני גדילה. ניצנים אלו גורמים לכך שהקיפודן הוא צמח רב שנתי, שבכל שנה צובע את הנוף בכדורים כחולים. צורה זו של צמחייה נקראת מיקריפטופיטית, בשונה מגיאופיטית. צמחים אלו אינם מעמיקים את ניצני הגדילה לתוך האדמה, השימוש על פני השטח מספיק להם כדי לצמוח בעונה הבאה. מצאתי במרשתת כמה מתכונים טובים עם קיפודנים. מודה, פחות עושה לי את זה, אבל מסתבר שבמזרח התיכון משתמשים עד היום בגבעולי הקיפודן כרכיב בבישול, בדומה לגבעולי סלרי, עכוב וצמחים נוספים.

במשך כמה חודשים, התנגן השיר "קוצים" של אביב גפן ועידן רייכל ברשתות הרדיו, ביישומונים ובאתרי המרשתת. הצלחה מסחררת במושגים מוזיקליים ודיגיטליים. שורת הפתיחה הכתה גלים: "קוצים, זה כל מה שנשאר בי, הפרחים שאת נתת לי קמלו בינתיים".

ההתבוננות בקוצים הובילה אותי לזיכרון רחוק הנושא מסר חינוכי לעולם הטילים ולקטע הדרכה רלוונטי לשימוש בכל מצבר צלבני באשר הוא, במיוחד בימי הקיץ. את הקטע שלהלן כתב אברום בורג בנוגע לשביתות ארוכות של מורים מסיבות שונות. שביתות אלו מנעו מבתי ספר את אפשרות היציאה לטיול, והחינוך לידיעת הארץ ולאהבתה נפגע אנושות:

שבת, הרביעי ביולי 1187. חם בגליל התחתון וחם הרבה יותר בקרני חיטין. קיץ ישראלי צורב, צבאות הצלבנים נערכים ל"אם המלחמות" - הקרב המכריע בינם לבין צבאות סלאח א-דין. הצלבנים חמושים ומפחידים. שריוניהם בוהקים בשמש הקייצית הנוראה. הסוסים עטופים גם הם, מפרסותיהם ועד לאוזנם, מוגנים כביכול מפני פגיעתם של החיצים המוסלמיים. הלוחמים האירופאים הזיעו בתוך השריון, התענו והתייבשו, וסלאח א-דין הממולח והאכזרי עוד הבעיר את השלף, קש השדות תחת רגליהם. בערבו של יום הוכרע הקרב, והדי תבוסת האורחים מאירופה מהדהדים ברחבי המזרח התיכון עד ימינו אלה. מאז ועד היום נכתבו מאות מאמרים שופעי תיזות, הסברים לתבוסתם האיומה של הצלבנים. היום נוסיף עוד הסבר קטן. הצלבנים הפסידו, מפני שלא טרחו לצאת ולטייל ברחבי ישראל. הצלבנים לא הכירו את הארץ. הם העדיפו את המבצרים הסגורים והמעופשים על פני מרחבי השדות והכרת הסביבה.

צילום: הילה נקש
החברת להגנת הטבע

צילום: בנצי אלכסנדר

הם לא ידעו היכן מקורות המים שבסביבות קרני חיטין. הם לא הבינו את שפת הקוץ שהובער תחת רגליהם. כי מקור הקוץ בא מאותה מילה שממנה בא הקיץ ובה הקץ. כי הקוץ הוא קצה הפרח והקיץ הוא קצה השנה. והם לא ידעו את שיודעים אנחנו - שגם בתוך הקוץ טמון הזרע של העונה הבאה. לפעמים הוא נישא ברוח כמו סבא טוב ולעיתים הוא קודח את עצמו את האדמה, כמו מקור חסידה, אבל לעולם הוא לא מאבד את תקוותו.

כי הטבע כולו שלנו וכדי שנהיה אנחנו שלו, אנחנו צריכים לטייל בו.

(אברהם בורג, "למה אתם שונאים לטייל?", מוסף הארץ, 24.5.1994)

עונת הטיולים בארץ נדחסת לימים הנוחים לטיול ובין חגי השנה לתקופות הלימוד בבתי הספר. בסתיו - עלולים להיות ימים חמים; בחורף - עלולים להיות ימים קרים; לטייל באביב ובקיץ? (אתרים עמוסים לעייפה...) הס מלהזכיר. הקיץ מהביל, החום רב, השדות הקמלים משוועים לטיפת לחות. אז מה עושים? נסגרים בחדרים ממוזגים? מתמכרים לכיתות סגורות, למרחבים מקוררים? מתמקדים בהנחיות ומתכננים פעילות אך ורק לשעות שאין בהן עומסי חום? מלבד בעיית החום, מתעוררת בקיץ בעיית הזמינות שכן הקיץ גדוש באירועי סיום שנה במסגרות החינוך הפורמלי והלא פורמלי וכן בהכשרות לקראת השנה הבאה.

כמה דרכים להתמודדות עם הקיץ: ראשית - עולים אל ההר. לא מעט מרחבים הרריים בצפון הארץ ובמרכזה מאפשרים לנו פעילות במזג אוויר סביר יותר במקום במישור החוף המהביל. בהרים, שעות החום מצומצמות, האוויר נעים ומקרר והתחושה ההררית מקלה את חום הקיץ. שנית - מוצאים צל: צל עצים, צל אבן, צל צמח וצל מבנה. ככל שהצל עמיד יותר וצפוף יותר, צל חרוב או אלון לדוגמה, כך אפשר ליהנות יותר ממשבי רוח קרירים. שלישית - מוצאים מקור מים. טבילה קלה במים בשעות החום מקררת את הגוף ומחייה את הנשמה. הפוגת טבילה קצרה בצוהריים גורמת לכך שהחום נהיה לחוויה נסבלת ואפילו נעימה. רביעית - מנוחת צוהריים, הפחתת פעילות, שינה קלה ומנוחה ארוכה עוזרות לנו להתמודד עם השעות הקשות בקלות רבה יותר. חמישית - התאמת שעות הפעילות למזג האוויר. נפעל יותר בבוקר מוקדם ובערב מאוחר. והכי חשוב, שישית - קוצים. אין כמו סיור קוצים כדי ללמוד את כל עקרונות הקיץ מצמח אחד וכדי ללמוד לפרוח נגד כל הסיכויים.

עינת ליצי, מתוך אתר פיקיוויקי

הדס, כלות וזרי חתונה

אמוץ דפני וסאלח עקל ח'טיב*

חרוב מצוי. צילום: נעם עביצל.

ונוס מתוארת, לעיתים, בזר הדסים המעטר את ראשה, זאת בעקבות הסיפור על הכתרתה בזר הדסים עם עלייתה מקצף הים. לפי המיתולוגיה היוונית, הימן (Hymen), אל הנישואין, החזיק בידיו זר הדס. ביוון העתיקה, נהגו כלות לענוד זרי הדס לכבוד אפרודיטה אלת האהבה, אין סמלי יותר לציון התחלות חדשות ממעמד הנישואין.

מסופר בגמרא: "אמרו עליו על רבי יהודה בר אילעאי, שהיה

נוטל בד של הדס ומרקד לפני הכלה, ואומר: כלה נאה וחסודה. רב

שמואל בר רב יצחק מרקד אתלת" (כתובות יד ע"ב).

מפרש רש"י: "אתלת - שלוש בדיון זורק אחת ומקבל אחת". העיר על כך יהודה פליקס: "יש מחכמי ישראל שעשו להטים בזריקת ענפי הדס: ר' יהודה היה נוטל בד של הדס ומרקד לפני הכלה. ר' שמואל בר' יצחק רקד תוך כדי זריקת שלושה הדסים לסירוגין. יש הסוברים שמכאן נגזר הפועל "להדס" שמשמעו לנתר או לרקוד. על השימוש בהדסים לשמח חתן וכלה ועל

**דומה שמבין כל
צמחי המזרח הקדמון
והים התיכון, אין כמו
ההדס לעורר אהבה,
לשמרה לאורך ימים
ולהעניק כוח חיים.
ההדס היה מקודש
בפולחן אלות האהבה
הקדומות (עשתורת,
ונוס ואפרודיטה).
בנוסף לכך, במסורת
היוונית הקדומה, ההדס
ירוק העד הוא גם
סמל הנישואים, היופי
והנצחיות.**

* אמוץ דפני, בוטנאי ומשורר ישראלי, פרופסור אמריטוס במכון לאבולוציה ובחוג לביולוגיה אבולוציונית וסביבתית באוניברסיטת חיפה | סאלח עקל ח'טיב, מורה של"ח לשעבר, מורה דרך וחוקר פולקלור צמחי א"י.

אצל יהודי לוב, היה נהוג לפזר אבקת פרחי הדס על שיער הכלה בצירוף בשמים אחרים ששלח החתן.

שְׁמִינִיָּה / מְלֵאוֹ רְחוּבוֹת בְּאַבְקֵי רֶחֶל / וַיִּקְרָאוּ אֶחָדָם לְפָנֶיהָ /
רְעִיתִי הַדְּסָה דְמָתָה סֶהר / וְעָלִי הַדֵּס נִתְּנָה עֲנִיָּה". ובשיר י':
"יִפְרַח חֲתָן פְּשׁוֹשׁ בְּקֶרֶב יְדִידִים נְעֻלָּסִים / וְיִהְיֶה כְּמֶלֶךְ בְּגִדּוֹ
בְּחֻפַּת הָדָר מִתְכַּסִּים / חוֹפֶף עֲלֵיהֶם וְהֵם שְׁשִׁים וּבָצֵל סְעִפֵּי
נִכְנָסִים / כְּהַדְסִים עוֹמְדִים סְבִיבָיו וְהוּא עוֹמֵד בֵּין הַהַדְסִים".
נִסָּן רוֹבִין, חוֹקֵר טֶקְסִים מֵהַתְּלֻמּוֹד וּמֵהַמְּדַרְשׁ הָעוֹסֵקִים
בַּמַּחְזוֹר הַחַיִּים, סִיכָם נוֹשֵׂא זֶה בְּאוֹמְרוֹ שֶׁהַשִּׁמּוּשׁ בַּהֲדָס
בַּחֲתוּנוֹת הָיָה קִיִּים בְּתִקְוַת הַתְּנָאִים וְהַמּוֹרָאִים הֵן
בְּאַרְץ יִשְׂרָאֵל הֵן בַּבֶּבֶל "כִּסְמֵל לִנְצַחִיּוֹת, חִיּוּנוֹת וַתְּחִיָּה"
(מֵתוֹךְ: שִׁמְחַת הַחַיִּים: טֶקְסֵי אִירוּסִים וְנִישׁוּאִים בַּמִּקְוֹת
חז"ל, תל אביב: הקיבוץ המאוחד, תשס"ד 2004).

בספרות קיימת מחלוקת רבה באשר לקשר שבין
הצמח ההדס לחתונה ולהדסה - הלוא היא אסתר. יש
הקושרים את השם "הדס" עם המילה הבבלית "חֲדַשְׁתּוּ",
שפירושה כלה - שהיא הסמל (אטריבוט) המוביל של
אישתר, האלה הגדולה של האהבה, של המיניות ושל
הפוריות. ייתכן ש"הדסה" זה הצורה הארמית ל"חדשתו",
שם תואר נפוץ לאישתר. מקור אחר טען במפורש:
"אסתר זהה, בבבלית, עם אישתר אלת הפוריות. הדסה
(הדס=כלה) שימשה כתואר לאותה אלה אישתר בטקס
לכבוד" (מתוך: מגילת אסתר - מציאות היסטורית או
אגדת סינדרלה תנ"כית/ ישראל אילוז).

גם בלי להיכנס לכל הדקויות, ניתן לראות שצמח ההדס
היה חלק מהפולחן לאלה אישתר, היא אלת האהבה
והכלולות. כך, למרות המחלוקת בין החוקרים, עדיין
מפתה הקשר שבין חדשתו, כלה, הדס, הדסה, אסתר,
אישתר, במיוחד בשל הקשר של צמח ההדס לאישתר
אלת האהבה, ויותר מאוחר לטקסי חתונה. מסופר
בתרגום שני למגילת אסתר (ב, ז): "אסתר אשר שמה
היה הדסה: כי כשם שההדס ריחו נודף כן יצא שם אסתר
ומעשיה הטובים בכל הארץ... ולמה נקרה שמה הדסה?
יען כי הצדיקים משולים להדס, ועליה ניבא ישעיהו
הנביא: תחת הנעצוץ יעלה ברוש ותחת הסרפד יעלה

האיסור להביאם בעת צער אנו לומדים מהגמרא
(שבת קי ע"א): "דְּכִי נָח נִפְשִׁיה [כאשר נחה נפשו,
מת] רַב, גָּזַר רַב יִצְחָק בְּרִי סָנָא דְּלִיכָא דְּלִימְטִיָּה אָסָא
וְגִידְמִי לְבִי הִילּוּלָא בְּטַבְלָא [שלא יביאו הדס וענפים
של דקל לבית חתונה בליווי פעמונים], וְאָזַל אֵיהּ
אָמְטִי אָסָא וְגִידְמִי לְבִי הִילּוּלָא בְּטַבְלָא, טְרַקְיָה חִינָא
וְהֵלַךְ הוּא וְהִבִּיא הַדָּס וְעֵנָפִים שֶׁל דָּקֵל לְבֵית
הַחֲתוּנָה בַּפְּעֻמוֹנִים. הִכִּישׁוּ הַנַּחֲשׁ]. ומסופר שאכן
לבסוף מית [מת] אותו פקיד. ר' עובדיה מברטנורא
הדגיש: "חופה של הדס שעושים לבתולות"
(בפירושו על כתובות פ"ב, מ"א). ב"אוצר המדרשים"
מאת יהודה דוד אייזנשטיין, מופיע סיפור על אודות
יהודית: "מיד הלבשו הנערה בלבוש מלכות ועשו
חופה של הדס מבית חשמונאי עד ביתו של הגמון
ובאין כל בעלי נבל וכנור ובעלי זמר והיו מזמרים
ומרקדים עד שבאו לבית ההגמון" (עמוד קפה). וכן

מופיע סיפור נוסף, הפעם על בנו של ר' ראובן: "ור'
ראובן הלך לביתו ולא הגיד הדבר לשום אדם והשיא
לבנו אשה ונתן ביד בנו עלי הדס ואמר לו: 'לך הזמין כל
בני העיר'" (עמוד שיט). שני סיפורים אלו הם עדות
עקיפה לשימוש בהדס בחתונות.

אצל יהודי לוב, היה נהוג לפזר אבקת פרחי הדס על
שיער הכלה בצירוף בשמים אחרים ששלח החתן.
הד לשימוש בזרי הדס בחתונה מופיע בשירתו
של ר' יהודה הלוי, בשיר המופיע במחזור השירים
"קול חתן" (שיר א'): "חֲתָן תִּנָּה הוֹדֶף עָלַי כְּלָה / כָּלוּ
לִּי לְבָה וְעִינִיָּה / וְרָאָה עֲתָרַת תִּימְרוֹתֶיהָ / הַנִּשְׁאֹת רִיחַ

רקפת מצויה.
צילום: נעם עציבל.

שנהגו שלאחר חורבן הבית, המצוינים במקומות שונים: "ואילו הן עטרות חתנים? של מלח ושל גפירת אבל של ורד ושל הדס התיירו. בפולמוס של טיטוס גזרו על עטרות כלות. אילו הן עטרות כלות? אילו זהוריות מזהובות אבל יוצאה היא בכיפה של מלח בבית; "נפלה עטרת ראשינו" אילו הן עטרות חתנים? זו זהורית המזהבת. רבי בא בשם רב: של מלח ושל גפירת. רב ירמיה בשם רב: של מלח ושל זית. רב נחמן בר יעקב אמר אפילו דחילפי" (ירושלמי, סוטה טו ה"ח); "אמר רב: לא שנו אלא של מלח וגפירת, אבל של הדס ושל ורד - מותר, ושמואל אומר: אף של הדס ושל ורד - אסור; של קנים ושל חילת (= חילף) - מותר, ולוי אמר: אף של קנים ושל חילת - אסור. וכן תני לוי במתניתיה (במשנתנו): אף של קנים ושל חילת - אסור" (סוטה מט ע"ב).

הצמחים והפרחים ששולבו בעטרות הם: ורד, הדס, עלי זית, קנה מצוי וחילף החולות. לפי אברהם אופיר שמש, שחקר את מרכיבי עטרות החתנים, היו הוורדים פרחים מועדפים להכנת עטרות

חתנים. הוורד ידוע כסמל יופי, וכבר נאמר: "נעטרה ראשנו בציצי ורדים טרם יבלו" (חכמת שלמה, תרגום

אברהם כהנא, ב, ח). משום יופיים של ההדס ושל הוורד ומשום ניחוחם העז, אין זה מפתיע ששימוש לעטרות חתנים, במיוחד בהתחשב בכך ששימוש זה היה מקובל גם אצל עמים אחרים. הזית, הנמנה עם שבעת המינים שנשתבחה בהם הארץ, מסמל

אושר משפחתי, ככתוב: "אֲשַׁתְּךָ כְּגֶפֶן פְּרִיָּה בִּירְכָתִי בֵּיתְךָ בְּנֵיךָ כְּשִׁתְּלֵי זֵיתִים סָבִיב לְשִׁלְחָנָה. הִנֵּה כִּי כֹן יִבְרַךְ גִּבּוֹר יֵרָא ה'" (תהלים קכח, ג). הכנת עטרות לכלות

מזהוריות (צבע השני המופק מכנימות הגדלות על אלוף התולע, הגדל בארץ) תוארה במקורות ארץ ישראלים בלבד. אפשר להבין את השימוש בצבע אדום לקישוט העטרות, אך לא ברור איזה יופי או סמליות יש בקנה או בחילף. לדברי שמש, השימוש בקנה לעטרות לחתנים נובע מכך שצמח זה היה זול, נפוץ ונוח. השימוש בחילף החולות (אם אכן נכון הזהוי של הצמח) מעורר תהייה שכן עליו חדים ופוצעים (מכאן שם הצמח חילף, שפירושו סכין) ואינם ראויים להכנת זרים (מתוך: ריח גן עדן- ריחות בשמים וקטורת במסורת היהודית/ פרופ' אברהם אופיר שמש).

הכתרת כלות וחתנים בזרים של זהב ושל כסף או של זיתים ושל הדס היא אלמנט המופיע הן בטקסים של חתונה הן בהכתרות מלכותיות, למשל ברומא. בשני המקרים, אלמנטים אלו סימלו ניצחון על כוחות הרוע והמוות בשלבי

מעבר קריטיים במחזור החיים ובמעמד החברתי.

הדס (ישעיהו נה, יג)... תחת ושתי הרשעה תמלוך אסתר" (תרגום י"א הנדלולץ, מתוך 929-929 תנ"ך ביחד, אסתר). ובמקום נוסף באותו תרגום: "וכשם שאין ההדס נובל ויבש לא בקיץ ולא בחורף, כך יש לצדיקים חלק גם בעולם הזה וגם בעולם הבא" (שם, ב, ז). הוסיף על

כך המדרש: "כשם שההדס אינו יבש, לא בקיץ ולא בחורף,

כן הצדיקין אינם מתייבשין לא בעולם הזה ולא בעולם הבא" (מדרש פנים אחרים, בובר, נו"ב, ב; ילקוט שמעוני על אסתר, עמ' תתרנ"ג).

עטרות חתנים

ההדס מככב גם בטקס ברכת החתנים, כפי שכתב

הרמב"ם: "וְאִם הָיָה שָׁם יָיִן (בזמן בְּרִכַּת הַחַתָּנִים בְּבֵית הַחֲתָן,

קֹדֶם הַנִּשְׁוִיאוֹן) - מְבִיאִין כּוֹס שְׁלִיין, וּמְבָרְקִין עַל תְּחִלָּה,

וּמְסַדְרִין אֶת כָּלֵן עַל הַכּוֹס; וְנִמְצָא מְבָרְקִין שְׂבַע בְּרָכוֹת. וְיֵשׁ

מְקוֹמוֹת שֶׁנִּהְיָגוּ לְהַבִּיאַ הַדָּס עִם הַיָּיִן, וּמְבָרְקִין עַל הַהַדָּס אַחֵר

הַיָּיִן, וְאַחֵר כֹּף מְבָרְקִין הַשֵּׁשׁ" (הלכות אישות, פ"י, ה"ד).

הנוהג לעטר חתנים ביום חופתם נזכר לראשונה בשיר

השירים בהקשר של חתונת שלמה המלך: "צִאֲנָה וּרְאִינָה

בְּנוֹת צִיּוֹן בְּמִלֵּךְ שְׁלֹמֹה בְּעֵטְרָה שְׁעֵטְרָה לוֹ אָמוֹ בְּיוֹם חֲתָנָתוֹ

וּבְיוֹם שְׁמִיחַת לְבוֹ" (ג, יא). בתקופת המשנה, היה מקובל להשתמש בעטרות לחתנים ולכלות שהיו עשויות מחומרים שונים: מתכות יקרות (זהב), מינרלים וחומרי צבע וכן צמחים שונים. על כך למדים מהאיסורים

פירות ההדס מִזֶּן Myrtus communis מתוך: ויקיפדיה

"קוץ ודרדר יעלה" (הושע י, ח)

על קוצים ועל מסרים

ד"ר שרה ליה אורן*

קוצים על רקע הר תבור. צולם על ידי אילן שריף, מתוך אתר פיקיוויקי

קצה של השנה העברית מביא עימו את הקיץ, והקיץ מביא עימו יובש וקוצים. הקצוות הדקים והדוקרים של הקוצים הם דרכו של הצמח להגן על עצמו מפני אכילתו בעת מיעוט צמחים בטבע, וצמצום שטח הפנים שלו הוא דרכו למנוע איבוד מים. מילים רבות משמשות במקורות היהודיים לתיאור קוצים, כמו: שכים, צנים, צננים, קוצים, סירים, אטד, דרדר, כובין, קמוש, חוץ, שמיר ושיית, סלונים, ברקנים או עקרבים.¹ אסופת כינויים זו מעידה על מקומם של קוצים בחיי אבותינו ועל השפעתם, ומכאן גם על הסמליות הנגזרת מהם.

המשותף לכל הקוצים היא יכולתם להכאיב ולייסר: "וקוץ

מכאב" (יחזקאל כח, כד). הקוצים מסמלים רוע ורשע: "פי

סרבים וסלונים אותך ואל עקרבים אתה... מפניהם אל תחת..." (יחזקאל ב, ו). קוצים הם גם סמל לדבר קטן הדורש תשומת

לב והקפדה יתרה, כמו בביטוי "קוצו של יוד" (מנחות לד ע"א). בעבר הייתה נהוגה אחריות שלטונית וציבורית לדרכים שבהם הציבור צעד, בעיקר בעת העלייה לרגל לירושלים בפסח.

חוץ / לאה גולדברג

איך בסלע העז
לפרח
עלי ארץ מכת-צמא,
איך פרץ ופרח
החוץ
ויקב את חק-
השוממה.

נזירי ואכזר וזחוח
בלא סליחה וללא
רחם,
בשוממה יעמד החוץ
כנביא שגלה
חרפתכם

* מדריכה בכירה בנאות קדומים

¹ במדבר לג, נה; משלי כב, ה; במדבר לג, נה; שופטים ח, ז; תהלים נח, י; בראשית ג, יח; משלי כד ל-לא; ישעיהו ה, ו; יחזקאל ב, ו; יחזקאל כח, כד.

הגורם העיקרי לשיבוש הדרכים היה גשם שחרץ בקרקע ושסחף קטעי דרך ושעורר נביטת צמחי בר, וביניהם מגוון קוצים. בַּאֲדָר, כחודש לפני הפסח, מייד לאחר קריאת מגילת אסתר, יצאו לתקן ולבדוק את הדרכים ולקוּוץ אותן:

"יוצאין לקוּוץ את הדרכים ולתקן את הרחובות" (מועד קטן ה"ע"א). בשם הפועל 'לקוּוץ' טמון דבר והיפוכו: **סילוק קוצים**

מחד גיסא **ופיזור מכון** של קוצים מאידך גיסא. כך פירש רש"י את הצירוף

"דַּרְכֵי סוֹרֵר" (איכה ג, יא), שבו משתמש המְסַפֵּר כשהוא מקונן על מר גורלו.

רש"י הסביר שכוונת הביטוי שמישהו פיזר קוצים בדרכו: **"סוֹרֵר - לשון**

סירים, קוצים. סורר - קוּוץ אותם, מפזר קוצים בדרכי" (רש"י לפסוק).

הקוצים משמשים משל למכשול שאדם עיקש צפוי למצוא בחיים: **"צַנִּים**

פְּתִים בְּדֶרֶךְ עֶקֶשׂ" (משלי כב, ה). המדרש ביטא את הקושי שבחיפוש אחר דרך טובה בחיים בסיפור על אודות איש זקן וחכם היושב בצומת דרכים

טובה ורעה:

"den לִדְכֹן שְׁהִי יוֹסֵב עַל הַדֶּרֶךְ וְהָיוּ לַפְּנִי שְׁתֵּי דַרְכִּים,

אַחַת תַּחֲלִתָּהּ קוֹצִים וְסוֹפָהּ מִיִּשׁוּר, וְאַחַת תַּחֲלִתָּהּ מִיִּשׁוּר

וְסוֹפָהּ קוֹצִים. וְהִיא יוֹסֵב כְּרֹאשׁ שְׁתֵּיהֶן וְחִזְהִיר הַעוֹבְרִים

וְאוֹחֵר לָהֶם: אִם עַל כִּי שְׂאֵתָם רֹאִים תַּחֲלִתָּהּ שֶׁל זֶה קוֹצִים,

לִכְוֹכָהּ שְׁסוֹפָהּ מִיִּשׁוּר. וְכֵן מִי שְׁהִי חָכֵם שׂוֹמֵעַ לוֹ וְהִיא

מַהֲלָךְ כֹּה וְחֲתִיטָּעָה קַחֲמָא, הֵלֶךְ בְּשֵׁלֹם וּבֵא בְּשֵׁלֹם. אֲבָל

אוֹתָן שֶׁלֹא הָיוּ שׂוֹמְעִין לוֹ הָיוּ הוֹלְכִים וְנִכְשְׁלִין בְּסוּף"

(תנחומא לפרשת ראה, סימן ג).

חוח פורח, ציור: חנה אירוב

ההקבלה, במקרה זה, היא לבחירת דרך התורה, דרך שאינה פשוטה כלל ועיקר, אולם מובילה להמשך מבטיח.

הקוצים הם שתלטניים ומאפילים על צמחים אחרים. שיכור לא יצליח להבדיל בין קוץ ובי צמח אחר: **"חֹחַ**

עָלָה בְּיַד שְׂכּוֹר וּמְשַׁל בְּכִי כְּסִילִים" (משלי כו, ט). לעומתו, הדוד בשיר השירים משכיל לזהות את אהובתו בינות

הקוצים: **"כְּשׁוֹשְׁנָה בֵּין הַחֹחִים כֵּן**

רַעֲיָתִי בֵּין הַבָּנוֹת" (שיר השירים ב, ב).

קוצים הם קללת האיכר העמל המתייגע להוציא לחם מן האדמה. קוצים היו סמל לכישלון ולאכזבה,

כמו בעונשו של אדם הראשון:

"וְקוֹץ וְדִרְדֵּר תִּצְמִיחַ לָךְ" (בראשית

ג, יח). ככל שהאדם התמקצע בעבודת אדמה, כך הבין עד כמה נחוץ למנוע מהקוצים לדחוק את

החיטים: **"זָרְעוּ חִטִּים וְקָצְרוּ קִצְרוֹ"**

קָצָה שֶׁל הַשָּׁנָה הָעֵבֶרִית מֵבִיא עִימוֹ אֶת הַקֵּץ, וְהַקֵּץ מֵבִיא עִימוֹ יוֹבֵשׁ וְקוֹצִים. הַקְצוּת הַדִּקִּים וְהַדּוֹקִים שֶׁל הַקוֹצִים הֵם דְּרוֹכֵי שֶׁל הַצִּמְחָה לַהֲגֵן עַל עֲצֻמוֹ מִפְּנֵי אֲכִילָתוֹ בַּעַת מִיעוּט צִמְחָה בְּטֵבַע, וְצִמְצוּם שֶׁטַח הַפָּנִים שֶׁלּוֹ הוּא דְּרוֹכֵי לְמִנוּעַ אִיבוֹד מִיָּם.

(ירמיהו יב, יג). גם כאן מופיע הביטוי לקוץ קוצים: "שדה שנתקווצה... שניטלו קוציה" (ירושלמי שביעית פ"ד, ה"ב). הקיוץ נעשה על ידי חריש. הנביא ירמיהו השתמש בחריש כסמל בניסיון להניא את העם מחטאים: "נִירוּ לָכֶם נִיר וְאַל תִּזְרְעוּ אֶל קִצִּים" (ירמיהו ד, ג). עם זאת, שדה קוצים יכול להצביע על מקום מתאים לזריעת חיטה: "לימדתיך תורה דרך ארץ: שדה שהיא מעלה חוחים יפה לזרעה חיטים" (תנחומא לפרשת ראה, סימן יח).

צולם ע"י שילה אסנפי, מתוך אתר פיקיויקי

הקוצים הם סמל לַרְשָׁע וְלַחַטָּא. מדרש על אודות שמו של נבל הכרמלי, שמאן לתת אוכל לדוד ולאנשיו (שמואל א, כה), אומר: "ולמה נקרא שמו נבל?... על שם שמלא כל העולם נבלות, העמיד בתי קוצים ובתי קיקולים" (ילקוט שמעוני לתהלים, תרס"ב). תיאור הרשעים כקוצים מזיקים מתבסס על מדרש למזמור ל"ז בתהלים, העוסק בגורל הרשעים שמצבם מזוהר ועל כן אינם חושבים על עתידם: צמח קוצני אכן נראה ירוק ומבטיח בתחילת דרכו, אולם סופו להיות יבש, קוצני ודליק: "רָטֵב הוּא לִפְנֵי שְׁמֶשׁ" (איוב ח, טז). עד שלא תבוא תקופת

צילום: צור ליסבונה

תמוז הם (רשעים) ... נעשים קוצים" (ילקוט שמעוני לתהלים, תשכ"ט). רש"י הסביר כי בני ישראל היו בעיני המצרים כקוצים: "וַיִּקְצֹצוּ מִפְּנֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל" (שמות א, יב), הסביר רש"י: כקוצים היו בעיניהם. הַסֵּנָה הקוצני מייצג נאמנה את סבלם של בני ישראל: "למה נגלה הקב"ה למשה מתוך הסנה?... אמר הקב"ה: הם נתונים בשעבוד... לפיכך מתוך הסנה שכולו מלא קוצים" (ילקוט שמעוני לתהלים, תתמ"ג).

בסקירה זו לא נגענו בשמות של קוצים, אלא באופן חלקי בדמותם, הופעתם, השפעתם ובסמליותם. כיום, הקוצים אינם תופסים ממד משמעותי, אך בעולמם של אבותינו, אנשי האדמה והטבע, היו הקוצים נושא רציני לטיפול כמו גם לשיג ולשיח, לסמל ולמשל.

חגי תשרי- חידוש והתחדשות

טל ונטורה*

צילום: תנועת הצופים

שנת תשפ"א הייתה שנה מאתגרת מכל הבחינות ובכל הרמות - העולמית, המדינית והקהילתית. זו הייתה שנה שנפתחה בסגר ארוך, שלווה אותנו בחגי תשרי, בשל נגיף הקורונה, וזו הייתה שנה שבה נמצא חיסון לנגיף והוא הוביל לחזרה מדורגת לשגרה שאנחנו מכירים. שנה של בחירות מרובות לכנסת ושל ניסיונות להקמת ממשלה עד שלבסוף עלה בידם. שנה של החלפת נשיאים - בארצות הברית ואצלנו (תודה לך הנשיא ריבלין, וברוך הבא הנשיא הרצוג!). שנה של מבצע צבאי, "שומר החומות", ושנה של הסכמי שלום ונורמליזציה עם מדינות כמו מרוקו ובחריין, שנה של חתימה על הסכמי אברהם. בקיצור, זאת הייתה שנה ללא רגע דל, שנה שהשפיעה עלינו כקהילות וכפרטים.

חגי תשרי והשנה העברית החדשה מביאים עימם שפע של הזדמנויות חינוכיות להעמקה אישית וקבוצתית בנוגע לשנה שהייתה ולהתחדשות לקראת השנה שתבוא. אנו רוצים להציע להתייחס לחודש תשרי כאל חודש של חשיבה ושל העמקה פנימית וקבוצתית, ולהיעזר במועדים העבריים - ראש השנה, יום הכיפורים וחג סוכות - כמועדים שמאפשרים העמקה בסיום והתחדשות.

ראש השנה, כפי שמוזכר במקורות, הוא יום הדין. יום שבו נבחנים המעשים שעשה כל אדם לאורך השנה שחלפה. מחד גיסא, החג מבטא יראה גדולה מפני המעמד. מאידך גיסא,

**"בדלת כבר עומדת
השנה החדשה,
אם היא רק הייתה
שואלת אם יש לי
בקשה
הייתי מסתכל לה
בעיניים ואומר לה
בלי בוש
ואז אומר לה ש.."**

(נועם חורב,
"השנה החדשה")

* טל ונטורה רכז מפעלים וארגון תנועת הצופים העבריים בישראל.

יש בו תקווה וציפייה לעתיד טוב בפתח השנה המתחדשת. אופי החג מתבטא בתפילות ארוכות בבתי הכנסת, בתקיעת השופר, במסורות ובמנהגים מגוונים. לאורך השנים נוספו מסורות עממיות וחדשות המבטאות שמחה התחלה ותקווה.

הצעה לשאלות לדין

התחלה חדשה - שנה חדשה מביאה איתה הזדמנויות רבות לשיח מעמיק על השנה שחלפה ועל השנה המתחדשת: מה היה טוב ומה פחות טוב בשנה שחלפה? מה קיבלתי משנה זו? מה הייתי רוצה להגשים בשנה המתחדשת? מה חשוב לי? מה אני מאחל לעצמי ולסובבים אותי (משפחה, שבט, קהילה)?

חשבון נפש - ראש השנה פותח את עשרת ימי תשובה (המסתיימים ביום כיפור). על פי המסורת היהודית, ימים אלו נתפסים כראויים במיוחד לחשבון נפש. הרעיון העומד בבסיס חשבון הנפש הוא הסתכלות פנימית של האדם על עצמו ועל נפשו, על התכונות שלו, על הערכים המובילים אותו, על היחסים שלו עם הסובבים אותו ועוד. זו הזדמנות חינוכית ייחודית להתבוננות על השנה שחלפה ועל השנה המתחדשת מנקודת מבט פנימית: איזה דברים טובים ופחות טובים עשיתי בשנה שחלפה? אילו מעשים אני רוצה לעשות בשנה המתחדשת? מה למדתי על עצמי שנה שעברה וכיצד אני רוצה להביא את זה לידי ביטוי השנה? ועוד.

לאיזה לוח שנה אנחנו מחוברים -

ראש השנה הוא חג משמעותי מאוד, על אף שהוא עומד בראש לוח השנה העברי - שרובנו פחות משתמשים בו שכן רוב מעשינו נקבעים לפי לוח השנה האזרחי. מהי משמעותו של לוח השנה העברי בשבילנו? למה הוא פחות נפוץ ביומיום שלנו? למה רוב החברה חוגגת את התאריך הלועזי של יום ההולדת ולא את העברי?

צילום: תנועת הצופים

ראש השנה פותח את עשרת ימי תשובה (המסתיימים ביום כיפור). על פי המסורת היהודית, ימים אלו נתפסים כראויים במיוחד לחשבון נפש. הרעיון העומד בבסיס חשבון הנפש הוא הסתכלות פנימית של האדם על עצמו ועל נפשו, על התכונות שלו, על הערכים המובילים אותו, על היחסים שלו עם הסובבים אותו

הצעה לפעילות

כל ילד יתבקש להביא מהבית חולצה שהוא אינו צריך. מהחולצה נכין תרמיל למסע השנתי. במהלך ההכנה למסע, נמלא את התרמיל בכלים, בערכים, במטרות ובחברים שנרצה שיהיו איתנו במסע הקרוב. כמו כן, נרוקן את התיק מדברים שסחבנו איתנו בשנה הקודמת ושכבר אינם משרתים את ההתפתחות שלנו.

נהפוך את החולצה, נגזור את השרוולים ואת הצווארון (כך שתיווצר לנו מעין גופייה). לאחר מכן, נקפל את החולצה לשניים כך שהתפרים יהיו מקבילים זה לזה. נגזור את תחתית החולצה לרצועות ברוחב של שלושה ס"מ. נקשור את הרצועות זו לזו (בכדי "לסגור" את החלק התחתון של החולצה). נהפוך את החולצה ונכניס לתוכה את כל הכלים הנדרשים לדרך.

יום הכיפורים הוא יום קדוש בלוח השנה העברי והוא מבליט את חשיבות בקשת הסליחה של האדם מחברו כתנאי לכפרה מאלוהים. יום זה מבליט את היכולת לסלוח ולהשתנות, לעצור ליום שלם מההרגלים שלנו ולהתנתק כדי להתחבר. יום הכיפור נקשר בתודעה גם עם מלחמת יום הכיפורים, שפרצה בשנת 1973.

הצעה לשאלות לדין

מה לי ולצום זה? הצום מאפשר חיבור חווייתי של הגוף ושל הנפש. הגוף שובת מאכילה, מתענה, והנפש פנויה יותר למחשבה ולהגות. לפעמים, הנפש צריכה להתמודד עם המצב שיוצר הצום, והעמידה באתגר נותנת תחושת כוח והתגברות. יש שצמים ויש שלא - האם אנחנו מוצאים את

צילום: תנועת הצופים

עצמנו בפעולה זו? ואם אנחנו צמים, מהי הסיבה האישית שלנו לצום? זוהי הזדמנות לדבר על חיבור לזהות ולתרבות היהודית שנעשה על ידי מעשה (ולאו דווקא על ידי טקסט, לדוגמה) וכן על חיפוש משמעויות במעשה זה.

למה כולם יחד? בהמשך לנושא הקודם, אפשר לעסוק ביום זה בכך שהמדינה כולה מושבתת. האם הדבר נכפה עלינו? מה אנחנו מרגישים כלפיו? האם יש חשיבות לזה שכולם עושים דבר מה יחד? מהם היתרונות ומהם החסרונות שבכך?

הצעה לפעילות

לימוד על מושג הסליחה ויצירת זמן אישי או קבוצתי לעיסוק בשאלות: על מה אני צריך לסלוח לעצמי? על מה אני סולח לך? על מה אני צריך לבקש סליחה?

אפשר לערוך מעגל קבוצתי ולהפנות שאלות זה לזה.

חג הסוכות הוא אחד משלושת הרגלים, לצד פסח ושבועות. חג שבו נהגו עם ישראל לעלות לירושלים. חג השבועות מכיל בתוכו ערכים שונים, כמו: חיים משותפים, יצירת מרחב למידה והתמודדות, הערכה, שמחה, השקעה ותגמול.

הצעה לשאלות לדין

חיים משותפים - בחג הסוכות, לוקחים ארבעה מינים שונים מאוד זה מזה ושמים אותם יחד ומקיימים בהם את המצווה. האם דבר כזה יכול לקרות גם עם אנשים שונים שחיים יחד? מה מצב החברה שלנו כיום ביחס לקבלת אנשים שונים לחברה אחת?

אזור הנוחות - בסוכות יוצאים מהבית הקבוע והנוח לסוכה ארעית. איך אנחנו מרגישים כשאנו יוצאים מאזור הנוחות שלנו? מה יהיה בשבילי יציאה מאזור הנוחות האישית? האם יש ערך ביציאה מאזור הנוחות לפעמים? שגרה כאזור נוחות - איך אנחנו פועלים כשאנחנו לא בשגרה? (לימודים וכו')

הערכה - בסוכות נפרדים מהבית החם למשך שבעה ימים שבהם שוהים בסוכה. כמה אנחנו באמת מעריכים את מה שיש לנו? כמה אנחנו תופסים הכול כמובן מאליו עד שדבר מה נלקח מאיתנו? מהם הדברים שאני צריך ללמוד להעריך בכל יום מחדש בחיי האישיים?

שמחה - חג הסוכות ידוע כחג השמח ביותר, בין היתר בשל חג שמחת תורה שנחגג בסיומו. מהי שמחה אמיתית? מהם הדברים שגורמים לי שמחה בחיי? כיצד אני יכול לגרום שמחה לסובבים אותי?

השקעה ותגמול - חג הסוכות נקרא גם חג האסיף שכן אוספים בו את הפירות שבגידולם השקענו כל השנה. מהם הדברים שאנו משקיעים בהם כעת וכיצד נוכל לאסוף מהם את הפירות? האם יש מצב שבו משקיעים ובכל זאת לא רואים פירות או האם יש מצב שבו ההשקעה היא החשובה ולא הפירות שהיא מניבה?

הצעה לפעילות

את חג סוכות ננצל לטובת בניית סוכה קבוצתית מסנדות ומחבלים, שאליה נוכל להזמין אושפיזין מקבוצות אחרות. חג זה טומן הזדמנות נהדרת לשאול מי האושפיזין שאני רוצה להזמין לסוכה שלי? את מי לא אכניס לסוכה שלי? האם יש בסביבתי אנשים שקופים שאני יכול להזמין לחיי?

לנו כמחנכים, חגי תשרי הם גשר בין החופשה הגדולה והפסקת הפעילות במסגרות החינוכיות שפועלות במהלך השנה (בתי ספר, תנועות נוער, צהרונים וחוגים) לבין החזרה לשגרה שמתקיימת לרוב לאחר חגי תשרי. תקופה זו מייצרת מאין זמן לימינלי שמאפשר לחניכים להיפרד מטפורית מדברים שהיו רוצים להשאיר מאחור ולייצר התחדשות במקום שהם בוחרים בו.

רגע לפני שמתחילים...

לביא זמיר*

**אז בין אם אתם
ממהרים למקלחת
אחרי טיול ובין
אתם משתהים
עוד קצת כדי
לספוג פנימה את
החויות, התחושה
היא כי כל סיום
של סיור בשטח
הוא הזדמנות
להתחדשות לקראת
הסיור הבא!**

ויכוח ישן נושן נטוש ביני ובין חבר לדרך החינוכית, מחנך מפואר בדרך הסיירות. שאלת השאלות העומדת בינינו היא מה הדבר הראשון שעושה סייר מדופלם כשהוא נכנס הביתה מסיור ארוך, בגדיו חמוצים מזיעה, שיערו מפוזר ומאובק וניכר בו המחסור בשעות שינה ובמקלחת. אני אמרתי: "נכנס מייד למקלחת חמה וארוכה, נותן למים לשטוף את החויות ולנקות אותן, מרגיש את החויות נשטפות ממני והלאה." "מה פתאום", התרעם עליי החבר, "הדבר האחרון הוא להתקלח! ראשית, מחבקים את המשפחה, אחר כך אוכלים ארוחה טובה, אחר כך משתרעים קצת על השטיח בסלון, אולי אפילו שוקעים בנמנום קל, ורק לאחר מכן נכנסים למקלחת." "למה?" שאלתי, "למה לא נכנסים מייד למקלחת?" "כי זאת השיטה הכי טובה שיש לי לחוות עוד קצת את ניחוחות הטיול, את החויות, את המדורה ואת העלייה המפרכת, את אתגרי ההדרכה ואת ניהול הסיכונים ואת ההישגים החינוכיים!" כך ענה לי החבר. אז בין אתם ממהרים למקלחת אחרי טיול ובין אתם משתהים עוד קצת כדי לספוג פנימה את החויות, התחושה היא כי כל סיום של סיור בשטח הוא הזדמנות להתחדשות לקראת הסיור הבא!

* מנכ"ל חוגי סיירות ע"ש אורי מיימון ז"ל

ולמה סיור ולא טיול?

אענה בציטוט לא מדויק מפינתו של הדי"ר אבשלום קור: מה עושה השייט? שט; מה עושה הטייס? טס; ומה עושה הסייר? סר. הסייר סר מהשביל, חוקר, מעז ומפלס שבילים חדשים. הגדרה מקסימה נוספת לסיירות מצאתי בספר המופלא "והלכתם בארץ", מאת מחלקת הסיירים של הפלמ"ח - שבשנה זו אנחנו מציינים שמונים שנה להקמתו:

קשה להגדיר את החוש סיירות, כי חוש זה הוא תולדה של החפץ הכלכלי אמצעי של האדם עם סביבתו - עם הנוף, החי והצומח, עם מקורות המים, הדרכים והשביטים; עם איתני הטבע,

האקלים וחלץ האוויר בעונות השנה, עם כחול שמיים ושמש ביום ועם ירח, חללות וכוכבים ומסילותם בלילה; עם העבר בן מאות ואלפי השנים ושרידיו החבויים בתל והמתחלטים באת חפירה, עם אורחות חיים, מנהגים ופולקלור של יושבי המקום. זהו חוש הקשור לחמשת חושי של האדם, לאינסטינקטים שבו, לכוסו ללמוד ולהבין, למטען הרגשי המתפתח ומתעצם בקרבו בתהליך של הזדהות והתחלשות עם הסובב אותו.

לסייר זה לא לטייל. לסייר, משמע, לחתור לחיזוי חרבי של ידע, הבנה ותחושה של כשרת ארץ ויוסביה. ישנו הבדל יסודי ומהותי, למשל, בין המטייל ההולך בסבילי חדבר יהודה ומנסה לקצר את דרכו בנטשו את שביטו, וסופו לטעות, לבין הסייר היודע את השינוי של השביל החולף אל בור-מים, שם אם מתארכת הדרך, כי מטבעו נוצר השביל ברבלי חיה ואדם בקו המסלול הנוח ביותר להליכה האחרת את קווי הזוכה הכלכלי-נראים על פני השטח על פי מחנהו הטופוגרפי. הבדליו בן המדבר יודע את קדושת השביל, הוא לא יפצע בו, לא ישבש אותו ולא יטשטש אותו. השביל יוליך אותו בבטחה אל יעדו, והוא יהלך בו וישחר אותו.

ניווט הוא כמו מאמן אישי בעל יכולות חינוך עצומות לילדים ולבני נוער. ראשית, הניווט מאלץ את הנווט לגלות אחריות אמיתית אישית בצורה מלאה. לאחר מכן, הוא מחויב להשקיע בלמידה ובהפקת מידע מקדים מהמפה, לתכנן את ציר התנועה, להבין את אתגרי הבטיחות שהמסלול המתוכנן מציב בפניו.

איך מתחילים? איך נולד סייר או נולדת סיירת?

כנראה שהשורשים של הסיירות נטועים עמוק במנגנונים הפנימיים של האדם. בטוח שהנוודים הלוקטים היו סיירים מדופלמים, כך גם הציידים הקדמונים, מגלי הארצות ויורדי הים. הכובשים הגדולים לאורך ההיסטוריה היו חייבים תכונות של סייר.

אבל איך זה משרת אותנו במציאות הטכנולוגית והמתקדמת של היום? לכאורה, כבר לא צריך לנווט ממקום למקום כי מערכות ניווט משוכללות יגידו לנו לאן לנוע, כמה זמן תארך הדרך ומה הם הסיכונים שבה. לכאורה, גם הלמידה כבר איבדה משמעות והתחושה היא כי הכול ידוע, האדם כבר כבש כל מקום ברגליו, אין כבר פסגות להעפיל אליהן, אין כבר מקומות נסתרים.

אז לא, המציאות אינה בדיוק כזו. ניווט הוא כמו מאמן אישי בעל יכולות חינוך עצומות לילדים ולבני נוער. ראשית, הניווט מאלץ את הנווט לגלות אחריות אמיתית אישית בצורה מלאה. לאחר מכן, הוא מחויב להשקיע בלמידה ובהפקת מידע מקדים מהמפה, לתכנן את ציר התנועה, להבין את אתגרי הבטיחות שהמסלול המתוכנן מציב בפניו. פעמים רבות במהלך ניווט, הנווט מתמודד עם הצלחות ועם כישלונות. ושלא כמו בחיים, בניווט יש אפשרות מהירה לבצע תיקון ולשנות כישלון להצלחה. זה דורש מיומנות, מאמץ פיזי ומנטלי, התמצאות במרחב ואיתנות - תכונות שדרושות לכל סייר, תכונות שדרושות לכל מנהיג.

לצד הניווט, ערך חשוב ועמוק מתקיים בחוגי סיירות: עידוד הסקרנות והגילוי, הלמידה העצמית, שאילת שאלות על אודות ממצאים שרואים בשטח וחיפוש מתמיד אחר תשובות. לזה מצטרפת הלמידה ההתנסותית, שהיא פרק חשוב מאוד בתפיסת החינוך של חוגי סיירות: לא מדברים על, אלא מתנסים בזה, חוקרים את זה, לומדים עם החניכים נושאים, נדרשים לתת לחניכים לחקור, לגעת, להתאמץ, לבחון את המציאות להבין יחד את הסביבה, את החברה ואת העולם.

אנחנו בחוגי סיירות קק"ל, ואיתנו חברינו מחוגי הסיירות של החברה להגנת הטבע, מובילים כבר שנים רבות את תחום הסיירות בישראל. הסיירות נמצאת באיום קיומי מתמיד מפני שהפעילות בחוגי סיירות מאתגרת מאוד את תפיסות הביטחון והבטיחות בישראל. מעטפת הבטיחות של משרד החינוך יודעת לתת תשובות טובות לטיולי בתי ספר ותנועות נוער, אך אינה יודעת להבחין ולתת מקום לפעילות חוגי הסיירות, שהיא שונה בתכלית מטיול רגיל. אני מקווה כי נצליח לפעול למען המשיך קיומם של חוגי סיירות מפני שהאיום על המשיך הפעילות במגבלות הקיימות הוא גדול. יש פתרון לאיום - והוא כולו בידי משרד החינוך. אני סבור כי אם נסכים על מעטפת בטיחות דיפרנציאלית, שבוחנת את המטרות ואת היעדים של חוגי הסיירות, בודקת את מערכת הבטיחות שחוגי הסיירות מייצרים לעצמם, בוחנת את תהליכי ההכשרה של המדריכים ואת הכשירות הארגונית, את תהליכי הבקרה הפנימיים והחיצוניים, את החובה המוסרית שבכתיבת תחקירים ללמידה מאירועי בטיחות שהתקיימו או שכמעט התקיימו - נוכל לקיים חוגי סיירות בטוחים.

הביקוש לחוגי סיירות עולה, מאות מצטרפים לחוגים אלו בכל שנה, בקבוצות רבות יש כבר רשימת המתנה של חניכים, ומאות תלמידי תיכון מתמודדים בכל שנה על מקום לשנת שירות מאתגרת בחוגי סיירות קק"ל. בעת זו, יש לכתוב נספח לחוזר מנכ"ל שיתייחס במדויק לפעילות סיירות, שיבדיל בין טיול לבין סיירות ושיאפשר קיום בטוח ונרחב של חוגים אלו.

מסיימים או מתחילים?

כנראה שתמיד גם וגם.

צילום: לביא זמיר וארכיון חוגי סיירות קק"ל

איך מסכמים טיול

ירון קרבצ'יק *

צילום: יקיר דשן

קצב ההליכה נהיה נמרץ יותר, תלמידים שהתלוננו על כאבים ועל מחושים מתגלים כאריות ולעיתים פשוט שועטים אל הארץ המובטחת השוכנת על גלגלים. כל זה ברור ומובן. עברנו יום ארוך ומשמעותי, מלא אתגרים וחוויות, אבל עכשיו אנחנו כבר עייפים וקיבלנו - בזכות ולא בחסד - זמן במרחב ממוזג. אך הרצון להגיע לנקודת הסיום של הטיול גורם לעיתים לפספוס של אחד החלקים החשובים ביותר בהיות הטיול לא סתם יום נחמד, אלא חוויה משמעותית שתצרב בזיכרון. חלק זה הוא הסיכום.

סיכום הטיול אמור למסגר את החוויה לתלמיד, להכניס את החוויות ואת הידע שצבר למגירות הנכונות ולתת לו נקודות מבט נוספות על היום שהיה. אין הכוונה שללא סיכום התלמיד לא יישא זיכרונות או חוויות מהטיול, אך סיכום מוצלח יגרום להם להיות משמעותיים יותר ועל הדרך יאפשר למורה או למדריך לחזק ולהזכיר רעיון או ערך שחשוב לו שהתלמידים ייקחו איתם הלאה.

הסיכום לא חייב להיות מעגל שיח בן שעה וחצי שבו כל אחד מחברי הקבוצה מדבר על הרגשות שלו. הוא ייעשה כנגזרת של אורך הטיול, של סוג קהל היעד ושל יכולות המדריך. מן הסתם, יכולים להיות גם אילוצים

**יש תלמידים רבים
(וגם כמה מורים) שאין
מראה יפה יותר בעיניהם
מאוטובוס בסיום יום
טיול. הם מדמיינים אותו
בעיני רוחם: את מכת
הקור מהמזגן עם המעבר
בדלת, את המושב הרך
והמערסל ואת הידיעה
המנחמת שהינה, סיימו
את המסלול. כל מדריך
טיולים יודע שברגע
שקצה קצהו של
האוטובוס נראה באופק,
בדרך כלל כבר אין עם מי
לדבר.**

* מורה ומנחה לשל"ח וידיעת הארץ, חבר צוות הפיתוח באגף של"ח.

לנושא ערכי כלשהוא שהיה חלק מרכזי מהמסלול. לעיתים התלמידים מתקשים למצוא את המילים או שאינם ששים לשתף פעולה. במקרים כאלה, אפשר להשתמש במגוון גדול של אמצעים שיעזרו להם לשחרר את לשונם: קלפי השלכה, משפטים שצריך להשלים, תמונות של מקומות מהמסלול או סתם סוכריות שניתנות לכל מי שמשתף - כולם אמצעים לגיטימיים ליצירת השתתפות ושיח.

שיתוף החוויות מאפשר לתלמידים לחוות את היום מבעד לעיניים של תלמידים נוספים וכך לראות את החוויה שעברו מנקודות מבט שונות.

סיכום יום שדה בפארק קנדה, צילום: חיים חדר

רצוי לעודד כמה שיותר תלמידים לשתף, אך אין צורך שכולם ידברו וודאי שאין להכריח. לעיתים המדריך ירכז את הדברים שנאמרו לכדי כמה תובנות שאפשר לקחת הלאה מהיום. דבר זה רלוונטי בעיקר כאשר לטיול שלנו היה נושא או ערך מרכזי משמעותי שראוי להעביר לתלמידים.

ברוב המקרים, מדריך הטיולים הוא זה שיעשה את הסיכום בסוף המסלול, אך אני קורא למורים, ובעיקר למחנכי הכיתות, לקבל על עצמם בעלות על חלק זה בטיול. ההיכרות שלכם עם התלמידים והקשר איתם יגרמו לשלב הסיכום להיות משמעותי יותר ויאפשרו לכם להעלות לשיח או להציג נקודות שחשובות לכם מתוך הדברים שראיתם במהלך היום.

ללא קשר לסיכום בסוף הטיול עצמו, רצוי להקדיש זמן נוסף לסיכום גם בכיתה, שבו נוכל גם להקרין תמונות וסרטונים מהחוויות שעברנו. התמונות והשיח הנוסף יאפשרו חיזוק נוסף של הזיכרון אצל התלמידים, ומרחק הזמן יאפשר ראייה מעט מפוכחת יותר ומשוב אמין שיסייע בשיפור ובשימור מרכיבים לטיולים הבאים.

לסיכום, הסיכום הוא חלק אינטגרלי וחשוב מאוד בחווית הטיול. חשיבה מוקדמת על קיומו ומעט השקעה בו יובילו ליצירת חוויות משמעותיות יותר לתלמידים שלנו. אולי משמעותיות יותר אפילו מהמזגן שבאוטובוס...

אובייקטיביים של לוי"ז צפוף, של אי מציאת מקום שקט ומוצל ועוד שישפיעו על קיומו. הסיכום יכול להתבצע בערב, לאחר ההגעה לאתר הלינה, וגם בשיעור בכיתה שמתקיים אחרי החזרה מהטיול. אם כי יש להביא בחשבון את העובדה שככל שיעבור זמן רב יותר מהאירוע עצמו, יעילותו של הסיכום תלך ותפחת.

מהי הדרך הטובה ביותר לבצע סיכום?

אז עצרתם קצת לפני שרואים את האוטובוס, הצלחתם למצוא מקום שקט יחסית ומוצל, התלמידים עייפים אך עוד לא הותשו סופית, ואתם מתיישבים לסיכום.

סיכום הטיול יתחיל תמיד בשחזור: איפה היינו, מה ראינו בדרך, על אילו נושאים דיברנו, דברים מיוחדים שקרו בדרך. מטרת השחזור היא להפעיל קצת את המוח של התלמידים

שלב העיבוד. זה המקום לאפשר לתלמידים לשתף בחוויות וברגשות שעלו במהלך הטיול. לעיתים התלמידים מתקשים למצוא את המילים או שאינם ששים לשתף פעולה. במקרים כאלה, אפשר להשתמש במגוון גדול של אמצעים שיעזרו להם לשחרר את לשונם: קלפי השלכה, משפטים שצריך להשלים, תמונות של מקומות מהמסלול או סתם סוכריות שניתנות לכל מי שמשתף - כולם אמצעים לגיטימיים ליצירת השתתפות ושיח.

ולאפשר להם לחיות במעט מחדש את היום שעבר. את השחזור יכול לבצע המדריך, שיעבור על היום צעד אחר צעד, ויכולים לבצע התלמידים, שישפרו מה היה במהלך היום. חשוב ששלב זה יהיה בעיקר אינפורמטיבי ולא יגלוש להחלפת חוויות ודעות על הדברים שהיו, זאת כדי לשמור אותו קצר וגם כדי לא "ללכלך" את המידע בפרשנות או ברגשות של מישור בקבוצה שעלולים לצבוע את אירועי היום בצבע מסוים ולא דווקא רצוי. הפרשנות תבוא בשלב הבא.

השלב השני הוא שלב העיבוד. עיקר השיח בשלב זה אמור להיות של התלמידים. זה המקום לאפשר לתלמידים לשתף בחוויות וברגשות שעלו במהלך הטיול. העיבוד יכול להיות כללי או מכוון ספציפית לנושא שאותו מבקשים לעבד. לדוגמה, המדריך יכול להנחות את התלמידים להתרכז בחוויות שקשורות להתמודדות עם קושי, לדברים שקשורים ליחסים בין תלמידי הכיתה או

על חשיבות הפתיחה והסיכום בטיולים מונגשים (ובכלל)

רוני פראן*

תמונות: אתר לטם

הרגע הזה, החמקמק, רגע לפני שמשוהו קורה, הוא רגע מופלא. רגע שצופן בחובו עולם של אפשרויות ושל מרחב, רגע המושך אל האין סוף ומעבר לו אם אתם זוכרים אילו תחושות עולות בכם ברגעים מעין אלה?

דמיינו את הרגעים שלפני היציאה לטבע, לטיול קצר או למסע ארוך, מה עולה בכם אז?

האם ציפייה, התרגשות, סקרנות, אולי חשש קל או מתח מסוים? אולי חלחלה מתוקה בבטן?

פעמים רבות אלו התחושות שנחוש לפני יציאה. עם זאת, יש אנשים שיציאה - על כל הקסם והיופי שבה - יכולה לעורר גם תחושות נוספות, אחרות.

בעמותת לטם, אנו פוגשים יומיום אנשים שהיציאה החוצה אינה פשוטה להם - הן ברמה הפיזית הן ברמה הפנימית נפשית. היציאה, השינוי והמציאות המשתנה קשים להם. המעבר מהיומיום המוכר והאהוב, גם אם אל מרחבי טבע יפים ומאירים, נחוזה פעמים רבות כקושי. לאנשים הרגילים לסדר היום שלהם, לשגרה המוכרת, למרחב המגן והשומר, יש קושי להתמקם מחדש במרחב חדש. החשש משינוי קיים, ויש צורך להתייחס לכך בכל פעם שהמציאות משתנה. בכתבתנו הפעם, ננסה לחשוף אתכם לאפשרויות אשר יכולות להקל את חווית השינוי ואת שבירת השגרה בתחילתו של טיול ובסופו.

**"אני עומד מול
דלת. מעבר לדלת
מחכה לי משהו
שאינני יודע מהו.
מין חלחלה מתוקה
מתפשטת בבטן. כמו
אז, כשהייתי ילד, רגע
לפני שנרדמתי, כבד
מעוללות היום, אבל
דרוך ומתרונן בציפייה
למשהו נפלא, מסעיר,
המחכה לי בבוקר
המוחרת, יודע בבטחה
שהכול עוד לפני".**

**(מתוך: "רווקים
ורווקות" חנוך לוין)**

* רכזת פרויקטים, מרכז נגיש להכיר של עמותת לוטם.

לוח תקשורת. צילום: עמותת לוטם

כמה זמן תאריך הנסיעה, לאיזה אזור אנחנו נוסעים ומה שם המסלול. ציור של איש אוכל יספר שכאשר נגיע נתיישב לאכול ארוחת בוקר. ציורים של ציפור המסלול, נספר שנוכל להכניס רגליים למים ולטבול בנחל ועוד. בעזרת סמלים אלה, נבנה למעשה את סיפור היום, ובכל תחנה בדרך נציג את הסמל הרלוונטי, נוריד אותו ונראה את הסמל הבא שמראה מה מחכה לנו בדרך. היכולת לספר סיפור, את הסיפור של היום, דרך תמונות וסמלים עוזרת מאוד ביצירת הוודאות.

דבר נוסף העוזר לארגן את הסביבה הוא הידיעה מה אפשרי ורצוי ומה פחות. ובמילים פשוטות: מה מותר ומה אסור בזמן הטיול. המרחב החדש עלול להציץ בהמון מידע, בגירויים שונים ולא מוכרים, ואלה יכולים ליצור עומס. במטרה ליצור סדר, נרצה לספר בצורה פשוטה מה מותר ומה אסור, מה כן ומה לא: כן לשתות מים, לא לעקוף את המדריך, כן להריח צמחים ופרחים ולגעת בהם, לא ללכת להתפנות בלי להגיד. הכרת כללי הטיול תיעשה בצורה טובה יותר אם תלווה בציורים ובעזרים ויזואליים.

על ידי תהליך של מיון, המתאר מה כן ומה לא, אנחנו מכניסים נושאים ומושגים למגירות בראש בדרך שמאפשרת לשלוף את המידע לכשיידרש. ללא תהליך המיון, היה על האדם להסתגל מחדש לסביבה בכל פעם שתופעה חדשה ושעצם חדש מופיעים בסביבתו. תהליך המיון מתבסס על ידע קודם ומקל מאוד את השימוש בידע החדש. הקטלוג והעדכון מנגישים את הידע ומחברים אותו יותר לאדם ולמושגים שהוא מכיר. לדוגמה: הבקשה לא לזרוק זבל אלא לאסוף אותו לתיק מתחברת לידע קודם של שמירה על ניקיון בבית - גם בבית אין זורקים זבל בכל מקום אלא משליכים לפח. החיבור בין המרחבים מקל את ההבנה. דבר נוסף שעליו נמליץ הוא לבחור בכל טיול מושג

בהדרכות שלנו לאנשים עם צרכים מיוחדים, אנו מדגישים מאוד את הפתיחה של הטיול בהבנה שהיא רגע חשוב ויקר ביום. בטיול עם אנשים המוגבלים שכלית התפתחותית, יעלו פעמים רבות קושי, תגובות של הימנעות ואף חרדה. המרחב הלא מוכר מטייל אימה ואינו מאפשר פתיחות לחלקים המהנים שביציאה לטבע. כדי לאפשר לאוכלוסיות אלו מפגש בטוח ונעים, יש צורך ביצירת ודאות רבה ככל הניתן. לשם כך, נרצה כבר בתחילת היום לספר מה הולך להיות, איפה אנחנו נמצאים, מה באנו לעשות, מה נראה בדרך ועוד. למעשה, נספר כל פרט שיכול לתת ודאות וליצור ביטחון. אז איך אפשר לעשות זאת?

פעמים רבות נשתמש בלוח תקשורת כדי לספר מה הולך לקרות באותו יום. לוח תקשורת הוא לוח שבו סמלים משתנים המתארים פעולות, חפצים או מקומות. לוח התקשורת שנציג בפתיחת היום יכיל לרוב כשישה-שבעה סמלים: סמל של אוטובוס יספר על הנסיעה למקום הטיול ואז נוכל לספר

דמיינו את הרגעים כל פעם לפני היציאה לטיול קצר או למסע ארוך, מה עולה בכם אז? האם ציפייה, התרגשות, סקרנות, אולי חשש קל או מתח מסוים? אולי חלחלה מתוקה בבטן?

פעמים רבות אלו התחושות שנחוש לפני היציאה לטבע. עם זאת, יש אנשים שיציאה - על כל הקסם והיופי שבה - יכולה לעורר גם תחושות נוספות, אחרות.

הדרכת טיול בעזרת לוח תקשורת. צילום: עמותת לוטם

תמונות המתארות את התהליך שעליו למדנו וסידורן לפי סדר ובאמצעות התנסות של ממש - מאפשרת למידע להיטמע בזיכרונם של המודרכים כך שיוכלו לשלוף אותו בעתיד ולהשתמש בו. לדוגמה: אם נראה במהלך המסלול גת עתיקה, נספר מה היו עושים במקום בעבר. כדי שהמושג יהיה ברור, נספר את הדברים בצורה של סיפור הבנוי בשלבים - הבציר, שהיה אירוע שמח; התהלוכה החגיגית, שבה נשאו את הענבים לגת; הדריכה על הענבים; האיסוף של המיץ וכו'.

עזר להדרכה על בעי"ח. צילום: עמותת לוטם

בסיום הטיול, נחזור על השלבים השונים, ואז נוכל לבקש מהמשתתפים לסדר את האיורים שהבאנו שממחישים את הפעולות. כך יש סיכוי גדול יותר שהמידע אכן יוטמע. דוגמה נוספת: אם בטיול לאורך נחל ראינו מגוון של בעלי חיים, נוכל בסיום למיין את בעלי החיים בעזרת ציור של נחל וגדות נחל ולהדביק את בעלי החיים - מי חי בתוך המים ומי בחוץ. מובן שהפעילויות צריכות להתאים לרמת הקבוצה וליכולותיה.

בנוסף, סיום הוא הזדמנות נפלאה להעצים את המודרכים. נשאל איך היה להם ונבקש שיספרו ממה נהנו או מה למדו. נוכל לחזור ולספר מה עשינו, כמה הלכנו, לספר על ההתמודדות שהייתה לנו. לדוגמה: "היו חלקים לא פשוטים במסלול, ובכל זאת הצלחנו לעשות אותו ולסיים, כל הכבוד לנו!" סיכום כזה יאפשר חיזוק של תחושת ההצלחה והעצמה של המודרכים.

לסיכום, טיול הוא הזדמנות. פתיחה טובה וסיכום משמעותי יאפשרו להזדמנות להיות להצלחה: הן בהטמעת מידע חדש הן בניית העצמה ותחושת הצלחה. אל לנו לפספס הזדמנות זו.

**רוצים לקבל טיפים נוספים להנגשת
טיול ולהתאמתו לכל אדם?
מוזמנים ליצור איתנו קשר:
עמותת לוטם,
מרכזייה ארצית - 04-9591808.
ניפגש בשבילים!**

שנרצה ללמוד. אין יכולת ליצור מערך הדרכה עמוס בפרטים ובמלל - הדרכה כזאת אינה רלוונטית למודרכים שלהם לקות קוגניטיבית. עלינו לחשוב איזה מושג משמעותי ביותר להקניה בטיול שלנו ולהקנות אותו כבר בפתיחת היום ואחר כך לחזור עליו שוב ושוב. לדוגמה: בטיול שבו רואים שרידים מהתקופה הצלבנית, ניקח את המילה צלבן ונסביר מהי, נבהיר את המילה החדשה, את המושג הלא מוכר. נשתדל שאותו מושג ילווה אותנו לאורך כל יום ההדרכה. נחזור עליו בתחנות השונות ונקשר אותו לדברים נוספים שנראה. אין צורך להעמיס במושגים חדשים, גם אם השטח מעלה אפשרויות רבות לעיסוק. עיסוק במושגים רבים אינו רלוונטי ויוצר הצפה שאין לה מקום. עלינו לצמצם ולבחור מתוך האפשרויות מושג נבחר אחד, ומושג זה יקבל מקום רב בהדרכה וכך יוטמע. בקבוצות מסוימות, נבחר להתמקד במושג אחד לאורך יום ההדרכה ונלמד עליו בווריאציות שונות. בקבוצות אחרות, נבחר ללמד שניים שלושה מושגים.

במקרה של קבוצות המתמודדות עם קשיים של קשב וריכוז, הפתיחה תהיה אחרת לגמרי. במקרה זה, החשיבות של תחנת הפתיחה בטיול היא אחרת. יש לנו הזדמנות קצרה מאוד 'לעשות רושם'. הקשב הקצר מצריך מאיתנו להיות אטרקטיביים למן הרגע הראשון. אותם רגעים ראשונים הם קריטיים ולרוב ישפיעו על המשך היום. משום כך, נשתדל לפתוח במשחק מגניב וקצבי המעורר סקרנות בנוגע אלינו ובנוגע לצפוי לנו היום. לדוגמה: משחק מסירות עם בלון מים כאשר אגב המסירה המשתתפים צריכים להציג את עצמם או לענות לשאלות; מעגל חימום ומתיחות לגוף לקראת ההליכה; משחק 'הרוח נושבת' בנושא שקשור לטיול; חידה מאתגרת; משימות חבל, ים יבשה ועוד. זכרו שאם תכבשו את לב המשתתפים בתחנת הפתיחה, יש לכם סיכוי גבוה להצליח לרתק אותם גם בהמשך.

והינה, הגענו לסיום, הטיול עומד להיגמר, המורה כבר מזמן לא מחזיקה את הכיתה, הקשב של הילדים כבר מזמן התפוגג, והאוטובוס באופק. בשלב זה, רובנו נחליט לוותר על הסיום ועל סיכום הטיול, כי למי יש כוח להילחם?

אבל החשיבות של הסיכום גדולה. בהדרכות לקבוצות אנשים שלהם מוגבלות יש חשיבות גדולה לסגירה של הטיול לא פחות מאשר לפתיחה שלו. הסיום מאפשר תהליכים של הטמעה, הן של המידע שהועבר הן של החוויה שנחווה. חזרה על הדברים בצורה אחרת - בחידונים, בשאלונים, באמצעות

התחדשות - היום שאחרי

אייל ניומן*

צילום: אורית שניט

תהליכי השינוי וההרס שהביאה עימה התפרצות נגיף הקורונה הם עצומים. אציין רק בכמה נקודות את עוצמת הפגיעה והשינוי שהתרחשו בשנה וחצי האחרונות: למעלה ממיליון וחצי בני אדם בעולם מצאו את מותם, חייהם של מאות מיליוני בני אדם השתנו לתמיד, שינויים בתחום הכלכלי, התקשורתי והחברתי (למעשה, כמעט בכל תחום) השפיעו ישירות על שגרת החיים של החברה האנושית בעולם כולו. גם תלמידי מערכת החינוך לא היו חסינים לשינויים וחוו משבר וטלטלה משמעותיים שהשפעתם המלאה עוד לא ברורה. שגרת הלימודים והטיולים עברה זעזוע רציני, ויעבור זמן עד לחזרה לשגרה. השפעות הנגיף ניכרות גם במערכות הטבע השונות: נצפו שינויים בהתנהגות בעלי חיים ברחבי העולם (לדוגמה: חדירה של חזירי הבר אל תחום שכונות המגורים בעיר חיפה) לצד הפחתה משמעותית בזיהום האוויר, בצריכה העצמית ועוד.

חובה עלינו להביט נכוחה אל מה שהשתנה במציאות כדי לתכנן את היום שאחרי המגפה. מובן שנשמר את מה שיש לשמר, אך עלינו לקיים בקרת נזקים ולזהות רכיבים חיוניים ומשמעותיים בחיינו שנסדקו ולאסוף את השברים, ובד בבד לראות את האפשרויות החדשות, להתחיל להבין מה עברנו בשנה האחרונה ולהתארגן מחדש.

לפני יותר משנה, נחשף העולם למחלת וירוס הקורונה (COVID-19) - מחלה זיהומית שמרבית הנדבקים בה יפתחו תסמינים קלים עד בינוניים ויחלימו ללא טיפול מיוחד. הווירוס התפשט במהירות והיה למגפה שהביאה למותם של למעלה משלושה מיליון וחצי בני אדם ברחבי העולם. העולם החל להתנהל אחרת: סגרים, ריחוק חברתי, מסכות. שגרת החיים שונתה במדינות רבות ברחבי הגלובוס.

* מורה לשל"ח וידיעת הארץ, מדריך הישרדות ושדאות בצה"ל ובמשרד החינוך

אומנם העיסוק בנושאים שמנתי לעיל אינו זר למערכת החינוך הישראלית, על חטיבותיה הפורמליות והלא פורמליות, ומובן שאינו זר לקהילת מורי השל"ח (שאני הקטן בהם), אך נראה שסוגיות אלו רלוונטיות היום יותר מתמיד, ושהעיסוק בהן כבר אינו בגדר מותרות, אלא הוא צו השעה לצורך חיבור

כמו בטבע המציאות, כך גם במחזוריות מעגל השנה הישראלי: תחילת שנה חדשה אצלנו (ראש השנה וחגי תשרי) מסיימת תקופה ומתחילה חדשה. גלוי וידוע במסורת של עם ישראל שבראש השנה החובות הישנים נמחקים ושלמעשה מתחיל מחזור חיים חדש ורענן (במיוחד השנה, שנת תשפ"ב, שהיא גם שנת שמיטה שבה, על פי המסורת, כל החובות נמחקים ולא רץ ולאדם ניתנת אפשרות למנוחה מעמל השגרה היומיומי). לעיתים, במרוץ החיים, יש שאינם זוכים לראות, להבין או להעריך את הקשר שבין האדם לעולם ולמחזוריות החיים, אבל כל מי שעוקב, ולו מעט, אחר מעגל החיים הטבעי מבין קשר זה היטב.

בטבע הקמילה היא זמנית ומאפשרת צמיחה והתחדשות. אצל בני האדם, הדבר מעט שונה. הקמילה אינה עונתית. האדם נדרש לבחור בנקודת מבט פנימית שממנה הוא יכול להתחבר אל הקיים בעולמנו. אפשר להגדיר נקודה פנימית זו כתודעת גן עדן - מודעות וערנות לסובב אותנו והערכת כל היש והשפע הכמוסים במציאות. במילים אחרות, אדם נדרש לחיות באמונה ובידיעה בדבר השפע והמגוון הקיימים סביבנו בכל פינה. כל שעלינו לעשות הוא להבחין בשפע זה, להעריכו ולשמור עליו.

חובה עלינו להביט נכוחה אל מה שהשתנה במציאות כדי לתכנן את היום שאחרי המגפה. מובן שנשמר את מה שיש לשמר, אך עלינו לקיים בקרת נזקים ולזהות רכיבים חיוניים ומשמעותיים בחיינו שנסדקו ולאסוף את השברים, ובד בבד לראות את האפשרויות החדשות, להתחיל להבין מה עברנו בשנה האחרונה ולהתארגן מחדש.

בלתי אמצעי אל השדה ואל הארץ, לצורך בירור הלאומיות הישראלית ולצורך חיבור ערכי ואנושי בין רכיביה השונים של החברה הישראלית, ויפה שעה אחת קודם.

כיוון שפינתנו עוסקת במיומנויות שדה ובפרקטיקה, אציע הפעם תרגיל הקשבה קטן ומיוחד להעצמת המודעות הפנימית והסביבתית (התרגיל מתאים לתרגול לבד או בקבוצה קטנה). תרגיל זה יסייע בידיכם להתחבר אל הקיים ויעזור מודעות לנקודות שחשוב לשמר ולכאלה שנרצה לתקן.

התרגיל: בחרו מקום נטול הסחות יחסית (עדיף בטבע, כמובן, אך לא הכרחי). הקצו חמש-עשר דקות להירגעות ולהתרגלות לשהייה בחוסר מעש (כולל לא להתעסק בנייד, כן זה קשה אני יודע). לאחר כמה דקות של שהייה פסיבית במקום שבו בחרתם, מתחיל השלב השני: עצמו את העיניים לדקה אחת ואל תחשבו על דבר, נסו להאזין לסביבה. כשאתם שומעים צלילים וקולות, אל תמהרו לקטלג אותם במחשבה (זה קול של רכב, זה של ציפור שאנחנו מכירים). נסו רק לשהות בזמן ובמקום ולחוות את הקולות בלי להיות פעילים מחשבתית (הקשבה פסיבית ומודעת). לאחר כמה דקות, שתפו במה ששמעתם (קול רכב או ציפור, זיהוי הציפור), במחשבות שעלו בתודעתכם, ברגשות שעלו בכם בזמן התרגיל. אתם מוזמנים לספר את רשמיכם לחברים לתרגיל או להעלותם על הכתב. בשלב שני של התרגיל אפשר ורצוי, בעקבות החלק הראשון, לחשוב מה הייתי מייחל לעצמי לשעות הפנאי ואם יש דברים שהייתי רוצה לשמר משגרת יומי הנוכחית. התרגיל מתאים גם לאלו המסוגלים להתנתק במקומות סואנים, כדוגמת בית קפה, גינת ילדים בשעות אחר הצהריים.

בהצלחה!

צילום: מיכה בן יצחק

צילום: אוהד כוכבי

אפשר לעורר את מודעות האדם לתפקידו בעולם באמצעות עיסוק בנושאים שונים הקושרים בין האדם והטבע, כמו: מקומו של האדם בבריאה ותפקידו (שמירת טבע, איכות הסביבה וקיימות), לאומיות מול אוניברסליות (בתקופת הקורונה נדרשו מדינות ועמים להתמודד עם דילמות ערכיות ואתיות שונות), חינוך לאהבת הארץ (מסעות וסיורים משמעותיים לאחר תקופה משמעותית של חידלון) וכמובן התייחסות משמעותית להבנת המרקם החברתי בארץ על כל רבדיו (נדמה שהשנה החולפת סיפקה דוגמות רבות בנושא זה).

עצם הידיעה שדי בשני סינים אקראיים אי שם בשוק נידח שבמחוז יונאן, הזוללים להנאתם בחוסר מודעות חיית בר (עטלף, פנגולין או קוף), או אולי שדי בשגיאה מעבדתית המתרחשת בקצה האחר של העולם כדי להביא אל האנושות מגפה עולמית שתסיט את כל מהלך החיים האנושים ממסלולם לזמן רב מעצימה את משמעות הביטוי "כפר עולמי" ואת סכנת "אפקט הפרפר". מרגע שהבנו כי כל דבר בעולם שברירי זה יוצר השפעה, התחדדה בנו ההכרה כי חשוב מאוד לשמור על עולמנו! רצוי שנדע להעריך את הקיים ואז יתעורר בנו רצון לשמור עליו ולתקן בו את הדורש תיקון.

אור גדול מאיר הכול

זאביק זמין*

“בזווית
אחרת”

קרה לכם שהתבוננתם
בתמונה שזה עתה
צילמתם ולפתע עלתה
בראשכם מנגינה של
שיר כאילו משום
מקום? מסתבר שאין
זה מקרה. אנחנו
רואים את מה שאנחנו
מחפשים לראות
ושומעים את מה
שאנחנו רוצים לשמוע.
כך קרה לי כשצילמתי
שקיעה ברמת הגולן.

על התמונה

התמונה של יעל ויונת, תלמידות י"ב,
מביטות אל השקיעה מול מאגר בני
ישראל בחיספין צולמה במהלך מסע
לרמת הגולן שנדחה בשל הקורונה
ממש לסוף שנת הלימודים.

צילום: זאביק זמין

לקראת שקיעה, בדיוק כשסיימתי
להתפלל מנחה, ראיתי אותן יחד:
חברות טובות ברגע קסום בסופו של יום ולמעשה בסופה של תקופה. התקרבתי לשוחח עימן, ומשהו לחש לי
בקרבי: "וואו, איזו תמונה זו". בחרתי באפשרות של צילום פנורמה (אפשרות שקיימת בכל המצלמות בניידים)
ותכננתי בזריזות את קומפוזיציה.

קומפוזיציה היא בעצם בניית תמונה. אני, הצלם, מחליט מה יהיה בתוך התמונה ומה יישאר מחוץ לה. תמונה
אינה תוצר של לחיצה אקראית על כפתור. תמונה היא סוף מעשה של מחשבה תחילה. למעשה, באמצעות
קומפוזיציה אפשר ליצור את התמונה שהעין הכי אוהבת וכך לשכנע אותה להביט עוד קצת. אם הצלחנו, התמונה
יכולה להיות מסתם תמונה לתמונה טובה.

אז איך בונים קומפוזיציה? אנחנו בוחרים לחלק את התמונה לשלושה חלקים: נושא, נשוא ולא פחות חשוב -
הרקע.

הנושא - יהיה בעצם האלמנט החשוב ביותר בתמונה. לצופה יהיה ברור כי זהו הנושא. במקרה שלנו, אלו כמובן
הדוגמניות שלנו - יעל ויונת.

הנשוא - יהיה אלמנט משלים לנושא הראשי או מתחרה בו. אנחנו נשתדל שהנשוא לא יגנוב את תשומת הלב
מהנושא, ושהנשוא אף יתרום לצופה מידע על הנושא או ישלים זווית נוספת של הנושא. במקרה שלנו - זוהי
כמובן השקיעה והתאורה שהיא יוצרת.

הרקע - לא פחות חשוב מנושא הצילום. לא תמיד אנחנו שמים לב למה שנמצא מאחורי הנושא שצילמנו, אבל
הרקע יכול להשלים את הנושא, לעשות מתמונה נחמדה תמונה מדהימה. במקרה שלנו, הרקע הוא כמובן מאגר
בני ישראל היפהפה.

* מורה ומנחה לשל"ח וידיעת הארץ, חמ"ד - מחוז מרכז.

המובילים לנושא העיקרי של התמונה. בתמונה יופיע קו מוביל, בדומה למסלול, שיגרום לעין הצופה לעקוב אחר אלמנטים שונים עד לנושא העיקרי. השימוש בשיטה זו משפר את הצילום עוד לפני שצילמתי את התמונה.

מתוך התמונה

קרה לכם ששמעתם שיר והרגשתם כאילו המילים של השיר נכתבו בדיוק בשבילכם? בדיוק לרגע שבו אתה נמצאים? העיתונאית אמילי עמרוסי כתבה על כך ש"כנראה זה לא מלאך שמשגר אלינו מסרים נבואיים. קוראים לזה רפלקציה. כל מה שאנחנו קולטים מן החוץ הוא השתקפות או הד של מה שיש לנו בפנים. שומעים מה שאנחנו רוצים וצריכים לשמוע; רואים מה שאנחנו מחפשים וזקוקים לראות" (מתוך: "ישראל היום" 26.9.2019).

זה בדיוק מה שקרה לי כשהתבוננתי בתמונה באותו ערב. אין לי מושג למה ואיך, אבל ברקע התנגן בדיוק שיר שאמיר דדון כתב והלחין: "אור גדול מאיר הכול":

ואם היה לי קצת עצוב

אולי למדתי מזה משהו חשוב

כי בסוף כשזה נגמר

יש סיבה לכל דבר

לבד בתוך כל הטרור

אני חושב איך שהזמן יכול לעוף

אבל בסוף כשזה נגמר

יש סיבה לכל דבר.

הכנסתי לפריים מצד אחד את הבנות ומצד שני את השמש השוקעת שאליה הן מביטות רגע לפני שתיעלם לה מעבר לאופק.

את קו האופק בחרתי להציב **כקו מנחה** המקשר בין המבט שלהן לבין השקיעה, בין הנושא לנשוא.

מציאת קווים מנחים היא טכניקת צילום יעילה מאוד לקומפוזיציה, הגורמת לצופה בתמונות להימשך לקווים

יש משהו סימלי מאוד במבט של יעל ויונת אל עבר השקיעה, המסמלת סיום. רק אתמול הן היו בכיתה ז', והינה, ממש בימים אלו, הן מסיימות את תקופת לימודיהן, תקופה שבה גדלו ועיצבו את השקפת עולמן. לא ייאמן איך בדיעבד נראה שהזמן באמת עובר מהר. אבל בסוף, כשזה נגמר - יש סיבה לכל דבר:

אור גדול מאיר הכול

יותר כבר לא צריך לשאול

אני בא ללמוד ממה שטוב ולחיות

להתחיל הכול מהתחלה

כמו לנשום בפעם הראשונה

אני כאן אני לא מתבזבז יותר.

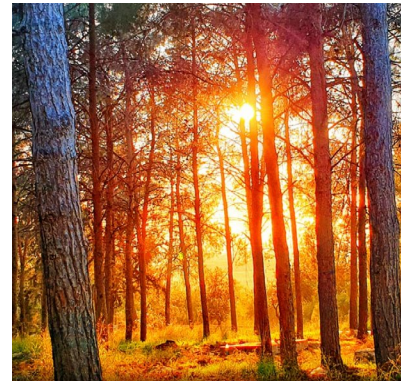
לא סתם אומרים שכל סוף הוא גם התחלה חדשה. אחרי השקיעה, תבוא חשכה - אך מייד אחריה תבוא שוב זריחה ותביא עימה התחדשות שמתבססת על הכלים ועל הערכים שקיבלנו בבית ובבית הספר.

אמיר דדון כתב בשיר שורה מדהימה: "להתחיל הכול מהתחלה, כמו לנשום בפעם הראשונה, אני כאן, אני לא מתבזבז יותר".

ואם יכולתי רק לזכור
לכל אחד יש את הדרך לעבור
אבל בסוף כשזה נגמר
יש תשובה לכל דבר

אור גדול מאיר הכול
ויותר כבר לא צריך לשאול
אני בא ללמוד ממה שטוב ולחיות
להתחיל הכול מהתחלה
כמו לנשום בפעם הראשונה
אני כאן אני לא מתבזבז יותר.

מסע. תמונה אחת. שתי חברות טובות. שלושה חלקים לקומפוזיציה.

להאזנה שיר:

סיום.

אז נכון, כל סיום מביא עימו קצת עצב. ובכל זאת: אני בא ללמוד ממה שטוב.

"אור גדול מאיר הכול, ויותר כבר לא צריך לשאול, אני בא ללמוד ממה שטוב, ולחיות".

מתודה בשדה

אורית שניט *

אוסף פעילויות כארח הפתוח
והפעם מסיימים שנה וחתולים וחתולים

בגיליון זה, מוצגות מתודות מספר המאפשרות נגיעה בתחומים של התחדשות מול סיום, של אירוע בלוח השנה מול אירוע בטבע כשאלה נשזרים זה בזה. כל שנותר הוא לצאת לטבע, להתבונן, לחקור בעיניים בוחנות ולהוסיף רובד נוסף מהמוחשי והגלוי למגירות הידע שבתוכם.

צילום מתוך: Pixabay

ימי תחילת השנה
מעוררים אצלי, כל
פעם מחדש, תחושה
של התרגשות מהעומד
להגיע. חגי תשרי
העומדים בפתח
מביאים עימם ניחוחות
של חגיגות. שנת
הלימודים הנפתחת
מביאה איתה מפגשים
חדשים עם אנשים,
אירועים ומשימות.
והטבע - הטבע מסיים
עונה אחת ומתעורר
לעונה חדשה.

מתודות מוצעות

◀◀◀◀◀◀

* מורה לשל"ח וידיעת הארץ, מובילה את צוות הפיתוח במטה אגף של"ח וידיעת הארץ.

עקבות על הדרך

כל אחד משאיר אחריו עקבות. יש שמשאירים עקבות בנשמה, יש שנוטעים עקבות באנשים שהם פוגשים ויש שמשאירים עקבות בחול. הפעם נצא לחפש עקבות ממשיות שהשאירו בעלי חיים בחולות. אילו בעלי חיים הותירו עקבות אלו? בואו נצא לגלות בעזרת דף עקבות ומידע. על ידי חקירת העקבות, נלמד על אודות בעלי החיים ונברר מי הם ומה הם עושים כאן, במקום שבו אנחנו מטיילים. מוכנים? קדימה לדרך!

משחקים ומכירים

כל התחלה נפתחת בהיכרות. הפעם נכיר זה את זה דרך פרטי נוף שנמצאים ממש לידינו, שאפשר לחוש אותם ולגעת בהם, או דרך פרטי נוף המצויים במרחב וש אפשר להתבונן בהם. כל פריט נוף יאמר משהו על המשתתף שיבחר בו, וכולנו יחד נכיר את החברים החדשים בעזרת פרטי הנוף המקיפים אותנו.

סביב לעץ הזית

עץ הזית הוא אחד מסמלי עם ישראל ומדינת ישראל שמלווה אותנו כבר זמן רב. ענף עץ הזית משולב בסמל המדינה משני צידי המנורה, וענף של זית הביאה היונה לנוח. הפעם נחקור לעומק את עץ הזית על חלקיו השונים כיוון ש"דברים שרואים מכאן לא רואים משם", ומייד אחר כך נתנסה בהכנת שמן באווירה קבוצתית.

שבעת המינים? לא, ארבעת המינים!

ארבעת המינים או שבעת המינים? מי מאיתנו לא צריך כמה שניות של ריכוז כדי לציין מי החברים בכל קבוצה? בפעילות זו ניחשף לארבעת המינים - אתרוג, הדס, ערבה ולולב. נגלה פרטים על אודותיהם על ידי פעילות חקר. בנוסף, נתנסה בכתיבת בדיחה או סיפור ובתמצות הידע מפעילות החקר בסגנון בדיחות בזוקה.

מה המצב? חצב!

כשמופיעות סופגניות בחנויות, אנחנו יודעים שחג החנוכה מתקרב. כשאבטיחים מתחילים לצוץ בכל פינה, מבינים שעוד רגע תתחיל החופשה הגדולה. וכשמזהים את עמודי התפוחים של החצב, יודעים כולם כי הסתיו יגיע בזמן הקרוב. בפעילות נשמע הסבר על החצב, נבין אילו תוצרים אפשר להפיק מחלקיו השונים ונמחיש את הידע שרכשנו בצורה יצירתית.

נמלים על הדרך

יצא לכם פעם לפגוש נמלה צועדת בנחישות (כנראה) בשדה ומשא על גבה ולעקוב אחריה? האם שאלתם את עצמכם: מהי הדרך שבה היא בוחרת? לאן היא הולכת? ומה הדבר הזה שאותו היא נושאת? בדיוק בשביל זה נועדה הפעילות. בעזרת התבוננות שקטה, שאלות וניסויים, ננסה יחד לברר את התשובות.

צילום מתוך: Pixabay

מטרה: היכרות בין חברי הקבוצה.

גיל מומלץ: כיתות א'-ט'

(יש להתאים את הפעילות לגיל חברי הקבוצה)

מקום הפעילות: מקום פתוח שיש בו מגוון פרטי נוף

אופן הפעילות:

1. כל חניך מחפש עצם כלשהו המשקף בעיניו תכונה מסוימת שיש בו. לדוגמה: אבן חלקה - אני לא אוהב לריב; פקק ירוק -אוהבת מאוד את הצבע הירוק; עלה גדול - אני הכי גדולה במשפחה; עלה בעל קצוות משוננים - משקף חדות בהבנה.
 2. מתאספים לישיבה במעגל וכל אחד מציין את שמו ואיך הפריט שאסף מן הטבע משקף אותו.
 3. מניחים את כל הפריטים במרכז המעגל.
 4. לפי סבב, כל חניך מרים פריט כלשהו, אומר מי בחר בו, מסביר מדוע ומשיב את החפץ לבעליו.
- הערות:** אפשר להחליף את איסוף הפריטים ברישום פרט נוף על גבי פתקית קטנה (מאפשר התבוננות רחבה יותר בנוף).

מעגל של"ח - במבט קדימה

ציירה: טליה שניט

מטרה: חיבור בין המפגש בשטח ובין הפעילויות לחיים האישיים של התלמיד - שיעור לחיים.

גיל מומלץ: רב גילאי (יש להתאים את התוכן לרמת הקבוצה).

מקום הפעילות: בתחנה במהלך הסיור

אופן הפעילות:

1. הכיתה יושבת במעגל על הקרקע.
 2. המנחה אומר כי כעת נקיים מעגל של"ח שלו כללים משלו.
- מדבר מי שחפץ המעגל בידו.
 - מדברים בקצרה - שניים-שלושה משפטים.
 - מקשיבים לחברים ברוב קשב ואין מגיבים לדברי החברים בזמן המעגל.
 - כולם מדברים.

1. המנחה מסביר בקצרה מהי תפילת התשליך (אפשר להיעזר במקור: מהו תשליך ע"פ ישראל בלוי או בכל מקור אחר). לדוגמה: את תפילת התשליך אומרים ביום הראשון של ראש השנה. אם אין אפשרות לומר אותה אז, אפשר לומר אותה בעשרת ימי תשובה עד ערב יום כיפור. התפילה נאמרת אחרי תפילת מנחה ולפני שקיעת השמש. נוהגים לבקש בה מהקדוש ברוך הוא שימחק לנו את כל החטאים שעשינו במשך השנה. את התפילה נוהג לקיים ליד מקור מים.

2. המנחה יבקש מכל משתתף לחשוב על השנה שחלפה, על אירועים שקרו לו, על התנהגויות שלו, על פעולות שעשה וכד' ולחפש התנהגות או התנהלות שהוא מעוניין למחוק ממנה.

3. כל חניך ירשום את בחירתו על פתקית.

4. הפתקיות יוכנסו למעטפה, והמנחה ישרוף את המעטפה במרכז המעגל.

5. המנחה יאמר כי את הדברים שפחות רצויים לנו מחקנו, וכעת הוא מבקש מהחניכים לחשוב על משהו שהיו רוצים לשמר מהשנה שחלפה או לאמץ לשנה הבאה. החניכים משתפים בקבוצה במעגל - כל אחד בתורו לפי כללי המעגל.

עזרים: חפץ שעובר בין המשתתפים (מומלץ שהחפץ יהיה קשור להתחדשות או לסיור), מעטפה,

פתקיות, כלי כתיבה, מצית או גפרורים.

הערה: אפשר לקיים את הפעילות ליד מקור מים, ובמקום לכתוב על פתקיות לבצע פעולה של

השלכת הפעולות הלא רצויות אל המים.

קישור להרחבה

ארוחה בשדה לתחילת שנה

חיים חדד *

בישול בשדה הוא פעילות המתבלת כל יציאה אל הטבע, תרתי משמע... לרגל פתיחת השנה החדשה, מובאים לפניכם שלושה מתכונים שהם בהחלט פעילות בפני עצמה.

זיתים כבושים

צילום: חיים חדד

מצרכים

זיתים

חספר שיני שום

2 פלפלים חריפים

חיל' ליחון

חלח

חיס

ציר

חשטח עץ

בקבוק פלסטיק

כלי כבד (פטיס)

לפניצלים, בקבוק חיס

מכוכית חלח וכד')

דרך הכנה

1. חסכו את הזיתים.

2. הניחו את הזיתים על חשטח עץ ושברו אותם בעזרת כלי כבד (פטיס לפניצלים, בקבוק מכוכית חלח וכד').

3. קחו בקבוק פלסטיק גדול וחלחו אותו בזיתים

עד שליש טובה. הוסיפו שיני שום, 2 פלפלים חריפים

(עדיפות לפלפלים מכוכים שונים), חיל' ליחונים עד טובה כפני שליש

מהבקבוק.

4. חלחו את שארית הבקבוק בחי חלח.

5. כעת החתינו: חודשיים אם שברתם את הזיתים, שבעה חודשים אם הם

שלמים.

6. אחת ליחויים, פתחו את הבקבוק ושחררו מתוכו את החלח.

* מורה ומנחה לשל"ח וידיעת הארץ במחוז ירושלים ובמטה אגף של"ח.

צילום: חיים חדר

מצרכים:

עוף שלם או חלקי עוף
סחן
נייר כסף
מחסי אלומיניום גדולים
ירקות שורש
תבלינים שונים
(לפי הטעם המועדף)

ציוד

עצים למדורה
את חפירה
נייר כסף
מחסי אלומיניום

דרך הכנה

הכנת מקום הבישול

1. הכנת מדורה - יצירת חפירה מוארכת באדמה בעומק כ-40 ס"מ ובאורך כמספר המחשים שרוצים להכניס.
2. איסוף עצים לשם הכשרת אש בתחתית השוחה.
3. יצירת מרבד של גחלים לוחשות.

הכנת המאכל

1. מטבלים את העוף בכלילה (התבלינים המעורבבים בשמן).
2. מניחים את העוף או את חלקיו במרכז המחש (אפשר שניים במחש) וסביבו מסדרים את הירקות - תפוח אדמה, בצל, שום, גזר, סלרי, בטטה - וחוספים סחן בנדיבות.
3. מכסים את המחש במחש אחר, מהדקים את המחשים זה לזה ועוטפים הכול בנייר כסף כמה פעמים.
4. מניחים את המחש על הרמל בעזרת את חפירה ומכסים בזרדים ובעצים.
5. שומרים על אש קבועה כארבעים דקות.
6. מוציאים את המחש מהאש בעזרת האת.
7. פותחים בהירות בשל אדים חמים מאוד ונזהרים שרמל לא ייכנס לתבשיל. מומלץ להוציא מחש אחד לבידוק רמת הבישול. אם עוד לא מוכן, להחזיר.

שימו לב: בסוף הבישול יש לוודא כיבוי האש ופינוי הגחלים למקום חותר.

תפוח עץ מסוכך לראש השנה

צילום מתוך: Pixabay

מצרכים

תפוחי עץ קטנים כמספר החניכים
1 ק"ג סוכר
3 בעמאל אדום
חומרי טעם, כגון וניל או תמציות
דוחות
ליחון
מקלות ארטיק או מקלות באורך
ובעובי דומים
מעט סחן

ציוד

סיר קטן
מחש או יריעת ניילון ממוחנת
כף עץ או מתכת

דרך הכנה

1. רק מבושר טובל את התפוחים בתמיסה, התמיסה חמה מאוד ויש להיזהר במחש עם התפוח הטבול.
2. ממחמים מעט סחן (שתי כפיות).
3. שופכים לשחן שלושת רבעי שקית סוכר.
4. בעזרת כף מתחילים לבחוש בהירות ולטא חוספים את החומרי הטעם ואת 3 בעמאל - כל זה על אש נמוכה.
5. שימו לב שהקראמל שנוצר לא יישרף, אחרת טעמו יהיה מר.
6. מערבבים עד שמקבלים עיסה אחידה.
7. חוספים חיל ליחון ללא הרעיונים.
8. במקביל, נועצים את מקלות הארטיק או את תחליפם במרכז התפוחים.
9. טובלים את התפוחים בעיסה.
10. מניחים את התפוחים על יריעה או על מחש ממוחנת להתייבש העיסה על התפוחים (אורך זמן - יש להמתין בסבלנות).

בתאבון!

ושוב נצאה אל הדרך חידודים לפתיחת שנה

מאיר אסא*

גלבוע. צילום: יקיר דשן

השלימו:

1. בשנה הבאה נשב על _____
2. שנהיה לראש ולא _____
3. יהי רצון שירבו זכויותינו _____
4. בסוכות תשבּו _____
5. את ראשו של _____ מישו צבע אדום

פתרונות...

(השלימו) 1. המרפסת | 2. לזנב | 3. כרימון | 4. שבעת ימים | 5. הגלבוע

* רכז קורס רכזי טיולים, שלי"ח מחוז מרכז

1. סמוך למקורות הירקון _____
2. על גבול לבנון ישראל _____
3. מושבה בגליל _____
4. עיר התמרים _____
5. חצצון תמר היא _____
6. השכונה הראשונה מחוץ לחומות בירושלים
7. מושבה במרכז הארץ _____
8. יישוב ראשון ברמת הגולן
9. המושבה הראשונה בארץ, אשר זכתה לכינוי "אם המושבות"
10. בית הספר החקלאי הראשון
11. מקום תחנת הכוח הראשונה לחשמל
12. שמו של המושב הראשון בארץ
13. שם העיר העברית הראשונה
14. קיבוץ, או קבוצה, ראשון בארץ

ביטויים וצירופי לשון:

1. שמה של השבת הראשונה בשנה (שבת בראשית)
2. החכם עיניו _____ (בראשו)
3. מנהל ישיבה נקרא בשם (יושב ראש)
4. חתן מחתני שמחת תורה (חתן בראשית)

פתרונות...

(זיהוי יישובים) 1. ראש העין | 2. ראש הנקרה | 3. ראש פינה | 4. יריחו | 5. עין גדי | 6. משכנות שאננים | 7. ראשון לציון | 8. מרום גולן | 9. פתח תקווה | 10. מקווה ישראל שבחולון | 11. נהריים | 12. נהלל, הוקם ב-1921 | 13. תל אביב, הוקמה ב-1909 | 14. קיבוץ דגניה א', הוקם ב-1909.

(ביטויים וצירופי לשון) 1. שבת בראשית | 2. בראשו | 3. יושב ראש | 4. חתן בראשית

1. מזל חודש תשרי
2. כינוי לימים הנוראים
3. הפרש הימים בין שנת שמש לשנת ירח?
4. מספר ימי השנה בלוח השנה העברי
5. הראשון שגידל גפנים והשתכר
6. המדינה הראשונה שחתמה על הסכם שביתת נשק עם ישראל
7. החריב את בית המקדש הראשון
8. המדינה הראשונה שהסכימה לקלוט את מגורשי ספרד
9. סיבת התקיעה בראש השנה בקרן של אייל
10. ספר הפותח במשפט: "הייתה זו אהבה ממבט ראשון"
11. פירוש הביטוי "בין כסה לעשור"
12. רכב ראשון שהותקנה בו חגורת בטיחות
13. שמו של מלך ישראל הראשון
14. שמו של הרמטכ"ל הראשון

ראשוניות באישים:

1. הנשיא הראשון של ישראל
2. נשיא ארצות הברית הראשון
3. כינוי של הרב הראשי הספרדי

פתרונות...

(שאלות כלליות) 1. מאזניים | 2. בין כסה לעשור | 3. 11 יום | 4. 365 יום | 5. נוח | 6. מצרים | 7. נבוכדנצר מלך בבל, בשנת 586 לפנה"ס | 8. טוריקה | 9. לזכור את אילו של אברהם | 10. מלכוד 22 | 11. כסה- ראש השנה, כיוון שבראש השנה הירח מכוסה. עשור- על שם התאריך שבו חל יום כיפור, י' בתשרי | 12. וולוו | 13. שאול | 14. יצחק דורי.

(ראשוניות באישים) 1. חיים ויצמן | 2. ג'ורג' וושינגטון | 3. ראשון לציון

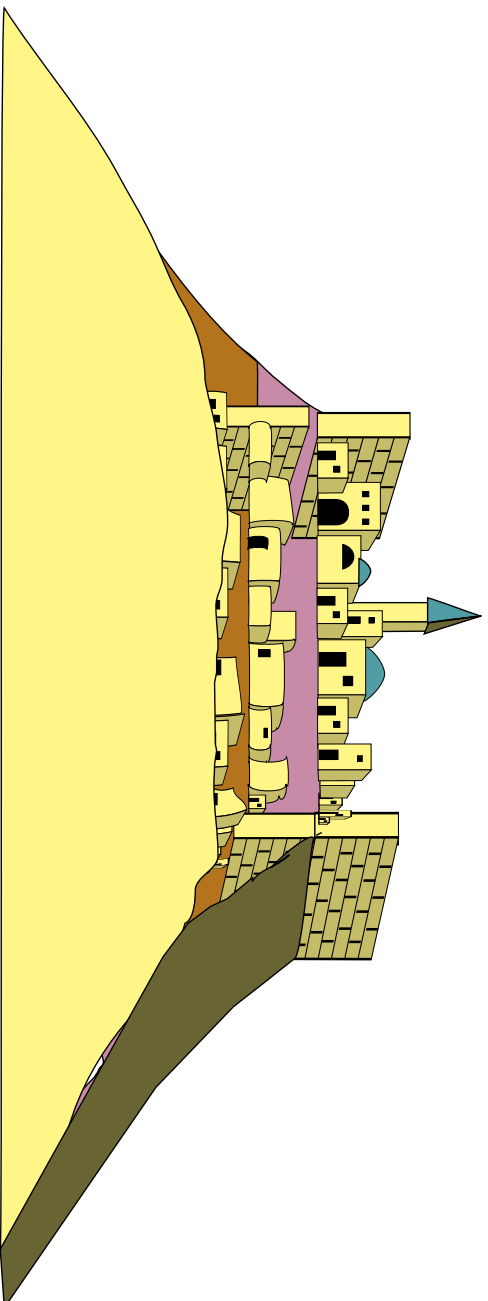
1. המצווה הראשונה שנצטווה אברם.
2. ירח האיתנים.
3. תוקעים בו בראש השנה.
5. שם הנהר' הראשון המוזכר בתנ"ך.
6. הספר הראשון שהודפס לאחר המצאת הדפוס.
7. הבוכה הראשון בתנ"ך.
8. איחול הנאמר לפני השינה.
9. הרופא הצבאי הראשון בעולם.
10. העוף הראשון ששילח נוח מהתיבה.
11. הציפור הראשונה שחזרה אל נוח עם עלה של זית.

מס'												
1		ב	ר	י	ת	מ	י	ל	ה			
2			ת	ש	ר	י						
3		ש	ו	פ	ר							
4		א	ר	ב	ע							
5		פ	י	ש	ו	ן						
6		ת	נ	ך								
7			ה	ג	ר							
8	ל	י	ל	ה	ט	ו	ב					
9		ד	י	ו	ס	ק	א	ר	ד	י	ס	
10		ע	ו	ר	ב							
11		י	ו	נ	ה							

שליבים בהוצרות תל

שלב 3

הקמת ישוב חדש על החורבות
בשטח מצומצם יותר כדי להשתמש בחלקלקה הקיימת

שלב 2

הקמת ישוב מבוצר על החורבות

